

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU FELSEFESİNİN
TEMELLERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ali ÇELİK

Çorum - 2025

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU FELSEFESİNİN TEMELLERİ

Ali ÇELİK

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Dr. Öğretim Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL

Çorum 2025

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Ali ÇELİK
Numarası : 210448020
Ana Bilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı : Siyaset ve Sosyal Bilimler
Danışmanı : Dr. Öğretim Üyesi Ertuğrul Eryücel
Tez Savunma Tarihi : 30.04.2025 Saati: 20.00
Tez Başlığı : Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Felsefesinin Temelleri

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin 9. maddesi uyarınca, yapılmış olan tez savunma sınavı sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OY BİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

TEZ SAVUNMA SINAV JÜRİSİ		KARAR	
Ünvanı Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret
Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ	Jüri Başkanı	☒	☐
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL	Tez Danışmanı	☒	☐
Doç. Dr. Recep AYDIN	Üye	☒	☐

Prof. Dr. Osman ÇUBUK

Enstitü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Ali ÇELİK

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU FELSEFESİNİN TEMELLERİ

Ali ÇELİK

ORCID: 0009-0005-5815-5624

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Nisan 2025

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin temelini oluşturan düşünsel kaynakları Emile Durkheim, Jean-Jacques Rousseau ve sosyal pozitivism üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Temel argümanımız, söz konusu düşünürlerin fikirlerinin Erken Cumhuriyet Dönemi boyunca evrimsel bir gelişim gösterdiği ve bu evrimin her aşamasında pozitivism bilimsel dünya görüşü ve düzen içerisinde ilerleme anlayışının belirleyici bir rol oynadığıdır. Erken Cumhuriyet Dönemi, çalışmada 1920'ler (1919-1928) ve 1930'lar (1928-1938) olmak üzere iki farklı aşamada ele alınmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşunun ilk evresi olan 1920'li yıllar, Türkiye'de modern ulus-devletin kurumsal yapısının ve yurttaşlık anlayışının tesis edilmeye çalışıldığı bir dönemi ifade etmektedir. Bu dönemde, pozitivism bilimsel yöntem ve rasyonaliteye odaklanan yaklaşımı ile düzen içinde ilerleme mottosu, toplumsal dönüşüm ve modernleşme politikalarına rehberlik etmiştir. Jean-Jacques Rousseau'nun milli/genel iradenin tek, bölünmez ve devredilemez ilkelerinden esinle yeni devletin egemenlik anlayışı şekillenmiş; ayrıca bu ilke, ulusal birlik ve ortak amaçların vurgulanmasına katkı sağlamıştır. Öte yandan Ziya Gökalp tarafından ülkemize tanıtılan ve Emile Durkheim'dan ilham alan solidarizm ise sınıfsal ayrışmayı reddeden, bireyler arasında dayanışma ve uyumu önceleyen bir toplumsal modelin inşasını desteklemiştir. Cumhuriyet temellerinin atıldığı bu evrede, bahsedilen üç düşünsel yaklaşım hem toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında hem de bireylerin yeni ulus-devlet anlayışına entegrasyonunda eklettik bir biçimde etkili olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşunun ikinci evresi olan 1930'lu yıllarda ise, pozitivism bilimsel dünya görüşü ve

düzen içinde ilerleme anlayışından hareket edilmeye devam edilmiş olmakla birlikte, 1920'lerden süregelen düşünsel yaklaşımda önemli bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu nedenle kültür politikalarına öncelik verilmiş; tarih, antropoloji, arkeoloji, etnoloji ve dilbilim gibi bilim dallarına yönelerek ulusal kimliğin, bilimsel temeller üzerinden tahkim edilmesi amaçlanmıştır. Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi gibi önemli çıkışlar, bu çalışmaların ideolojik zeminini oluşturmuş; Eugène Pittard'ın Avrasyacı tezlerinden hareketle ulusun kökenlerine dair yeni bir anlatı inşa edilerek Batı'ya karşı özgün bir kimlik arayışı hedeflenmiştir.

Anahtar Kavramlar: Pozitivizm, Genel İrade, Solidarizm, Türk Tarih Tezi, Türk Dil Tezi

Bilim Kodu: 113204

THE FOUNDING PHILOSOPHY OF THE REPUBLIC OF TURKEY

Ali ÇELİK

ORCID: 0009-0005-5815-5624

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

April 2025

ABSTRACT

This study aims to analyze the intellectual sources underlying the founding philosophy of the Republic of Turkey through Emile Durkheim, Jean-Jacques Rousseau and social positivism. Our main argument is that the ideas of these thinkers showed an evolutionary development throughout the Early Republican Period and that positivism's scientific worldview and the understanding of progress in order played a decisive role at every stage of this evolution. In this study, the Early Republican Period is analyzed in two different phases: the 1920's (1919-1928) and the 1930's (1928-1938).

The 1920's, the first phase of the founding of the Republic, represents a period in which the institutional structure of the modern nation-state and the understanding of citizenship were attempted to be established in Turkey. In this period, the approach of positivism focusing on scientific method and rationality and the motto of progress in order guided the policies of social transformation and modernization. Inspired by Rousseau's single, indivisible and inalienable principles of the national/general will, the new state's understanding of sovereignty was shaped; in addition, this principle contributed to the emphasis on national unity and common goals. On the other hand, solidarism, introduced to Turkey by Ziya Gökalp and inspired by Emile Durkheim, supported the construction of a social model that rejected class division and prioritized solidarity and harmony among individuals. In this phase, when the foundations of the Republic were laid, the three intellectual approaches mentioned were eclectically effective both in ensuring social integration and in the integration of individuals into the new nation-state understanding.

In the 1930's, the second phase of the founding of the Republic, although the scientific worldview of positivism and the understanding of progress in an orderly manner continued to prevail, the intellectual approach that had been in place since the 1920's underwent a significant transformation. For this reason priority was given to cultural policies, and by focusing on branches of science such as history, anthropology, archaeology, ethnology and linguistics, it was aimed to strengthen national identity on scientific grounds. Important developments such as the Turkish History Thesis and the Sun-Language Theory formed the ideological basis of these studies; a new narrative about the origins of the nation was constructed based on Eugène Pittard's Eurasianist theses, and a search for an original identity against the West was aimed.

Key Terms: Positivism, General Will, Solidarism, Turkish History Thesis, Turkish Language Thesis.

Science Code: 113204

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimi hazırlarken geçirdiğim bu yoğun ve öğretici süreçte, yanımda olan, bilgi ve destekleriyle katkı sunan kıymetli hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Başta, tezimin her aşamasında yol gösterici yaklaşımıyla bana rehberlik eden, bilimsel bakış açımı geliştirmeme katkı sağlayan ve sabırla desteğini sürdüren danışmanım Dr. Öğretim Üyesi Ertuğrul ERYÜCEL'e en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Kendisi, akademik rehberliğin ötesinde, bu süreci daha verimli ve anlamlı kılacak bir anlayışla yolumu aydınlatmıştır. Gerek yönlendirmeleri gerek yapıcı eleştirileri, tezimin olgunlaşmasında kritik rol oynamıştır.

Bununla birlikte, tezimin farklı aşamalarında bilgi ve birikimlerini paylaşan, yorum ve katkılarıyla akademik gelişimime büyük katkı sunan çok değerli hocalarıma da içtenlikle teşekkür ederim. Başta Doç. Dr. Recep AYDIN olmak üzere, düşünsel derinliği ve analitik yaklaşımıyla bana yeni bakış açıları kazandırmış, çalışmamın teorik çerçevesini şekillendirmeme yardımcı olmuştur. Yönlendirmeleriyle yalnızca bu tezde değil, genel akademik yönelimimde de önemli bir iz bırakmıştır.

Yine, Doç. Dr. Alper MUMYAKMAZ'a müteşekkirim. Kendisi, disiplinlerarası perspektifi ve araştırma yöntemleri konusundaki yönlendirmeleriyle çalışmamın akademik niteliğini yükselten önemli katkılarda bulunmuştur. Sunduğu bilimsel eleştiriler, tezimin bütünlüğüne önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

Dr. Öğretim Üyesi Bengücan FINDIK, tarihsel kaynaklara yaklaşım ve belge okuması gibi konulardaki yönlendirmesi için teşekkür ederim. Kendisiyle gerçekleştirdiğim istişareler, tarihsel veri analizimde hem yöntem hem içerik açısından yol gösterici olmuştur.

Dr. Öğretim Üyesi Ümit FEYZİOĞLU ve Dr. Öğretim Üyesi İbrahim Kadir DEMİR'in, görüşleri ve teşvik edici tutumu, akademik motivasyonumu canlı tutmama yardımcı olmuştur.

Dr. Öğretim Üyesi Abdullah ÇAĞIL'a, yerinde uyarılarıyla tezin iç tutarlılığına sağladığı katkılardan ötürü teşekkür ederim. Akademik ölçütler çerçevesinde yaptığı yönlendirmeler, çalışmamın şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Doç. Dr. Halil AKKURT'un, Erken Cumhuriyet Dönemiyle ilgili değerlendirmeleri ve yorumları, tezin tarihsel bağlamını kurmamda büyük rol oynamıştır. Eleştirel yaklaşımı ve akademik birikimi, çalışmamı daha sağlam bir teorik zemine oturtmamı sağlamıştır.

Bu sürecin yalnızca akademik değil, aynı zamanda kişisel olarak da dönüştürücü bir yolculuk olduğunu belirtmeliyim. Bahsi geçen tüm hocalarım, yalnızca bilgi aktaran akademisyenler değil, aynı zamanda örnek aldığım bilim insanları olarak hayatımda önemli bir yer edinmiştir. Her birinin katkısı, bu çalışmamın ötesinde, akademik yolculuğumun sonraki evreleri için güçlü bir temel oluşturmuştur.

Bu süreçte akademik çevremın yanı sıra, her zaman yanımda olan ve manevi desteğini esirgemeyen aileme de gönülden teşekkür ederim. Onların sabrı, sevgisi ve anlayışı, yoğun geçen tez sürecinde en büyük güç kaynaklarımdan biri olmuştur. Onların desteğı olmasaydı, bu süreci aynı kararlılıkla tamamlamam mümkün olmazdı.

Ali ÇELİK

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
SİMGELER VE KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Pozitivizm.....	8
1.2. Rousseaucu Siyasal Düşünce ve Modernite	12
1.2.1. Genel değerlendirme	12
1.2.2. Siyaset teorisi.....	14
1.2.3. Modern döneme etkisi ve sonuç	20
1.3. Solidarizm	22
1.3.1. Solidarizme genel bir bakış.....	22
1.3.2. Emile durkheim	23
1.4. Popülizm (Siyasal Popülizm).....	27
1.5. Halkçılık (Entelektüel Popülizm).....	33
1.6. Irk ve Irkçılık Kavramları.....	37
1.6.1. Irk kavramı	37
1.6.2. Irkçılık kavramı.....	40
1.6.3. Antropolojinin ortaya çıkmasıyla radikalleşen ırkçılık.....	43
1.7. Sosyal Darwinizm.....	45
1.8. Ulus Devlet.....	47

2. BÖLÜM

1920'LER: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ULUS-DEVLET VE ULUS İNŞASI

2.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pozitivist Dönüşüm	51
2.2. Pozitivizminin Erken Cumhuriyet Dönemindeki Etkisi	58
2.2.1. Mustafa Kemal Atatürk ve pozitivism	60
2.2.2. Eğitimde pozitivism	62
2.2.3. Hukuk alanında pozitivism	65
2.3. Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti Ulus İnşa Süreci.....	66
2.4. Emile Durkhmeim Düşüncesinin 1920'ler Türkiye'sine Etkisi.....	68
2.4.1. Solidarist sosyoloji ve Osmanlı mirası.....	69
2.4.2. Homojen ulus amacıyla Durkheim'ın etkisi: halkçılık	70
2.4.3. Halkçılıkla özdeşleşen düşünür: Ziya Gökalp.....	73
2.5. J.J. Rousseau'nun Fikirlerinin 1920'ler Türkiye'sindeki Etkisi.....	77
2.5.1. Egemenlik anlayışının kaynağı olarak Rousseau.....	78
2.5.2. Cumhuriyet rejiminin temeli olarak Rousseau.....	81
2.5.3. Yurttaş eğitiminde Rousseau'nun etkisi: halkçılık.....	83
2.5.4. Sivil din ve laiklik ilişkisi.....	89

3. BÖLÜM

1930'LAR: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ULUS İNŞA SÜRECİNİN RADİKALLEŞMESİ

3.1. Batı Değerlerine Bakıştaki Değişim ve "Yeni"nin Aranması.....	93
3.2. Mukaddes Tarihçilikten Temeddüne Dönüşüm	98
3.2.1. Türk tarih kurumu.....	102
3.2.2. Türk tarihinin ana hatları	104
3.2.3. Vatandaş için medeni bilgiler	107
3.3. Birinci Türk Tarih Kongresi.....	110
3.3.1. Türk tarih tezi.....	115
3.3.2. Türk tarih tezi'ne eleştiriler ve cevaplar.....	120

3.3.3. Türklerin aryan olduğu iddiaları	122
3.3.4. Afet İnan'ın çalışmalarının politikteki hedefleri.....	123
3.4. Türk Dil Tezi (Güneş Dil Teorisi).....	124
3.5. İkinci Türk Tarih Kongresi.....	128
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	138

SİMGELER VE KISALTMALAR

Kısaltmalar

TTAH: Türk Tarihinin Ana Hatları (1930)

BTTK: Birinci Türk Tarih Kongresi

İTTK: İkinci Türk Tarih Kongresi

TDTC: Türk Dili Tetkik Cemiyeti

GİRİŞ

Cumhuriyetin inşası, yalnızca siyasi ve askeri bir dönüşüm değil, aynı zamanda köklü bir zihniyet değişimini de beraberinde getirmiştir. Bu değişimde, Batı düşünce dünyasının önemli figürleri olan Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau'nun sosyolojik ve siyaset felsefesi yaklaşımları ile modernitenin temel epistemolojik dayanağı olan pozitivist bilimsel dünya görüşü ve düzen içerisinde ilerleme anlayışı kritik bir rol oynamıştır. Çalışmanın temel iddiası, söz konusu düşünürlerin fikirlerinin Erken Cumhuriyet Dönemi¹ olarak adlandırılan 1919-1938 yılları arasındaki süreçte dönemselsel bir etki oluşturmak yerine, evrimsel bir gelişim gösterdiği ve bu evrimin her aşamasında pozitivist bilimsel ve rasyonel bakış açısının belirleyici bir unsur olduğu yönündedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadrosu, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel yapısından farklı; laik, modern ve ulus esasına dayalı bir devlet yapısı oluşturmayı amaçlamıştır. Bu hedef doğrultusunda, Durkheim'ın organik dayanışma anlayışı, Rousseau'nun genel irade, egemenlik ve yurttaşlık kavramları ile pozitivist bilimsel ilerlemeye ve akılcılığa verdiği önem, kuramsal bir zemin oluşturmuştur. Ancak söz konusu düşünsel etkiler, Cumhuriyetin farklı dönemlerinde çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi'ni 1920'ler ve 1930'lar olmak üzere iki ana safhada² inceleyerek, bu düşünsel etkinin ve pozitivist yaklaşımın ulus inşa sürecindeki evrimini ve ilgili dönemde benimsenen politikalar üzerindeki yansımalarını ayrıntılı biçimde analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin düşünsel temellerini anlama açısından önem arz etmektedir. Zira Cumhuriyetin temel ilkeleri, kurumları ve toplumsal yapısı, büyük ölçüde bu düşünsel etkileşim üzerinden şekillenmiştir. Bu etkinin dinamik ve evrimsel yapısının incelenmesi, Cumhuriyetin erken dönemindeki modernleşme çabalarının, ulus kimliği inşasının ve toplumsal dönüşüm projelerinin altında yatan felsefi ve ideolojik temellerin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca, çalışma, Türkiye'deki düşünce tarihine ve Batı düşüncesinin Türkiye'deki etki sürecine de önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır. Öte yandan Erken Cumhuriyet Dönemi aydınlarının ve yöneticilerinin, Durkheim, Rousseau ve pozitivist bilimsel yaklaşımı nasıl yorumladıkları, hangi bağlamlarda ele aldıkları ve bu fikirleri yerel koşullara nasıl adapte ettikleri, Türkiye'nin modernleşme deneyiminin özgünlüğünü ortaya koyması açısından kritik öneme sahiptir.

---

¹ Erken Cumhuriyet Dönemi literatürde genel olarak 1923-1946 veya 1923-1950 yıllarını kapsayan dönemi ifade etmektedir. Çalışmada ise Prof. Dr. Zafer Toprak'ın da benimsediği 1919-1938 yılları kastedilmektedir.

² Farklı dönemselleştirmeler de mevcuttur. Örneğin; 1923 yılını baz alan çalışma için bakınız. Aydın, R. (2014). Savaş Halinden Düzenli Yapıya Geçiş Yılı Olarak 1923. *Memleket Siyaset Yönetim*, 9(21), 159-188.

Çalışmanın kuramsal zeminini, Erken Cumhuriyet Dönemi düşünce dünyasında etkili olan üç temel kuramsal yaklaşım oluşturmaktadır: sosyal pozitivizm, Emile Durkheim'in solidarist sosyolojisi ve Jean-Jacques Rousseau'nun siyaset teorisidir.

Pozitivizm, temelleri çok eskilere götürülebilse de esasen 19. yüzyılın başlarında Auguste Comte tarafından sistematik hale getirilen ve bilimi toplumsal düzenin temeli olarak gören bir düşünce sistemidir. Aydınlanma düşüncesinden etkilenen pozitivizm için toplumların ilerlemesi ancak bilimsel bilgiye dayalı yöntemlerin uygulanmasıyla mümkündür. Temelinde, olgusal bilgiye dayalı bilimsel yöntemin tek geçerli bilgi kaynağı olduğu ve toplumsal sorunların da aynı bilimsel yöntemle çözülebileceği inancı yatmaktadır. Öte yandan bilimsel yöntemin yanı sıra toplumsal ilerlemenin tıpkı doğada olduğu gibi belirli yasalara bağlı olduğunu savunmaktadır. Comte'un "üç hal yasası" (teolojik, metafizik ve pozitif aşamalar) bu toplumsal ilerleme sürecinin bir ifadesidir ve pozitivist dönem, insanlığın en gelişmiş aşaması olarak bilimsel düşüncenin egemen olduğu pozitif aşamayı hedeflemektedir.

Solidarizm³ birey ve toplum arasındaki dayanışmayı esas alan bir sosyo-politik düşüncedir. Bu düşüncede toplumun, sınıf çatışması yerine iş birliği ve uyum temelinde organize edilmesi gerekmektedir. III. Cumhuriyet Fransası'nın resmi ideolojisi haline gelen solidarizm düşüncesinde Emile Durkheim önemli bir isimdir. Solidarizmin ülkemizde etkili olmasındaki en önemli isim ise Ziya Gökalp'tir. Gökalp, Durkheim solidarizmi ve Osmanlı ahilik geleneğini sentezleyerek ülkemiz koşullarına uyarlamıştır. Zira Gökalp'in düşüncelerinden hareketle 1920'li yıllar Türkiyeyi şekillenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Erken Cumhuriyet döneminde solidarizm, ulus inşa sürecine önemli bir ideolojik çerçeve sunmuştur. Sınıf çatışmasının yerine toplumsal ahengin altı önemle çizilmiş ve bu durum halkçılık ilkesi ile somutlaşarak uygulamaya koyulmuştur. Buna ilaveten, bireylerin toplumla uyumlu bir şekilde hareket etmesi, ulusal dayanışma ve ortak çıkarlara yönelmesi teşvik edilmiştir. Sonuç olarak solidarizm, sınıf çatışmasını önleyerek ulusal birliğin güçlendirilmesini amaçlamış ve böylece Türkiye'de modern ulus-devlet anlayışının inşasında etkili ideolojilerden birisi olarak öne çıkmakla kalmayıp; ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların şekillendirilmesinde belirleyici olmuştur.

Jean-Jacques Rousseau, Aydınlanma düşüncesinin önemli temsilcilerinden biri olup, özellikle "Toplum Sözleşmesi" adlı eseriyle siyaset felsefesinde derin izler bırakmıştır. Rousseau'nun temel kavramları arasında *genel irade*, *halk egemenliği*, *özgürlük* ve *eşitlik* yer almaktadır. Rousseau, meşru bir siyasal düzenin ancak bireylerin özgür iradeleriyle oluşturdukları toplum sözleşmesi temelinde kurulabileceğini savunmuştur. Genel irade, Jean-Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncesinden ilhamla geliştirdiği ve toplumun ortak çıkarlarını savunan kolektif bir "ortak iyi" olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin kendi özel çıkarlarından feragat ederek ortak iyiyi hedeflemesi noktasında bu kavram, modern ulus inşa sürecinde toplumsal

---

³ Solidarizm kavramı Osmanlı kaynaklarında dayanışmacılık yahut tenasütçülük olarak da geçmektedir.

birlik ve bütünlüğün sağlanmasında ayrıca önemli bir rol oynamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Rousseau'nun siyaset felsefesi, yeni kurulan ulus-devletin meşruiyetinin ve siyasi ideolojisinin şekillenmesinde önemli görev üstlenmiştir. Bu dönemde genel/millî irade kavramı millî egemenlik ilkesine dönüşmüş, bu ilkedен esinlenerek Cumhuriyet ilan edilmiş, kuvvetler birliğinden hareketle 1921 ve 1924 anayasaları oluşturulmuş ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiştir. Öte yandan bu ilke bireylerin ulus adına hareket etmesini ve kişisel çıkarların yerine ortak iyinin benimsenmesini teşvik etmiştir. Bu yaklaşım, özellikle halkçılık ilkesinin öne çıktığı politikalarla kendisini göstermiştir. Rousseau'dan ilham alan halkçılık anlayışının hedefi ise ortak iyi doğrultusunda hareket eden, Cumhuriyet değerlerini özümsemiş, otonom yurttaşlar yetiştirmektir.

Türkiye'nin 1920'li yılları, modern bir ulus devlet kurma ve onun ulusu olma bilincine sahip vatandaşlar yetiştirme hedefiyle ideolojik, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin gerçekleştiği kritik bir süreçtir. Pozitivizmin akıl ve bilimi rehber edinmesi, genel iradenin bireyleri ulusal egemenlik ekseninde birleştirmesi ve solidarizmin dayanışma ve toplumsal iş bölümü esasına dayalı yapısı, bu dönemin politikalarını belirlemiştir. Bu üç düşünce, bir yandan modernleşme hedeflerini desteklerken, diğer yandan toplumsal bütünlüğü sağlama çabalarını yönlendirmiştir. 1920'ler genel olarak şu şekilde özetlenebilir: Yaklaşık 200 yıldır alınan yenilgiler sonucunda siyasi, toplumsal ve ekonomik olumsuzluklar nedeniyle Türkiye'de iki ihtiyaç belirlemiştir. Bu ihtiyaçlardan ilki yıkılan Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan topraklar üzerinde bir ulus devlet kurmaktır. İkincisi ise homojen ve kaynaşmış ulusun bilimsel temeller üzerinden inşa edilmesidir. Her iki ihtiyaca da sosyal pozitivizm, J. J. Rousseau ve Emile Durkheim'dan esinlenen politikalar ile çözüm üretilmeye çalışılmıştır.

1930'lu yıllarda, dünya genelinde yaşanan ekonomik, siyasi ve ideolojik kırılmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa sürecini doğrudan etkilemiştir. Avrupa'nın artık bir rol model olmaktan çıktığı, demokrasinin sorgulandığı ve dinin kamusal hayattaki etkisinin azaldığı bu dönemde, devletler kimliklerini yeniden inşa etme ve bu doğrultuda "yeni insan" arayışına yönelmişlerdir. Türkiye'de bu yeniden inşa süreci, pozitivist dünya görüşünün etkisiyle şekillenmiş, sosyoloji geri plana itilmiş, yerini antropoloji, arkeoloji, etnoloji, tarih ve dilbilim gibi disiplinler almıştır. Diğer taraftan bu bilim dalları, yalnızca geçmişi anlamak için değil, aynı zamanda rejime uygun yeni bir yurttaş tipi oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Atatürk'ün doğrudan ilgilendiği tarih ve yurttaşlık bilgisi dersleri, bu sürecin temel araçları arasında yer almış; ders kitapları üzerinden ortak bir kimlik inşa edilmeye çalışılmıştır. Özellikle tarih bilimi, diğer sosyal bilimlere kapsayan "şemsiye" bir alan hâline getirilmiş, Türk Tarih Tezi ve tarih kongreleri aracılığıyla ulusun kökenine dair yeni anlatılar üretilmiştir. Bu çerçevede İslam öncesi Türk tarihine öncelik verilmiş; Osmanlı ve İslam geçmişi ise sınırlı biçimde ve olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Buradaki amaç, hem Batı'nın Türkler hakkındaki olumsuz yargılarına karşı bir karşı söylem üretmek hem de Türk milletine kendi geçmişiyle gurur duymasını sağlayacak bir tarihsel bilinç aşılama olmuştur.

Çalışmanın kuramsal çerçevesi, ilerleyen bölümlerde Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki politikaların, söylemlerin ve reformların analizinde kullanılacak temel kavramsal araçları sunmaktadır. Bu düşünsel akımların Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki anlayışla nasıl etkileşime girdiği ve ulus inşa sürecinin farklı aşamalarını nasıl şekillendirdiği, çalışmanın temel araştırma sorularına cevap aranırken dikkate alınacak kritik noktalaradır.

Çalışmadaki iddalar şu şekildedir:

- 1) Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin temelleri modernitenin de temel epistemolojik dayanağı olan pozitivizmin bilimsel dünya görüşü ve düzen içerisinde ilerleme anlayışıyla Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau'nun sosyolojik ve siyaset felsefesi yaklaşımlarına dayanmaktadır.
- 2) Pozitivizm, Emile Durkheim ve J. J. Rousseau'nun düşünceleri Erken Cumhuriyet Dönemi (1919-1938) boyunca evrimsel bir süreç izlemiştir ve bu evrim iki aşamalıdır.
- 3) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki evrimin ilk aşaması 1919-1928 yılları arasındadır.
- 4) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki evrimin ikinci aşaması 1928-1938 yılları arasındadır.
- 5) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki bu evrimin her aşamasında pozitivizmin bilimsel dünya görüşü ve düzen içerisinde ilerleme anlayışı önemli bir rol oynamıştır.
- 6) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki pozitivist dönüşümün ilk aşamasında J.J. Rousseau'nun genel irade ve egemenlik anlayışı ile Emile Durkheim'in organik dayanışmacılık ve toplumsal iş bölümü anlayışı eklenmiştir.
- 7) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki pozitivist dönüşümün ikinci aşamasındaki radikalleşmenin iç ve dış kaynaklı sebepleri mevcuttur.
- 8) Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki pozitivist dönüşümün ikinci aşamasındaki radikalleşmede Tarih, Arkeoloji, Antropoloji, Etnoloji, Filoloji bilimlerinin araçsallaştırılmasının belirli nedenleri bulunmaktadır.

Çalışmanın temel veri kaynağını, Erken Cumhuriyet Dönemi'ne (1919-1938) dair üretilmiş akademik çalışmalar, dönemin düşünürlerinin ve yöneticilerinin eserleri, söylemleri ve politik metinleri oluşturmaktadır. Bu kaynaklar, çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan pozitivizm, Durkheim ve Rousseau'nun fikirlerinin ülkemizdeki algılanışı, uygulanışı ve dönemin ideolojik atmosferi üzerindeki etkisi bağlamında eleştirel bir bakış açısıyla analiz edilmiştir.

Çalışmada kullanılan yöntem literatür analizidir. Bu yöntemle Erken Cumhuriyet dönemi araştırmalarına önemli katkıları bulunan ve farklı bakış açısına sahip yazarların çalışmaları dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, Prof. Dr. Zafer Toprak'ın perspektifi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecindeki süreklilik ve kopuş dinamiklerini anlamak ve Cumhuriyetin özgün çıkışını değerlendirmek açısından referans noktası olarak kabul edilmiştir.

Öte yandan, literatürdeki farklı yaklaşımların da dikkate alınması, çalışmanın kapsamlı ve dengeli bir analiz sunması açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda, Erken Cumhuriyet dönemi literatüründe Büşra Ersanlı, Fisun Üstel ve Nazan Maksudyan gibi eleştirel yaklaşım sergileyen yazarların çalışmaları da, dönemin ideolojik yapılanmasının ve modernleşme projelerinin farklı boyutlarını ve potansiyel sorunlarını anlamak amacıyla değerlendirilmiştir. Bu eleştirel bakış açıları, Cumhuriyetin kurucu felsefesinin ve uygulamalarının çok yönlü analizine olanak sağlamıştır. Ancak, eleştirel yaklaşım noktasında objektiflikten uzak olduğuna kanaat getirilen İsmail Beşikçi ve Fikret Başkaya'nın eserleri değerlendirilmeye alınmamıştır. Yine Erken Cumhuriyet Dönemindeki kurucu kadronun "vülger materyalizm" esaslı bir toplum kurma amacını ön plana çıkaran Şükrü Hanioglu'nun bu düşüncesine katılmamakla birlikte, çalışmalarından kısmen yararlanılmıştır.

Buna karşılık, Ekrem Akurgal, Şerafettin Turan, Bayram Kodaman, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Şemsettin Günaltay, Afet İnan, Hilmi Ziya Ülken, Uluç İğdemir, Kemal Karpat, Emre Kongar, Zafer Toprak ve Sina Akşin gibi isimlerin Erken Cumhuriyet dönemi çalışmalarındaki pozitif ve destekleyici yaklaşımları da dikkate alınmıştır. Bu çalışmalar, Cumhuriyetin kuruluş felsefesini, gerçekleştirilen reformların önemini ve dönemin ulus inşa sürecindeki motivasyonunu anlamak açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi'ne hem eleştirel hem destekleyici yaklaşım sergileyen Taner Timur, Levent Köker, Şerif Mardin, Feroz Ahmad, Bernard Lewis, Erik Jan Zürcher ve Metin Heper'in düşüncelerine de değinilmiştir.

Bu metodolojik çerçeve, farklı ve hatta zaman zaman çelişkili yaklaşımları bir araya getirerek, Erken Cumhuriyetin kurucu felsefesinin düşünsel temellerini ve evrimini daha bütüncül bir şekilde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışma süresince, kaynakların tarihsel bağlamı, yazarların ideolojik pozisyonları ve sundukları argümanlar titizlikle incelenmiş ve temel araştırma sorularına cevap ararken eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu sayede, çalışmanın, literatüre özgün bir katkı sunması ve Erken Cumhuriyet Dönemi düşünce dünyasına dair yeni bir bakış açısı geliştirmesi hedeflenmiştir.

Çalışma, Erken Cumhuriyet Dönemi olarak tanımlanan 1919 ile 1938 yılları arasındaki siyasi ve düşünsel gelişmeleri kapsamaktadır. Bu dönem, Milli Mücadele'nin başlangıcından Atatürk'ün vefatına kadar olan ve Cumhuriyetin temel niteliklerinin belirginleştiği bir zaman dilimini ifade etmektedir. Dönem, özellikle 1920'ler (ulus-devletin kuruluş aşaması ve ilk reformlar) ve 1930'lar (ulus inşa sürecinin radikalleşmesi ve ideolojik pekişme) olmak üzere iki temel aşama halinde incelenmiştir. Öte yandan, kurucu felsefenin temelini oluşturan üç ana etkene odaklanmıştır: Bunlardan ilki olan pozitivizm, bilimsel yöntem, akılcılık ve ilerlemeyi öncelikle bağlamında ele alınmıştır. İkincisi olan Emile Durkheim'ın solidarist sosyolojisi, organik dayanışma, toplumsal iş bölümü, laik ahlâk ve modern toplum anlayışları çerçevesinde ele alınmıştır. Üçüncüsü olan Jean-Jacques Rousseau'nun siyaset felsefesi, genel irade, egemenlik, yurttaşlık ve toplum sözleşmesi kavramları üzerinden analiz edilmiştir. Ayrıca, bu

üç ana etkenin Cumhuriyetin (eğitim sistemi, hukuk sistemi) ve ulus inşa projeleri üzerindeki etkisini incelemeye odaklanmaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları, ilk olarak, Cumhuriyetin kurucu felsefesini anlamak için temel teşkil eden üç dūřünsel akıma odaklanmaktadır. Dönemin diğer önemli dūřünürleri ve ideolojileri (örneğin, Milliyetçilik/ Sosyalizm/ Muhafazakârlık vb. akımların farklı varyantları) kapsamlı bir şekilde ele alınmamıştır. Ancak, bu akımların ana odak noktası olan pozitivizm, Durkheim ve Rousseau ile olan etkileşimlerine gerektiği ölçüde değinilmiştir. İkinci olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'ni (1919-1938) kapsamaktadır. Cumhuriyetin sonraki dönemlerindeki dūřünsel gelişmeler ve bu dūřünürlerin etkisinin devamlılığı veya değışimi bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Üçüncü olarak, çalışma, temel olarak literatür analizine dayanmaktadır. Dönemin aktörleriyle yapılan sözlü tarih görüşmeleri veya arşiv belgelerinin derinlemesine incelenmesi gibi farklı metodolojik yaklaşımlar bu çalışmanın kapsamına girmemiştir. Ancak, mevcut literatürdeki birincil ve ikincil kaynaklar titizlikle analiz edilerek kapsamlı bir değerlendirme sunulmaya çalışılmıştır. Son olarak, ağırlıklı olarak Türkçe ve İngilizce literatür taranmıştır. Dolayısıyla kapsamlı bir dil analizi bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır.

Bu kapsam ve sınırlılıklar çerçevesinde bu araştırma Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin temel felsefi kaynaklarını ve bu kaynakların Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki evrimini anlamaya odaklanmakta ve yönetilebilir bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

"Türkiye Cumhuriyeti'nin Kurucu Felsefesinin Temelleri" adlı bu çalışmada ilk olarak; çalışmanın kuramsal temelleri ortaya konulmaktadır. Bu doğrultuda öncelikle, bilimsel bilginin rehberliğini esas alan pozitivist dūřünce ele alınmıştır. Devamında, modern siyasal dūřüncenin şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Jean-Jacques Rousseau'nun egemenlik, yurttaşlık anlayışı ve genel irade kavramı çerçevesindeki siyaset felsefesi incelenmiştir. Ardından, toplumsal dayanışmayı merkezine alan solidarizm ve bu bağlamda Emile Durkheim'ın dūřünceleri açıklanmıştır. Ayrıca halkçılık ve popülizm kavramları karşılaştırmalı olarak ele alınmış; ırk ve ırkçılık dūřünceleri, sosyal darwinizm ve ulus devlet yapılanması ele alınmıştır. Bu kavramsal çerçeve, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde yapılacak olan özömlemelere teorik bir zemin sunmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın ikinci bölümü, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk on yılı olan 1920'li yılları incelemektedir. Bu minvalde, ilk olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndan ulus-devlete geçiş sürecinde pozitivist dūřüncenin oynadığı rol ele alınmıştır. Bölüm, pozitivizmin yeni kurulan devletin ideolojik temellerini nasıl etkilediğini ve bu etkinin devletin kurumsal yapılanması ile hayata geçirilen siyasi uygulamalara ne şekilde yansıdığı detaylı olarak incelemiştir. Ayrıca, Emile Durkheim'ın organik dayanışma ve laik ahlak anlayışının, ulus inřa sürecinin bu ilk aşamasında sunduğu kavramsal katkılar değerlendirilmiştir. Buna ek olarak, Jean-Jacques Rousseau'nun egemenlik, sivil din ve yurttaşlık anlayışı ile genel/milli irade kavramının, Cumhuriyet rejiminin meşruiyetinin tesis edilmesinde ve ulusal birliğin oluşturulmasında nasıl

bir referans noktası teşkil ettiği incelenmiştir. Genel olarak bu bölümde, belirtilen düşünsel arka planın ve pozitivist yaklaşımın, 1920'li yıllardaki ulus-devlet inşa sürecine nasıl yön verdiği ve bu yönlendirmenin Erken Cumhuriyet modernleşme projesiyle olan karşılıklı etkileşimi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümü, ulus inşa sürecinin 1930'lardaki ikinci aşamasını ele almaktadır. Bu dönemde ulus inşasının radikalleşmesi, Batı'ya bakışın değişimi ve 'yeni' arayışı incelenmiştir. Türk Tarih Kurumu, Türk Tarihinin Ana Hatları ve Vatandaş İçin Medeni Bilgiler bu bağlamda ele alınmıştır. Ayrıca Tarih Kongreleri ve Türk Tarih Tezi tartışılmış, Türklerin Aryan ırktan olduğu iddiaları ve Türk Dil Tezi (Güneş Dil Teorisi) değerlendirilmiştir.

1. BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Pozitivizm

"Pozitif" kelimesinin kökeni, Latince "porene" ve "positus" sözcükleridir. Fransızca "poser" ve "pose" (yerine koymak, sokmak, yerleştirmek, değer vermek) anlamlarına gelen kelimelerden türemiştir. "Pozitif" kelimesinin taşıdığı anlamlar ise şu şekilde sıralanabilir:

1- Kesin, güvenilir, sağlam, bol, etkili, faydalı, pratik. Bu anlamlar genellikle günlük konuşma dilinde kullanılır, örneğin pozitif bilgi veya pozitif haber vs.

2- Varlık nedeni bilinmese de deneyle kanıtlanmış olan, mevcut olanları tespit eden ancak olması gerekeni açıklamayan,

3- Yarararcı, her şeyi sağladığı faydaya göre ifade eden,

4- Sadece olaylarla yetinen, yeni sebepler ya da varlıkların nihai yaratılışı hakkında sorgulama yapmaksızın deney verilerine dayanan. Pozitif bilim, pozitif felsefe vs. (Korlaelçi, 2002, s. 13-15).

Pozitivizm⁴, terim olarak ilk kez Claude Henri de Saint Simon (ö. 1825) tarafından, bilimsel yöntemin önemini vurgulamak ve sosyal felsefe açısından taşıdığı anlamı ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra bu terim, pozitivizmin kurucusu olarak kabul edilen Auguste Comte tarafından benimsenmiş ve felsefi bir sistemin adı haline getirilmiştir (Kutluer, 2007). Bu nedenle pozitivizm kavramını Comte pozitivizmi olarak isimlendirenler de olmuştur (Ballıkaya, 2015, s.88). Fakat pozitivizmin önde gelen isimlerinden Emile Durkheim'e için asıl kurucu Auguste Comte değil Saint-Simon'dur,⁵ çünkü Durkheim'e göre Simon'un öğretileri oldukça sağlam temellere dayanmaktadır ve bu temelden hareketle üç yeni istikamet vuku bulmuştur. Bu istikametler şunlardır; ilk olarak hem sosyolojiyi hem de tarihsel metodu ortaya çıkaran müspet bilim metodunun, sosyal bilimlere uygulanması; ikinci olarak toplumda dini hissiyatın tekrar canlanması ve son olarak sosyalist düşüncenin ortaya çıkmasıdır (Lukes, 1991, s. 108).

Pozitivizm bir bakıma "pozitif felsefe" anlamına gelmektedir. Pozitif felsefe, pozitif ilimlerin bütününden ortaya çıkan felsefi sistemdir (Korlaelçi, 2002, s.15). Felsefenin yanı sıra bütün

---

⁴ Pozitivizme eleştirel yaklaşım için bakınız. Varel, A. (2017). Pozitivizm ve Siyaset: Yöntembilimsel Bir Eleştiri. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(3), 1-25.

⁵ Saint-Simon'u pozitivizmin kurucusu olarak gören pek çok Avrupalı düşünür bulunmakla birlikte ülkemizde bu noktada Cemil Meriç ön plana çıkmaktadır. Meriç, C. (1996). *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, İstanbul: İletişim Yayınları. S.64-67.

kültür bilimlerinde başat role sahip olan Hegelciliğin çözülmesi sonucunda 19. yüzyıl ortalarında Fransa, İngiltere ve Almanya'da pozitivism ön plana çıkmaya başlamıştır (Gökberk, 2010, s.409) ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar çeşitli farklılaşmalar ve dönüşümler geçirerek etkisini sürdürmüştür (Kutluer, 2007).

Pozitivism, ortaya çıktığı Avrupa ülkelerinde bazı önemli farklılıklar göstermektedir. Örneğin; Fransa'da pozitivism, epistemoloji açısından daha çok rasyonalist bir yaklaşımı benimserken İngiltere'de neredeyse tamamen duyumculuk ve deneyimcilik üzerine kuruludur. Benzer şekilde Fransa'da pozitivism, toplum teorisinde bütüncül; siyaset teorisinde ise merkezîyetçi, laik, otoriter ve üstenci bir yapıya sahipken, İngiltere'de toplum teorisi liberal, siyaset teorisi ise ademi merkezîyetçi bir yaklaşıma sahiptir (Özlem, 2007, s. 458).

Öte yandan pozitivism ortaya çıktığı günden itibaren hem çeşitli bilim dalları üzerinde etkisini genişletmiş hem de temel pozitivist bilim anlayışına bağlı kalmak kaydı ile farklı anlayışların gelişmesine şahitlik etmiştir. Bu anlayışları daha da çeşitlendirip alt başlıklara ayırmak mümkündür. Fakat genel anlamda bu anlayış ve temsilcileri şu şekildedir:

1) Sosyal Pozitivism: Auguste Comte-Durkheim çizgisi. 2) Evrimci Pozitivism: Herbert Spencer çizgisi. 3) Eleştirel Pozitivism: Ernst Mach ve Richard Avenarius çizgisi. 4) Mantıksal Pozitivism (Viyana Çevresi): H. Hahn, R. Carnap, F. Kaufmann, O. Neurath, H. Feigl, V. Kraft vd. 5) Post Pozitivism: Thomas Kuhn çizgisidir (Kutluer, 2007).

Ayrıca 19. ve 20. yüzyıla ait iki ayrı pozitivist akımın varlığı kabul edilse de pozitivismin temel karakteristik özellikleri sürekliliğini korumuştur. Bu temel özellikler şu şekilde özetlenebilir:

a) Bilimsel bilgi, tek geçerli bilgi türüdür. b) Bilginin konusu yalnızca olgulardır; metafizik ve teolojik düşünceler, olgusal bir temeli olmayan spekülasyonlar olup anlamsızdır. c) Felsefe, bilim dışı bir yöntem izleyemez; felsefenin görevi, tüm bilimler için geçerli olan genel ilkeleri bulmaktır. d) Hem doğa hem de beşerî bilimler için geçerli evrensel ve önsel tek bir yöntem vardır ve tüm bilimler fiziğe indirgenebilir (Kutluer, 2007).

Pozitivizme göre, bilimsel bilginin elde edilmesindeki temel amaç, nesnel gerçeklikteki olayları "açıklamaktır". Bu açıklama süreci, tümdengelim mantığının kurallarına uygun olarak gerçekleştirilmelidir (Köker, 2019, s. 27). Yine pozitivismde bilimsel bilgi edinmenin klasik aşamaları mevcuttur. Bu aşamalar zaman içerisinde bir kısım değişikliğe uğramış olsa da temel özelliklerini korumuştur. Bu aşamalar şu şekildedir:

(1) Önce inceleme konusu ile ilgili olarak gözlem ve deney yapılır.(2) Gözlem ve deneyin belirli bir birikimi sonucunda, inceleme konusu ile ilgili genellemelere ulaşılır.(3)Gözlem ve deneylerin birikimi sonucunda (tümevarımsal) bir yolla ulaşılan bu genellemelerden tümdengelimsel mantık kuralları uyarınca varsayımlar üretilir.(4) Varsayımlar, yeniden gözlem ve deney yoluyla sınanır.(5)Bu sınama işlemi sonucunda "doğrulan" varsayımlar genel geçer bir "yasa" niteliği kazanır.(6)Doğrulan genellemelerin sistemleştirilmiş bir bütün

haline getirilmesiyle de inceleme konusu "açıklayıcı" bir "teori"ye ulaşılır (Köker, 2019, s. 25).

Pozitivizm, kabul edilebilir ve doğru bilginin ancak ve ancak deney sonucunda ortaya çıkabileceğini savunan felsefi görüştür. Doğa bilimlerinden esinlenerek fizik, kimya ve biyolojide uygulanan metodolojiyi toplumlardaki gelişme evrimini açıklamak için kullanılmaktadır (Slattery, 2014, s. 71). Pozitivizmin felsefi bir bakış açısı olarak temel özelliği ise bilimi tek geçerli bilgi kaynağı olarak görmesi ve olguları bilinebilen ve üzerinde inceleme yapılabilen tek obje olarak kabul etmesidir. Bu nedenle, pozitivist görüşe göre felsefe, bilimsel yöntemi kullanması gereken bir bilgi alanıdır (Ural, 2012, s. 55).

Pozitivizm, modern bilimi temel almakta ve din, metafizik, batıl inanç gibi modern bilime ters düşen şeyleri insanlığın ilerlemesine engel olarak görmektedir. Dogmayı ve sezgisel olanı bilimsel faaliyetlerden dışlayan ve bilimsel bilginin odaklanması gereken tek bilgi türü olduğunu savunan pozitivizm, dini ve metafizik söylemlerin yerine akıl, gözlem ve deneye dayalı pozitif bilginin geçmesini öngören bir dünya görüşünü temsil etmektedir (Cevizci, 2005, 1370). "Bir şey varsa ölçülebilir, ölçülebilir ise öngörülebilir ve model olabilir fikrinden hareket eden bir bilim felsefesidir" (Kirman, 2011, s. 257).

Pozitivizm için kabul edilebilir bilgi pozitif bilgidir. Pozitif bilgi ise; bir olayı, olay dışındaki bir nedenden ziyade ilişkili başka bir olayla açıklamaktır. Yine pozitif bilgiye göre bilimlerin yalınlıkları oranında pozitif olmaktadırlar. Bütün ilmi teorilerin esas amacı olayları basit ve anlaşılır hale getirmektir (Korlaelçi, 2002, s. 19). Bu yaklaşım, toplumsal düzenin kaynağını ve tarihsel ilerlemenin itici gücünü bilginin gelişiminde bulmaktadır. Pozitivizme göre, bilgi insan doğasında saklıdır ve gözlem yoluyla açığa çıkmaktadır. Bilim ise, farklı alanlar ve yaklaşımlar arasındaki çeşitliliğe rağmen, tek bir doğal sistem içinde birleşmektedir. Yine pozitivizme göre, tek bir gerçek ve tek bir yöntem vardır; bu nedenle, doğa ve toplumsal olayların bu tek gerçeğe dayanan bilimsel bir yaklaşımla anlaşılması gerektiği savunulmaktadır (Yıldırım, 2004, s. 108).

Pozitivizm söz konusu olduğunda bu akımın en önemli ismi olan Auguste Comte'a da değinmek gerekmektedir. Sekreterliğini yaptığı ve esinlendiği Saint-Simon'da olduğu gibi Comte felsefesinin oluşmasında da yaşadığı dönemde Avrupa'nın özellikle de Fransa'da süregelen kaos ortamı etkili olmuştur. Comte'a göre yaşanan kaos ortamının sebebi, birbiri ile uyumsuz olan üç felsefenin (teolojik, metafizik ve pozitif) bir arada kullanılmasıdır. Toplumu kaos ortamından kurtarıp düzene sokacak anlayış ise pozitif felsefedir (Kızılçelik, 1996, s. 5-6).

Comte'a göre insanlığın entelektüel gelişim süreci, "teolojik evre" ve "metafizik evre"nin ardından, deneysel bilimlerin sunduğu bilgi edinme imkânları sayesinde son aşaması olan "pozitif evre"ye ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, teoloji ve metafizik, "pozitif düşünce" döneminde artık geride kalmıştır ve sadece tarihsel bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, klasik epistemolojinin (ve genel anlamda felsefenin) yerini artık "bilimlerin metodolojisi" almalıdır ve bu metodoloji zaten teknik ve bilimsel gelişmelerin temelini oluşturmaktadır. Artık amaç,

doğa bilimlerinin kapsamlı bir derlemesini yapmak ve tüm toplumsal ilişkileri "pozitif politika" aracılığıyla rasyonel bir temele oturtmaktır (Özlem, 2007, s. 453).

Comte'a göre, pozitif felsefenin en önemli özelliği, tüm olayları doğal ve değişmez yasalara bağlı olarak görmesidir. Bu felsefenin temel amacı, bu yasaları keşfetmek ve mümkün olduğunca az sayıya indirgemektir. Ona göre ilk ve nihai nedenlerin araştırılması gereksizdir ve kesin bir sonuca ulaşmak da imkânsızdır. Önemli olan, olayların nasıl meydana geldiğini incelemek, aralarındaki normal ilişkileri ve benzerlikleri tespit etmek, ardından olayları gerçekleşme sırasına göre birbirine bağlamaktır (Korlaelçi, 2002, s. 19). Aslında Auguste Comte için asıl amaç felsefe yapmak değildir. Comte için felsefe; iş, ahlâk, siyaset ve din için temel oluşturmaktır (Bruhl, 1970, s. 19).

Pozitivistler, düzen ve ilerlemeyi birbirine bağlı olarak görmektedirler. Comte, bu düşünceyi "ordre et progres" (düzen ve ilerleme) şeklinde ifade etmiştir. Comte, toplumun ilerleyebilmesi için önce bir düzene ihtiyaç olduğunu, düzenin ise ancak dayanışma (solidarite) ile sağlanabileceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, aynı zamanda toplumdaki tüm eşitsizlikleri uzlaştıran bir formüldür. Pozitivizmin bu toplum anlayışı, ortaya çıktığı dönemin sosyal koşullarıyla yakından ilişkilidir. Comte, 19. yüzyılın başlarında kendi sistemini geliştirirken Avrupa derin sosyal çalkantılar yaşamaktaydı. Bir yandan feodal sistem tasfiye edilirken, diğer yandan kapitalizm "vahşi" yüzünü göstermeye hazırlanmaktaydı. Burjuvazi henüz tam anlamıyla sistemi ele geçirememiş ve ulusal pazarda hâkimiyet kuramamıştı. Sanayileşmeyle birlikte işçi sınıfı yeni bir toplumsal güç olarak ortaya çıkmış, feodalizmin dayanaklarından biri olan kilisenin toplum üzerindeki etkisi tam olarak ortadan kalkmamıştı. Bunların yanı sıra, Fransız Devrimi'nin getirdiği sınıfsal çatışmalar ve siyasal-sosyal krizler Avrupa'yı bir sistem değişikliğinin eşiğine getirmişti. 19. Yüzyılda Pozitivizmin hedefleri arasında, kilisenin zayıflamış etkisini tamamen ortadan kaldırmak, laik bir yaşam tarzını toplumda yerleştirmek ve toplumu dayanışma içinde, ilerleme yolunda birleştirmek vardı (Özkan, 2014, 931).

Pozitivizmi sistematik hale getirdikten sonra dünya geneline yaymak için Auguste Comte ve takipçileri yoğun çaba harcamışlardır. Çünkü pozitivizm insanlık için bir kurtuluşu ifade etmekteydi ve bu reçete bir an önce herkes tarafından bilinmeliydi. Comte için ilk hedef Avrupa Birleşik Devletleri Cumhuriyeti ya da Batı Cumhuriyeti adı altında Batı Avrupa'da birleşik bir devlet kurmaktır. Bu devlette politik hedef şu şekildeydi: Katolik düşünce ve feodalitenin devam etmesi nedeniyle oluşan anarşi ortamı tamamen ortadan kaldırılmalı bunun yerine sarsılmaz bir yapı tesis edilmelidir. Daha sonra bu devlet genişlemeli Yunanistan, Polonya, Türkiye, İran, Rusya'nın ardından tüm dünyayı kapsamlı ve sonunda pozitif "triumvirat" kurulmalıdır. Comte pozitif "triumvirat" hedefinde Osmanlı'nın diğer Müslüman ülkeler üzerindeki nüfuzundan yararlanabilmek için ülkemize özel önem vermiştir, çünkü ona göre batılı havarilerden ziyade Osmanlı Afrika'yı pozitivizme inandırma noktasında daha elverişliydi (Korlaelçi, 2002, s. 23-26).

Sonuç olarak pozitivistizmin başlangıcı ile ilgili net bir tarih vermek mümkün değildir. Fakat 17. yüzyılda Francis Bacon, Galileo Galilei ve René Descartes'in kural, buluş ve fikirleriyle pozitivist felsefe anlayışı belirginleşip yayılmaya başlamıştır. Daha sonra Thomas Hobbes, John Locke, Isaac Newton, Gottfried Wilhelm Leibniz, George Berkeley, David Hume, Jean le Rond d'Alembert, Pierre Jean Georges Cabanis, Henri de Saint Simon, Charles Fourier gibi düşünürler tarafından katkılar yapılmıştır. Bu temel sonrasında pozitivist felsefe Auguste Comte tarafından sistematik hale getirilmiştir. Comte sonrasında Émile Littré, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Pierre Laffitte, Émile Durkheim, John Stuart Mill ve Herbert Spencer gibi düşünürler pozitivistizmi geliştirmiş ve yayma çabasına girmişlerdir (Korlaelçi, 2002, s. 295).

Yine pozitivistizm ortaya çıktığı dönemden itibaren zaman koşullarına göre çeşitli eklemeler yapılarak değişik yorumları ortaya çıkmıştır. Pozitivistizmin çalışmayı ilgilendiren kısmı Fransa'dan kök salan Comte-Durkheim çizgisidir. Osmanlı-Türk modernleşmesi ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki eğitim, idari, sosyal ve kültürel reformların temelinde bu pozitivist çizgi yatmaktadır. Ancak gerek Osmanlı-Türk modernleşmesinde gerek Erken Türkiye Cumhuriyeti ulus inşa sürecindeki pozitivist etkiyi Fransa'dan basitçe kopyalama şeklinde düşünmek, aydın ve bürokratlarımızın çoğuna haksızlık etmemize neden olacaktır. Çünkü hem zamanın kısıtlı olması hem ilmi altyapının yetersizliği aydın ve bürokratlarımızı ister istemez pragmatik çözümlere yöneltmiştir. Dolayısıyla aydın ve bürokratlarımız ilmi altyapısı ölçüsünde pozitivistizmi ülkemiz koşullarına uyarlamak için çabalamışlardır.

1.2. Rousseaucu Siyasal Düşünce ve Modernite

1.2.1. Genel değerlendirme

Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), İsviçre'nin Cenevre kentinde dünyaya gelmiştir. Babası saatçilik ve dans öğretmenliği gibi mesleklerle uğraşmasına karşın, ailesi maddi zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Annesini henüz küçük yaşta kaybeden Rousseau'nun düşünsel altyapısını şekillendiren üç temel unsurdan söz edilebilir. Bunların başında aile yapısı ve çocukluk deneyimleri gelmektedir. İkinci olarak, Cenevre'de hâkim olan püriten kültürel ve ahlaki yapı, aldığı eğitimin içeriğini ve biçimini belirlemiş, dolayısıyla kişisel değer yargılarına yön vermiştir. Üçüncü olarak ise, erken yaşlarda tanıştığı Antik Yunan ve Roma eserleri, özellikle Sparta toplumuna ilişkin bilgiler edinmesine ve bu toplumun sade, eşitlikçi yaşam tarzından etkilenmesine neden olmuştur. Rousseau'nun siyasal ve toplumsal düşüncelerinde gözlemlenen genel irade, halk egemenliği, doğallık ve eşitlik gibi temaların kökeninde bu etkenlerin önemli payı bulunmaktadır (Şenel, 2019, s. 387).

Rousseau, 1750 yılında Dijon Akademisi'nin açtığı yarışmada *Bilim ve Sanatlar Üzerine Söylev* adlı yazısıyla katılmış ve birinci olmuştur. Bu yazısıyla bilim dünyasında adından söz ettirmeye başlamıştır. Ödül aldığı bu yazısında Rousseau, bilim, sanat ve zanaattaki gelişmelerin erdemi yok ettiğini ve toplumda bozulmaya neden olduğunu iddia etmiştir. 1755 yılında *İnsanlar*

Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni isimli eserini, 1761 yılında *Güneş*, 1762 yılında *Toplum Sözleşmesi* ve *Emil* adlı eserlerini kaleme almıştır. Kendi yaşamını anlattığı *İtiraf* isimli eserini ise tamamlayamadan vefat etmiştir (Şenel, 2019, s. 388-389). Ancak Rousseau daha çok iki eseri ile ismini duyurmuş ve bilim dünyasında kendisine yer edinmiştir. Bu eserlerden ilki, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni* isimli eseridir. Bu eserde Rousseau, her insanın eşit ve özgür doğmasına karşın siyasal-ekonomik kölelik durumuna nasıl geldiğini açıklamaya çalışmıştır. *Toplum Sözleşmesi* isimli diğer eserinde ise eşit ve özgür doğup eşit ve özgür yaşaması gereken insanın köle durumuna düşmesi kabul edilebilir mi? sorusuna cevap aramıştır (Göze, 2017, s. 215-216).

Eserlerinde genel olarak dönem koşullarındaki hâkim anlayışa karşı çıkmış ve bu minvalde fikirler ileri sürmüştür. Locke ve Hobbes gibi sözleşme kuramcısı olan Rousseau da bir doğa durumu tasviri yapmıştır. Vahşi insanlık durumundan hareket eden Rousseau'ya göre o dönem antropologların anlattığı gibi olumsuzlukların yaşandığı bir dönem değildir, aksine özgürlük ve eşitliğin olduğu bir dönemdir. O dönemde insanların ihtiyacı "yiyecek, bir dişi ve dinlenmedir". Ayrıca doğa durumunda insanların mutlu bir yaşam sürmelerini sağlayan iki özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki merhamet duygusuyken diğeri isteklerinin sade olması nedeniyle maddi gereksinimlerinin üstünde olmamasıdır. Merhamet duygusu nedeniyle insanlar arasındaki ilişkide empati ön plandadır. İsteklerinin sade olması ve karşılama her hangi bir zorluk çekmemesi üretim arzı ve rekabet duygularının oluşmasını engellemiştir. Bu nedenle insanlar özgürdürler ve aralarında doğal eşitlik söz konusudur. Ancak burada kısmen doğaya bağımlılık söz konusudur. Rousseau için tehdit olan bağımlılık türü insanın insana olan bağımlılığıdır ve siyasal toplumun kurulmasıyla başlamıştır. Rousseau doğaya bağımlılık noktasında herhangi bir abes durum görmez ve şöyle der; "şeylere bağımlılık, hiçbir ahlakilik taşımadığından özgürlüğe kesinlikle zarar vermez" (Ağaoğulları, 2018, s.575-576).

Doğa durumundaki vahşi-mutlu hayat tarzı birisinin "belli bir toprak parçasını çevirip, burası benim demesi ile sonlanmış ve sivil-uygar topluma geçiş" başlamıştır. Bu insanın yaptığı eylem ile mülkiyet fikri süreç içerisinde önem kazanmaya başlamıştır. İnsanın toplumsallaşma sürecinde doğası değişip dönüşmüş, siyasal toplumun temelleri atılmış ve bu sürecin sonucunda doğa durumunun tam karşıtı olarak nitelendirilebilecek bir "sivil toplum" ya da uygarlık durumu ortaya çıkmıştır (Bayram, 2016, s. 590). Sivil toplumda Rousseau'ya göre insanlar özgür doğarlar ancak her yerde zincire vurulmuş heldedir (Rousseau, 1987, s. 14). Mülkiyetin ortaya çıkması ile doğa durumundaki eşitlik ortadan kalmış ve vahşet ortamı ortaya çıkmıştır. Tekrar doğa durumuna dönmek söz konusu olamayacağı için insanlar sözleşme yaparak devleti ortaya çıkarmışlardır. Bu sözleşmenin adı Toplum Sözleşmesi'dir.

Toplum Sözleşmesi ile Rousseau, toplumsallaşma sürecinin getirdiği olumsuz durumları ortadan kaldırıp, insanlığı karşılaştığı felaketlerden kurtaracak çözümler bulmayı amaçlamıştır. Ona göre insanlar anarşi ortamından kurtulabilmek için tam anlamıyla özgürlüğü ve eşitliği sağlayan gerçek bir sözleşme yapmışlardır. İnsanlar bu sözleşme ile ortak

iyi çerçevesinde devleti yönetecek egemene haklarını devretmiştir. Kendileri de ortak iyi (genel irade) doğrultusunda hareket edeceklerine söz vermişlerdir. Şenel' in (2019) ifadeleri ile toplumsallaşma süreci sonucunda oluşan anarşi durumuna son verebilmek için insanlar, toplum sözleşmesi yapmışlardır. Bu sözleşme ile insanlar genel iradeye uyacaklarını beyan etmişlerdir, dolayısı ile bir oy birliği söz konusudur. Genel iradeye uymayan toplumun diğer üyeleri ise dışarıda bırakılmıştır. Bu sözleşme ile toplum üyeleri tüm hak ve özgürlüklerini devretmişlerdir ancak tüm hak ve özgürlüklerinden ödün vermeden yararlanabileceklerdir. Sözleşme ile doğa durumunda güvence altında olmayan doğal hak ve özgürlükler genel iradeye devredilmiştir. Bu devir işleminin akabinde ise insanlar uygar hak ve özgürlüklere sahip olmuşlar ve siyasal toplumu kurmuşlardır (Şenel, 2019, s.394).

1.2.2. Siyaset teorisi

Rousseau'nun genel irade, egemenlik, yurttaşlık, sivil din konularındaki fikirleri önce Fransız Devrimi sonrası Fransa'da, sonrasında modern ulus devlet olma yolundaki devletlerde etkili olmuştur. Özellikle cumhuriyetçilik, kuvvetler birliği, laiklik ve vatandaşlık konularında ulus devletler onun düşüncelerinden hareket etmişlerdir.

Rousseau "genel irade (genel istenc)" kavramından ilk defa 1755 yılında Ansiklopedi için yazdığı "Ekonomi Politik" adlı yazısında bahsetmiştir (Şenel, 2019, s. 388). Yazısında kurgusal zeminde genel ve özel irade ayrımı yapmıştır. Bu kurguda "insan" ile özel irade "yurttaş" ile genel iradeyi kastetmiştir. Bireysel iradeyi temsil eden insanda kişisel çikara yönelik bir eğilim hakimken, genel iradeyi temsil eden yurttaşta ortak iyiye adanmışlık söz konusudur. Rousseau için yurttaş kendisini toplumsal bütünü bir parçası olarak gören, her türlü kişisel çıkar ilişkisinden kendisini soyutlayan ve kendisini sadece ortak iyiye hizmete adanmış birisidir (Ağaoğulları, 2018, s. 584). Öte yandan Rousseau'ya göre demokratik bir toplum bir genel iradeye sahip olmalıdır; bireyler kendi özel çıkarlarını ifade eden özel iradelere sahip olabilirler ancak insanlar, herkesin iyiliğini yansıtan genel iradeyi tanımalı ve ona katılmalıdır (Dunn, 2002, s. 10).

Genel iradenin özellikleri ise şöyledir: 1) Devredilemezdir. Yani genel irade egemenliği hiçbir zaman başkasına devredemez ortak iyi amacıyla egemenliği kolektif kişiler kullanır. Burada devredilemeyenden kasıt iradenin devredilemeyeceğidir. 2) Temsil edilemezdir. Çünkü Rousseau'ya göre halk temsilciler aracılığıyla yönetilmeye başladığı an köleliği kabul etmiştir. 3) Bölünemezdir. Genel irade ortak iyi amacıyla herkes için egemenliği kullanmaktadır. Dolayısı ile bölündüğü zaman genel irade olmaktan çıkarak ve özel irade haline gelecektir. 4) Genel irade asla hata yapmaz, yanılmaz, doğru yoldadır ve ortak iyinin çıkarlarını savunmaktadır (Göze, 2017, s. 227-228). Her zaman doğru olan genel irade kamusal yararı gözetmektedir (Rousseau, 1987, s. 39).

Genel irade sayesinde siyasi iktidar gücünü elinde bulunduranlar, devlet yönetiminde kuruluş amacına yani ortak iyiye uygun olarak hareket ederler. Çünkü kurulan devletin devamlılığını sağlamak için bütün çıkarların uzlaştığı bir nokta olması gerekmektedir. Zira bu uzlaşma olmadan hiçbir toplum ayakta kalamayacaktır (Rousseau, 1987, s. 35). Rousseau'ya göre uzlaşma toplum sözleşmesi ile sağlanmıştır ve şöyledir: "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel iradenin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz" (Rousseau, 1987, s. 26). Bu sayede insanlar hem özgürlüklerini hem de egemenliklerini başkasına devretmezler, dolayısıyla başkasına boyun eğmezler. Ancak kendi kolektif iradelerine (genel irade) itaat ederler (Dunn, 2002, s.10).

Genel iradenin⁶ iş ve eylemleri bütün yurttaşları eşit şekilde bağlamaktadır. Bu nedenle egemen varlık ulusu bir bütün olarak görmekte ve asla aralarında herhangi bir ayırım yapmamakta yani genele hitap etmektedir (Rousseau, 1987, s. 43). Genel iradenin genelliği hem kaynak hem de uygulama alanı bakımından geneldir. Tüm toplumun iradesidir ve tüm topluma uygulanmaktadır, bu sayede eşitliği sağlamakta ve faydalı olmaktadır (Göze, 2017, s. 28). Ancak genel iradenin hem rasyonel hem de ahlaki olarak mutlak bir niteliğe sahip olması dünya genelinde tek bir genel iradenin varlığını göstermemektedir. Çünkü her ülke farklı koşullara sahiptir, dolayısıyla her ülkenin kendisine özel bir genel iradesi vardır ve bunlar birbirlerine karşıtlık da gösterebilir. Özetle her ülkenin genel iradesi *sui generis* özelliğe sahiptir, yani evrensel değildir (Ağaoğulları, 2018, s.585).

Genel irade kavramı Rousseau için oy çokluğu ya da oybirliği anlamına da gelmemektedir. Onun bu kavram ile kastı toplumsal (ortak) yarardır. Oybirliği ile alınan karar toplum için faydalı değilse genel iradeye de uygun değildir. Diğer taraftan toplumun çoğunun katılmadığı bir durum ortak yarar sağlayabilir bu da genel iradeye uygunluğunu göstermektedir. Hatta bir tek kişinin bile düşüncesi toplumun çıkarına uygunsa bu genel irade anlamına gelmektedir (Şenel, 2019, s. 395). Rousseau'nun planladığı devlette genel irade yurttaşların (yurttaşları kapsayan halkın) iradesidir. Sözleşme sonucunda meydana gelen siyasi iktidarı (devleti) ortak iyi amacıyla yönetmek de genel iradenin görevidir (Ağaoğulları, 2018b, s. 585). Özetle genel irade 'iyinin' ve 'kötünün' ölçütüdür (Bayram, 2016, s. 595).

Rousseau'ya göre gerçek özgürlük, genel iradeye itaat etmeyi seçmek anlamına gelmektedir. Fakat özgürlük nasıl itaatle bir tutulabilir? Çünkü Rousseau için iki tür özgürlük söz konusudur. Bunlardan ilki, doğa durumunda insanların diledikleri gibi hareket etme özgürlüğüdür. Kısıtlamalardan uzak olan bu özgürlüğün adı negatif özgürlüktür. Ancak onun için özgürlüğün daha yüksek bir biçimi olan ve adına pozitif özgürlük dediği bir özgürlük türü bulunmaktadır. Negatif özgürlükten daha kahramanca olan bu özgürlük, özel iradesini bastırabilen, bilinçli olarak ortak iyiye kendi arzularına ve kişisel çıkarına tercih edebilen vatandaşlara aittir. Birey

---

⁶ "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünü bölünmez bir parçası kabul ederiz" (Rousseau, 2013, s. 15).

gerçek manada kendisine hâkim olmuş ve bu sayede özgür bir varlık haline gelmiştir. Yani Rousseau'da özgürlük bireyin özerkliğinden ziyade fedakârlığı ile ilgilidir (Dann, 2002, s. 11).

Genel iradenin uygulamadaki adı egemenliktir. Rousseau için devlet (siyasi iktidar) var olabilmek için egemenlikle donanmalıdır. Onun egemenlikten kastı yurttaşların oluşturduğu halktır ve bu egemenliğin belli başlı özellikleri bulunmaktadır. Egemenliğin bu özellikleri şu şekildedir: devredilemez, temsil edilemez, bölünemez, mutlak ve doğru olmasıdır (Ağaoğulları, 2018, s. 587). Rousseau, egemenliğin sınırsızlığı ve mutlaklığı konusunda oldukça keskin bir fikre sahiptir; öyle ki bir devlette mutlak üstün bir gücün, her şeyin ona bağlı olduğu bir merkezin, her şeyin ondan kaynaklandığı bir ilkenin, her şeyi yapabilen bir egemenin olması gerektiğini savunmaktadır (Ağaoğulları, 2018, s. 585).

Rousseau, egemenliğin bölünmezliğinden hareketle, güçler ayrılığı ilkesine karşı çıkmaktadır çünkü farklı güçlerin farklı alanlarda yetki kullanması, egemenliğin bölünmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle, güçler ayrılığını reddederek tüm güçlerin egemenliğin bir parçası olduğunu savunmaktadır. O egemenliğin mutlak bir nitelik taşıdığı görüşündedir, çünkü halk bir araya gelerek politik bir bütün oluşturmuş ve bu bütünü uygulamasını egemenlik olarak tanımlamıştır (Öder, 2020, s. 65-66).

Egemenlik hiçbir şekilde başkasına aktarılamadığı gibi temsil de edilememektedir. Çünkü egemenliğin meşruiyeti genel iradeye dayanmakta, genel irade ise temsil edilemezdir (Rousseau, 1987, s. 109). Egemenliğin neden temsil edilemeyeceğini kendisi şu şekilde ifade etmektedir:

Egemenlik hangi nedenlerden ötürü başkasına aktarılamazsa, yine aynı nedenlerden temsil de edilemez. Egemenlik başlıca genel isteme dayanır, genel istemse temsil olunamaz ya genel istemdir ya değildir. İkisinin ortası olamaz. Buna göre, milletvekilleri milletin temsilcileri değildirler ve olamazlar. Olsa olsa geçici işlerinin görevlileri olabilirler; hiçbir kesin karara da varamazlar. Halkın onamadığı hiçbir yasa geçerli değildir, yasa sayılmaz. İngiliz halkı kendini özgür sanıyorsa da aldanıyor, hem de pek çok; o ancak parlamento üyelerini seçerken özgürdür: Bu üyeler seçilir seçilmez, İngiliz halkı köle olur, bir hiç derekesine iner. Kısa süren özgürlük anlarında, özgürlüğünü o kadar kötüye kullanır ki, onu yitirmeyi hak eder (Rousseau, 2013, s. 90).

Rousseau için temsil sistemi “seçilmiş aristokrasiler” anlamına gelmektedir. Ancak bazı koşullarda temsil sisteminin uygulanmasında bir beis görmemektedir. Bu koşullar ise ülkenin ılıman iklimde olması ve lükse yol açacak bir duruma imkân vermemesidir. Çünkü böyle bir ülkede ekonomik eşitsizliğe sebebiyet verecek herhangi bir durum ortaya çıkmamaktadır. Ekonomik eşitsizliğe sebebiyet vermemesi durumu ise temsil sisteminin genel irade ile yürütüleceği anlamına gelmektedir (Şenel, 2019, s. 396).

Periyodik olarak tüm yurttaşlar basit ve uyumlu bir şekilde bir araya gelerek genel iradeyi ve ondan çıkan yasaları tartışmak yerine oylarıyla onaylamaktadırlar. Bu periyodik “doğrudan

demokrasi” eylemlerinde vatandaşlar genel iradeyi keşfetmeye çalışmaktadırlar. Yurttaşlar bu oy kullanma eylemi ile ne bireysel düşüncelerini ifade ederler ne de karşıt guruplar aralarında uzlaşma sağlarlar, yalnızca genel iradeyi keşfederler. Bu meclisler, vatandaşları genel irade konusunda bir referanduma dâhil ederken, onları katılımcı bir demokrasiye dâhil etmemektedir. Bunlar “kasaba toplantıları” değildir, çünkü yurttaşlar ne yönetir ne de politika yaparlar. Ayrıca yurttaşlar istedikleri zaman toplu halde toplanma özgürlüğüne de sahip değildir; yalnızca sulh hâkimleri tarafından çağrılan toplantılar yasal ve geçerlidir. Rousseau'nun amacı özyönetim değil, uyum, ahenk ve barıştır (Dann, 2002, s. 12). Yine Rousseau'ya göre seçim sürecine etki edecek her türlü çıkar gurubu (parti, dernek, lobi vs.) ortak iyilik durumuna aykırıdır, çünkü bu guruplar kişisel çıkarı genel çıkarın önünde tutmaktadır. Bu nedenle onun düşüncesindeki siyasal iktidarda bu gurupların yeri bulunmamaktadır (Bayram, 2016, s. 596).

Rousseau hem siyasi hem de toplumsal demokrasiye dayalı yeni bir topluluk biçimi arayışı içerisinde. İnsanların, yalnızca birkaç kişi için değil, herkes için medeniyetin tüm maddi faydalarını, istikrar ve yaşamı, özgürlük ve mülkün korunmasını sağlayacak bir ilişki biçimi bulmaları gerektiğini ifade etmektedir. Aynı zamanda, bu ilişki biçimi tüm vatandaşların tam katılımına izin vermeli ve onların yalnızca gerçek iç benliklerine itaat etmelerini sağlamalı, herhangi dış bir otoriteye boyun eğmelerini gerektirmemelidir (Tannenbaum, 2012, s.192-194).

Rousseau ayrıca kamusal eğitim ve belirli düzenlemelerle yurttaşların vatanseverlik duygularının canlandırılması gerektiğini dile getirmiştir. Düzenlemelerden kastı gösteriler, oyunlar, bayramlar vs. ile yurttaşların birbirlerine ve topluma daha sıkı şekilde bağlanmalarıdır. Bu tür gösteriler sayesinde insanlar bir araya gelerek birlik oluşturmakta ve bu sayede kendilerini başkalarının yerine koyabilme becerisi geliştirebilmektedirler. Bu durum, yurttaşların bir araya gelmesini ve aralarında dayanışma oluşmasını sağlamaktadır. Bu etkinlikler, yurttaşlar arasındaki bağların güçlenmesine ve toplumsal birlikteliğin pekişmesine katkı sağlamaktadır (Ağaoğulları, 2010, s.156).

Yine Rousseau, bir devletin işleyişinin sürdürülebilmesi için yurttaşların, kendilerini devletin bir parçası olarak görmelerini sağlayacak bir yurttaşlık bilincine sahip olmaları gerektiğini savunmaktadır. Bu bilincin yalnızca yasalar yoluyla oluşturulamayacağını, çünkü yasaların birey ile genel çıkar arasında somut bir bağ kuramadığını belirtmektedir. Yurttaşların yasaları içselleştirebilmeleri için akıl ve soyut kuralların yanı sıra duyguların ve ruhun da devreye girmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Rousseau, yurttaşlar arasında duygusal bağların kurulmasının, vatanseverlik ve dindaşlık gibi duygular aracılığıyla bireyleri topluma bağlayacağını öne sürmektedir. Ona göre, vatan sevgisi, bireylerin ortak bir kültürü benimsemelerini ve böylece bireysel iradelerini genel iradeyle uyumlu hale gelmesini sağlamaktadır. Bu süreç, toplumun gerçek bir millet kimliğine ulaşmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca, Rousseau'ya göre, din, bireylerin yurttaşlığa geçişinde kritik bir role sahiptir ancak bu

işlevin yerine gelebilmesi için dinin belirli bir yapıya sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, farklı din türlerini eleştirerek ideal bir din anlayışı sunmaktadır (Ağaoğulları, 2018, s. 593-594).

Rousseau'nun üzerinde durduğu dinlerden ilki *insan dini* dir. Çünkü ona göre “bireyin bireysel olarak sahip olabileceği tek gerçek din “insan dini” dir” (Ağaoğulları, 2010, s. 159). İnsan Dini'nin bir diğer adı İncil Dini'dir. “Bu kutsal, yüce ve gerçek din sayesinde aynı Tanrı'nın kulları olan insanlar birbirlerini kardeş bilirler: ve onları birleştiren toplum ölümle bile dağılmaz.” Bu dinde Hristiyanlıktaki gibi tapınak, sunak ve tören yoktur. Temelinde Tanrı'ya adanmışlık vardır (Rousseau, 2013, s. 130-131). Ancak Rousseau, insan dininin toplumsal düzene katkısının sınırlı olduğunu, bireyin iç dünyasına odaklanabileceğini ve böylece toplumsal bağları ve yurttaşlık bilincini zayıflatabileceğini düşünmüştür.

Rousseau'nun değindiği dinlerden diğeri de *yurttaşlık dini* dir. Bu din aslında eski çağlarda pagan toplumlarında görülen, dinin tamamen devlete hizmet ettiği bir anlayışı temsil etmektedir. Bu dini ortaya çıkaran devlettir ve devlet dini kontrol etmektedir. Yurttaşlık dininde din devlet ayrımı söz konusu değildir. Rousseau yurttaşlık dinini şu şekilde tanımlamaktadır:

Yurttaşlık dininin dogmaları yalın, az sayıda, açıklamalara ve yorumlara yer vermeyecek denli belirli olmalıdır. Olumlu dogmalar; güçlü, akıllı, iyiliksever, öngörülü ve verici bir Tanrısallık'ın varlığı; öte dünyanın olması; doğruların mutluluğu; kötülerin cezalandırılması; toplum sözleşmesi ile yasaların kutsallığıdır. Olumsuzlara gelince, ben onları teke indiriyorum: Hoşgörüsüzlük” (Öder, 2020, s. 75-76).

Diğer toplumsal kurumlar gibi yurttaşlık dininin temel amacı, bireyleri gerçek birer yurttaşa dönüştürmektir. İnanç temelinde bir duygudaşlık oluşturulması ve bunun topluma ve toplumsal yasalara yönlendirilmesiyle yurttaşlar arasındaki birlik ve devlete olan bağlılık sağlam bir şekilde tesis edilmektedir. Ancak yurttaş dini, bireyleri topluma bağlama konusunda güçlü bir araç olsa da Rousseau'ya göre, dogmatizm ve hoşgörüsüzlük gibi problemler ortaya çıkarmaktadır. Farklı dinlere karşı düşmanlık ve dışlayıcılık eğilimi nedeniyle evrensel bir değer taşımamaktadır. Ona göre egemen, kimseyi yurttaşlık dininin öğretilerine inanmak zorunda bırakamaz; ancak bu öğretilere inanmayanları ya da inanır gibi görünüp gerçekte uymayanları, dinsizlikleri nedeniyle değil, topluma uyum sağlamadıkları ve yasaları kabul etmedikleri için devlet dışına sürme ya da ölümle cezalandırma hakkına sahiptir. Bu yaklaşımın temelinde, topluluğun iyiliğinin korunması ve devam ettirilmesi amacı yatmaktadır (Ağaoğulları, 2018, s. 595).

Bireylerin kendi inançlarını seçmekte özgür olduklarını ifade eden Rousseau, esas olarak ahlaklı ve erdemli bireyler yetiştiren, bu sayede yurttaşlık bilinciyle hareket etmeyi hedefleyen *sivil dini* vurgulamaktadır. İnsan dini ile yurttaşlık dininin olumlu yönlerini bir araya getirerek oluşturduğu sivil din, bireylerin yurttaşlık görevlerini yerine getirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Sivil dinin temel hedefi, bireylere yurttaşlık bilinci kazandırmak ve onları

erdemli yurttaşlara dönüştürmektir. Bu sayede toplumsal birlik sağlanmakta, bireyler yurttaş kimliğiyle bütünleşmekte ve politik yapı düzenli bir şekilde süreklilik kazanmaktadır (Öder, 2020, s. 75-76). Kısacası sivil din dogmalardan arındırılmış ve hoşgörüyü esas alan bir yapıya sahiptir. Yine sivil din; vatanseverlik, yurttaşlık görevleri ve toplumsal dayanışmayı destekleyen bir çerçeveye sunmaktadır.

Devletin devamlılığı, bireylerin kendilerini devletin bir parçası olarak görüp güçlü bir yurttaşlık bilinci geliştirmelerine bağlıdır. Ancak bu bilinç yalnızca yasalar aracılığıyla oluşturulamaz; zira yasalar soyut ve genel bir nitelik taşıdığından bireyler arasında somut bir bağ kurmada yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, bireylerin duygularına da hitap edilmelidir. Yasaları içselleştirerek ruhunda hisseden birey, kendini devletin ayrılmaz bir parçası olarak algılamaya başlayacaktır (Öder, 2020, s. 72).

Sonuç olarak Rousseau, siyaset teorisinde, devletin oluşumunu yurttaşların ortak iradesine dayandıran, “toplumsal sözleşme” temelinde cumhuriyetçi bir yaklaşımı savunmuştur. Ona göre egemenlik esasen yasama işleviyle bütünleşmiştir, bu yetki doğrudan yurttaş topluluğuna (halka) aittir ve halk bu egemenliği kendisi kullanmalıdır. Rousseau bu görüşünü, devletin meşruiyetini kamu yararına dayandıran “genel irade” kavramıyla pekiştirmiştir. Genel irade kavramı, bireylerin sadece kendi kişisel çıkarlarını değil, toplumun ortak yararını da ön planda tutmalarını ve böylece toplum içinde uyumun sağlanmasını amaçlamaktadır (Kalfa ve Ataay, 2015, s. 459). Rousseau'da birey teorik düzeyde yurttaş ve uyruk olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Egemen otoritenin (genel irade) bir parçası olan yurttaş aslında somut bir varlık değildir; sadece aklın rehberliğinde hareket eden, bilinç ve vicdanla tanımlanan soyut bir figürdür. Öte yandan, Rousseau'nun bazen “insan”, “özel insan” veya “özel kişi” olarak adlandırdığı uyruk (özel irade), bireysel (şahsi) iradeye, dolayısıyla kişisel çıkarlara sahip somut bir varlıktır (Ağaoğulları, 2018, s. 581). Toplum sözleşmesi ile kurulacak yeni siyasal toplumda onun önem verdiği gurup yurttaşlardır. Diğerlerini yığın/kalabalık olarak görmektedir. Yani onun devletinde egemen başta olmak üzere her unsur ortak iyi doğrultusunda hareket etmelidir. Bu sayede eşitlik ve özgürlük sağlanacak ve devletin temeli çok daha sağlam olacaktır.

Yine Rousseau'ya göre, hükümet, genel iradeye hizmet eden bir araçtır ve yalnızca genel irade doğrultusunda hareket ettiği sürece meşrudur. Egemenlik, bölünemez ve devredilemez bir şekilde halkın elinde bulunmaktadır; bu, bireylerin ortak iyi için kendi özgür iradelerini birleştirmesiyle oluşan genel iradeye dayanmaktadır. Yurttaşlık, bireylerin kendilerini toplumun bir parçası olarak görmeleri ve ortak çıkarlar doğrultusunda hareket etmeleriyle şekillenmektedir. Rousseau vatanseverlik kavramını yurttaşlar arasında duygusal bir bağ kuran ve toplumsal birliği güçlendiren temel erdemlerden birisi olarak görmektedir. Sivil din ise devletin dini otoritelerden bağımsızlığını sağlayarak bireylerin eşitliğini güvence altına almaktadır. Ona göre, güçlü bir toplumsal düzen, hem yasal hem de ahlaki temellerin bir arada

bulunduğu bir yapı üzerine inşa edilmelidir. Bu anlayış, modern demokratik devletlerin ve ulus-devletlerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

1.2.3. Modern döneme etkisi ve sonuç

Modern devleti feodal dönemdeki devletlerden ayıran en temel özellik, iktidarın tek bir merkezi otorite altında toplanmasıdır. Orta Çağ'da (feodal üretim tarzında) iktidarını çevresindeki feodal beylerle paylaşmak zorunda kalan zayıf kralların aksine, modern devlet siyasi otoriteyi merkezileştirmiş, egemenliğini güçlendirmiş ve bu gücü tekeline almıştır. Bu dönüşüm süreciyle birlikte iktidar feodal karakterinden uzaklaşmış; Aydınlanma Çağı ile iktidarın halk adına kullanılması gerektiği anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Bu bağlamda halk egemenliği kavramı yeniden gündeme gelmiştir. Kökleri Antik Çağ'a kadar götürülebilse de modern dönemde, Rousseau'nun etkisiyle, halk egemenliği dünya genelinde etkili bir düşünce haline gelmiştir (Bayram, 2016, s. 597). Yine Rousseau, modern dönemde demokrasiye ilişkin olumsuz algıların değişmesinde önemli rol oynayan düşünürlerden birisidir. O devletin meşruiyetini doğaüstü güçlerden soyutlayarak halka dayandırmış ve egemenlik hakkını hükümdar yerine doğrudan halka vermiştir (Göztepe, 2010, s. 137).

Rousseau'nun siyaset teorisi Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında büyük ilgi görmüştür. Çeşitli liberal, milliyetçi, sosyalist, anarşist ve faşist hareketler onun fikirlerinden farklı şekilde etkilenmiştir. Onun teorisine yönelik bu yoğun ilginin temelinde liberal demokrasiye alternatif bir arayış yatmaktadır. Bu bağlamda, yurttaşlığı pozitif özgürlük kavramına dayandıran ve genel iradeyi çoğunluğun yönetimine indirgeyen çoğunlukçu demokrasi anlayışı belirleyici olmuştur (Kalfa ve Ataay, 2015, s. 458). Siyaset kuramında çoğunluğun despotizmini dengeleyecek mekanizmalara yer vermemesi, sınırlı devlet ilkesine karşı çıkması, negatif özgürlük kavramını benimsememesi ve çoğulculuğa şüpheyile yaklaşması Rousseau'nun totalitarizm eleştirilerine maruz kalmasına neden olmuştur. Fransız Devrimi sırasında ve sonrasında Rousseau'nun genel irade kavramından türetilen ve *milli egemenlik* ilkesi üzerine inşa edilen otoriter ve totaliter rejimlerin bu eleştiriler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Ancak Rousseau'nun siyaset teorisi modern toplumlarda her zaman tartışma konusu olmuştur. Onun fikirlerini çeşitli şekillerde yorumlayan farklı siyasi hareketler liberal demokrasiye alternatif bir demokrasi modeli yaratmaya çalışmış, ancak bu çabalar genellikle anti-demokratik sonuçlar doğurmuştur (Kalfa ve Ataay, 2015, s. 459).

Bodin ve Hobbes gibi Rousseau da kısmen mutlakiyetçi egemenlik doktrinini benimsemiş ve egemenliğin mutlak, bölünmez bir otorite olarak tek bir kişi veya organın elinde toplanması gerektiğini savunmuştur. Ancak Rousseau bu konuda Bodin ve Hobbes'tan ayrılmış ve egemen otoritenin kaynağı olarak bir hükümdarı değil tüm halkı işaret etmiştir. Böylece Rousseau egemenliğin tek elde toplandığı bir yapı önerirken, bu gücün halkın genel iradesine dayanması gerektiğini vurgulamıştır (Bayram, 2016, s. 597).

Rousseau'nun siyaset, ekonomi, toplum ve din ile ilgili düşünceleri 19. yüzyılda etkili olmuştur (Şenel, 2019, 387). Rousseau'nun fikirlerinin ilk olarak somutlaşması ise Fransız Devrimi sonrasında olmuştur. Zira 1789 yılında yayımlanan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde "egemenliğin kaynağı halktır-millettir" ifadesi ilk kez Rousseau'nun ortaya attığı bir söylemdir. Yine Fransa'da 1791 yılında yapılan anayasa düzenlemelerinde "... her türden egemenliğin kaynağı millettir ve hiç kimse milli iradeden kaynaklanmayan bir iktidar kullanamaz" cümlesinin, temelinde Rousseau bulunmaktadır. Yine meşruti monarşi ve meclis hükümeti gibi iktidar yapıları Rousseau'nun fikirlerinden hareketle ortaya çıkmıştır (Bayram, 2016, s. 598). Rousseau ülkemiz açısından da önemlidir. "Hakimiyet bilâ kayd-u şart Milletindir" şeklinde Teşkilat-ı Esasiye kanunlarında yer almış olan ifade günümüz Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 6. maddesinde "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" şeklindeki ifadeyle kendisine yer bulmuştur.

Rousseau'nun düşüncelerinden hareketle modern dönemde halk egemenliği, laiklik, cumhuriyetçilik, kuvvetler birliği ilkesi ve meclis hükümeti sistemi gibi düşünceler Fransız Devrimi ile önce Fransa'da daha sonra ulus olma yolunda ilerleyen devletler için yol gösterici olmuştur. Rousseau, halk egemenliği ilkesini savunarak, devletin meşruiyetinin halkın iradesine dayanması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, toplum sözleşmesi aracılığıyla halk, genel iradesini ifade ederek devletin meşru bir şekilde varlığını sürdürmesini sağlamaktadır. Bu düşünce, modern demokrasilerin temellerini atmış ve halkın yönetime katılımını beraberinde getirmiştir. Rousseau'nun laiklik anlayışı, devletin din işlerinden bağımsız olmasını savunarak, seküler bir toplum düzeninin önünü açmıştır. Laiklik, devletin dini otoritelerden bağımsız olması gerektiği şekilde anlaşılmış ve bu durum demokratikleşme sürecini hızlandırmıştır.

1.3. Solidarizm

1.3.1. Solidarizme genel bir bakış

Solidarizm, sosyalizmden esinlenmekle birlikte sınıf farklılıklarına ve işçi hareketlerine karşı çıkan bir düşüncedir. Kurucuları olarak, Alfred Fouillée ve Henri Marion olan, Léon Bourgeois (1851-1925) ve Célestin Bouglé (1870-1940) gibi isimleri sayabileceğimiz solidarizmde toplumdaki farklılıklar yerine ortaklıklara vurgu yapılmaktadır (Audier, 2006, s. 75).

Kişinin topluma borçlu olması solidarist ahlakın temel çıkış noktasıdır. Bu ahlakta birey tanımı şöyledir; "İnsan için, yararlandığı bir ortaklığın yükümlülüklerini üstlenmek, onun sürekli gelişmesine katkıda bulunmak, daha sonraki kuşaklara birikmiş, ekonomik, entelektüel ve teknik zenginlikler bırakmak ahlaksal bir zorunluluktur" (Audier, 2006, s. 80-82).

Radikal Parti tarafından benimsenen solidarizm, III. Cumhuriyet Fransı'nın resmi ideolojisi olmuştur. Solidarizm, 19. yüzyıl sorunlarını liberal ve sosyalist ideolojilerin tespit edebildiklerini ancak çözüm getirme noktasında eksik kaldıklarını iddia etmektedir (Toprak, 1996, s. 18).

Zafer Toprak'ın tanımı bu noktada açıklayıcı olacaktır ve şöyledir:

Solidarizm, teşebbüs serbestiyeti ve mülkiyetin dokunulmazlığına gölge düşürmeden liberalizmle sosyalizm arası bir "orta yol" aramayı amaçlayan, ekonomide devlet müdahaleciliğini öneren, sosyal mevzuatı gündemine alan, toplumsal yaşamda sınıf çatışmasının gereksizliğine inanan, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı, Osmanlıcasıyla "tesanüd"ü, benimseyen, laik eğitimi savunan, pasifist, uzlaşmacı bir ideoloji olarak tanımlanabilir (Toprak, 1977, s. 93).

Özetle, Üçüncü Cumhuriyet Fransa'sının bir anlamda resmi ideolojisi olan solidarizm; devletin ekonomiye müdahale etmesi gerektiği, oluşturulacak sosyal mevzuat ile güçsüzleri ve çalışanları gözetken, sınıf çatışması yerine iş birliği ve dayanışmayı esas alan, çelişkilerden kendisini uzak tutan, laik eğitimin yanı sıra organik dayanışmayı benimseyen uzlaşmayı esas alan bir düşüncedir. Toplumda o an için mevcut olan yapı ve düzeni esas almakta ve kapitalizm sonucunda oluşacak olan sosyal adaletsizlikleri parlamenter demokrasi aracılığıyla çözmeyi amaçlamaktadır. Solidarizm sosyalizme benzer yönlerine karşılık özellikle iki noktada ondan ayrılmaktadır. İlk ayrım, solidarizmin sosyalizmdeki gibi radikal toplumsal değişimlere kapalı olmasıyken ikinci ayrım sınıf çatışmasının her şeyin temel belirleyicisi olarak görülmeyip iş birliği ve dayanışma esas alınmasıdır (Toprak, 2020, s. 145). Kısaca solidarizm, liberalizmdeki bireycilik ve Marksizm'deki kolektivizmden kaynaklanan sorunlardan sıyrılma amacı taşıyan bir orta yol arayışıdır (Mardin, 2011, s. 249).

1.3.2. Emile durkheim

Emile Durkheim, 15 Nisan 1858 yılında Épinal, Fransa'da Yahudi bir ailenin evladı olarak dünyaya gelmiştir. Bir süre hahamlığa ilgi duymasına rağmen sonrasında vazgeçmiştir. Çünkü onun dine olan merakı teolojiden ziyade akademiktir. Din, ona göre toplumu daha iyi yönlendirmek için gerekli olan ahlâk kurallarını oluşturmak için amaçtır (Ritzer, 2011, s. 190).

“Sosyolojik Metodun Kuralları”, “İntihar”, “Dinsel Hayatın İlkel Biçimleri” ve “Toplumsal İş Bölümü” Durkheim’in başlıca eserleridir. Onun eserlerinde ön plana çıkan iki temel özellik bulunmaktadır. Bunlardan ilki; toplumsal olanın bireysel olana önceliğidir. İkincisi; toplumun bilimsel ilkeler ışığında incelenebileceği düşüncesidir (Ritzer, 2011, s. 187).

Eserlerinde sosyolojiyi felsefe ve psikolojiden ayırıp bağımsız bir bilim dalı haline getirmek için çabalayan Durkheim, felsefe ve psikolojinin üzerinde durmadığı konulara yönelmiştir (Sağlık, 2019, s. 450). Durkheim'in amacı, bir dizi sosyal fenomeni diğer fenomenlere bağlayan yasaları bulmaya çalışan pozitif bir sosyoloji kurmaktır (Korlaelçi, 2002, s. 127). Bu çabaları nedeniyle Durkheim sosyoloji ile özdeşleşmiş ve kimilerine göre "sosyolojinin babası" olarak nitelendirilmiştir. Çünkü sosyoloji onun çabaları sayesinde sosyal bilimler ailesinde özgün bir disiplin olarak kendisine yer bulabilmiştir. Tarihte ilk defa Durkheim, sosyoloji kürsüsü kurmuş ve bu kürsüde akademik olarak sosyolojinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu uğraşları nedeniyle Durkheim daha sonraki kuşakların ilgisini çekmiş ve hakkında pek çok akademik çalışma yürütülmüştür (Kızılcelik, 2023, s. 281-283).

Durkheim sosyolojisi, konusu olan sorunları ve soruları araştırmacılarının bakış açısına göre ele almaktadır. Ona göre sosyolojinin konusu olan toplumsal olaylar birer nesne olarak ele alınmalıdır. Ünlü ilkesi şudur: “Sosyal olayları nesnelere olarak inceleyin!”. Ona göre bir toplumsal gerçek ancak başka bir toplumsal olguyla açıklanabilir. Durkheim'a göre her şey toplumsaldır. Ona göre insanların dili ve anlatım biçimleri dahil her şeyi içinde yaşadıkları toplum tarafından belirlenir (Doğan, 2012, s. 38). Bireyden ziyade toplumu önceleyen Durkheim için iş bölümü temelli dayanışma ve laik bir ahlâk, modern toplumların olmazsa olmazıdır. Onun sosyolojisinin temeli ahlâk üzerine kuruludur. Bu bakımdan Durkheim'ı ahlâk sosyoloğu olarak tanımlamak mümkündür (Ritzer, 2011, s. 190).

Durkheim'in ahlaki "laik" ahlakıdır. Ona göre 1789 devrimi ile 1830 ve 1848 devrimleri Fransız toplumunu tamamen sarsmış ve ahlaki bir otorite boşluğu yaratmıştır. Bu nedenle var olan boşluğu doldurmak ve toplumu disipline edecek yeni bir ahlaki sistem kurmak istemiştir. Ona göre hayatın zorluklarına katlanmak için insan kendisini bir amaca, bir ideale adanmalıdır. Bunun için insanın din, aile, millet gibi bütün toplumsal gruplara bağlı olması gerekmektedir. Durkheim, bu laik ahlâk ile toplumsal dayanışmanın temellerinin sağlam bir şekilde atılacağına inanmaktadır (Korlaelçi, 2002, s. 128). Durkheim'e göre dayanışmanın olduğu toplumlar sağlıklı, dayanışmanın olmadığı toplumlar ise sağlıksızdır. Durkheim devlet görevlileri ile doktorlar arasında bir benzerlik ilişkisi kurmuştur; ona göre nasıl ki doktorlar hastalık ortaya

çıkmasını diye daha iyi hijyen koşulları sağlıyor veya hastalık oluştuğunda onu tedavi ediyorsa, devlet görevlileri de kaos çıkmaması için gerekli çabayı göstermeli ve kaos ortaya çıkınca da onu sonlandırmaya çabalamalıdır (Slattery, 2014, s.118).

Dayanışmayı kuvvetlendiren en önemli unsur ise toplumsal iş bölümüdür. Durkheim, toplumu oluşturan bireyler arasındaki uzmanlaşmaya dayalı iş bölümünün modern toplumların en çarpıcı özelliği olduğunu savunmaktadır. Bireylerin belirli bir alanda uzmanlaşması, onları bir başka alanda uzmanlaşmış diğer bireylerden hizmet almaya zorlamaktadır. Bu durum, farklı alanlarda uzmanlaşmış kişiler arasında iş birliği/dayanışmanın sürekliliğini sağlamaktadır. İş birliği, toplumsal dayanışmayı sağlayarak bireyler ve kurumlar arasındaki çatışma sorununu önlemektedir (Yavuz, 2019, s. 8-9). Durkheim'a göre iş bölümü zamanla gelişmiş ve toplumsal dayanışma artmıştır. Bundan dolayı; toplumsal nizam kurulmuş ve devam etmiş, geleneksel toplumlar modern/ sanayi/ kent toplumuna dönüşmüştür (Slattery, 2014, s. 114).

Durkheim için iş bölümünün sağlayabileceği ekonomik fayda, yol açtığı olumlu ahlaki etki yanında pek önemsiz kalmaktadır. İş bölümünün gerçek büyük işlevi ise hem kişiler arası ilişkilerde hem de toplumda bir dayanışma duygusu uyandırmasıdır (Durkheim, 2018, s.82-83). Durkheim'e göre toplumda işler kötü organize edildiğinde dayanışma bozulacak ve bunalıma neden olacak; insanlar arasındaki çatışmalar yoğunlaşacak ve sosyal dayanışma azalacaktır. Bu gibi durumlarda yapılacak ilk şey faydasız hizmetlerden kurtulmak ve herkesin yeterince iş yapması için işi bölüştürmektir (Korlaelçi, 2002, s. 128). Durkheim'ın bu düşüncesini şu şekilde ifade etmiştir; "Büyük siyasal toplumlarda dengenin ancak işlerin uzmanlaşmasıyla korunabileceğini ve iş bölümünün toplumsal dayanışmanın tek değilse bile en azından ana kaynağı olduğunu düşünmek çok yerinde olur" (Durkheim, 2018, s. 89).

Durkheim'a göre iş bölümünü oluşturan en önemli etkenlerden birisi nüfus yoğunluğudur. Çünkü nüfus arttıkça yaşam mücadelesi de şiddetlenmektedir. Örneğin daha yoğun nüfusa sahip bir toplumda herkes aynı işi yaparsa, (örneğin herkes terzi olursa) o toplumu oluşturan bireylerin bir arada yaşaması zor hale gelmektedir. Fakat başka meslekleri, başka şeyleri yaparlarsa işler hafiflemektedir. Dolayısıyla aralarındaki rekabet (yarışma) kolaylaşmaktadır. (Doğan, 2012, s. 40).

Durkheim, dayanışma konusunun altını önemle çizmekte ve toplumsal dayanışmayı pozitif ve negatif dayanışma olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Daha sonra pozitif dayanışmayı, organik dayanışma ve mekanik dayanışma olarak tekrar ikiye ayırmaktadır. Ona göre negatif dayanışma kişileri birbirine bağlamaz, o eşyayı kişilere bağlayan bir bağıdır. Kişi ile eşya arasında aynı hak bulunmaktadır. Kişi bu nedenle kendi eşyası üzerindeki hakkını istediği gibi kullanabilir. Kişi ile eşya arasında aynı hak dışında herhangi bir yaptırım söz konusu değildir dolayısı ile toplum dayanışmasına herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Durkheim, toplum içinde ve toplumlar arasında dayanışmadan ziyade ayrışmaya sebep olduğu için negatif dayanışma adını uygun görmüştür (Durkheim, 2018, s. 148-149). Negatif dayanışma ona göre herhangi bir şekilde bütünleşme sağlamaz ve özel bir anlam da ifade etmez. Fakat pozitif

dayanısmada durum böyle değildir. Durkheim pozitif dayanışmanın iki temel özelliği üzerinde durmaktadır. Bu özelliklerin ilki; bireyi herhangi bir aracı olmadan direkt olarak topluma bağlaması, ikincisi; bireyi toplumu meydana getiren parçalara bir şekilde bağımlı olduğu için ayrıca topluma bağlanmasıdır (Durkheim, 2018, s.161-162). Pozitif dayanışma içerisinde sınıflandırdığı mekanik dayanışma geleneksel toplumlardaki dayanışmayı ifade ederken, modern sanayi toplumlarında organik dayanışmanın elzem olduğunun altını çizmektedir.

Geleneksel toplumlar/cemaatler veya gurupların birbirleri ile olan ilişkileri yüz yüzedir ve herhangi bir şekilde iş bölümünden bahsetmek güçtür. Bu toplum içinde bireyler genellikle hayatları boyunca aynı işi yaparlar. Gelenekselleşmiş bir hayat tarzı, kültür, konsensüs, ortak bilinç, örf ve âdet söz konusudur. Bireysellik, toplumsal farklılık ve özel mülkiyetin azlığı nedeniyle itaat ve uyum gayet doğaldır. Toplumsal uyum ve itaat ise aile, din vs. temel toplumsal yapılar ve sosyalleşme ile tesis edilmektedir. Yerleşmişliğin dışına çıkma durumu kolektif bir şekilde şiddetle bastırılmaktadır (Slattery, 2014, s. 115). Mekanik dayanışmanın olduğu bir toplumda suç, toplum üyeleri arasında bastırılmakta ya da ağır cezalarla niteliği ağırlaştırılmaktadır. Yine mekanik dayanışmanın olduğu toplumlarında cezalar çok değişkenlik göstermekte ve genellikle dini nitelikte olmaktadır. En büyük suç ise dine karşı işlenen suçlardır (Aktürk, 2021, s. 31-32).

Durkheim'e göre, toplumu oluşturan bireylerin birbirlerine benzediği, aile ve akraba ilişkileri sağlam olan toplumlarda mekanik dayanışma hakimdir. Bir toplumda mekanik dayanışma hakimse; bireyler arasında bariz bir fark görülmez çünkü bu topluluğun üyeleri benzer duygu, düşünce ve inanca sahiptirler. Bu toplumlarda iş bölümü en temel düzeydedir, hemen hemen herkes benzer işleri yapmaktadır. Durkheim'e göre bu tür toplumlarda dayanışma kolektif bilinç tarafından sağlandığı için güç iki kurumda, aile ve kilisede toplanmıştır. Bu toplumlarda bireyler dini inançlarını toplumdaki diğer bireylerden öğrenmekte ve öğrendiklerine harfiyen uymaya riayet etmektedirler. Toplumun bir üyesinin tutum, davranış ve fikirleri tüm toplum için ayna görevi görmektedir (Aktürk, 2021, s. 30-31).

Ortak bilinç mekanik dayanışmanın hâkim olduğu toplumları açıklamak için sıkça başvurulan bir kavramdır. Bu kavramı Durkheim (2018)'in cümleleri ile ifade etmek yerinde olacaktır; "Bir toplumu oluşturan üyelerin ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümü, kendine özgü yaşamı olan belli bir dizge oluşturur; buna ortak bilinç denilebilir. Kuşkusuz onun tek bir organı yoktur; tanımı gereği, toplumun her yanında yaygın, dağılmış durumda bulunur" (s.109-110).

Ancak toplumlar gelişip modernleştikçe gerek köyden kente göç nedeniyle gerek sanayi, ekonomik ve kültürel iş bölümleri arttığı için mekanik dayanışma bu aşamada yetersiz bir hal almaktadır. Slattery bu durumu net bir şekilde özetlemektedir;

Farklı meslekler, hayat tarzları ve alt-kültürlerin çoğalması ve yasallık kazanmasıyla, benzerlik yerini farklılaşmaya, homojenlik heterojenliğe bırakır. Kolektivizm yerine bireycilik, ortak mülkiyet yerine özel mülkiyet,

komünal/toplumcu sorumluluk yerine bireysel haklar, ortaklaşalık yerine sınıf ve statü farklılıkları geçmeye başlar. Ortaya çıkan bu durumu devam ettirebilmek için organik dayanışmacılığa ihtiyaç vardır (Slattery, 2014, s. 115).

Durkheim organik dayanışmayı açıklarken biyolojik kavramlardan yararlanmaktadır. Organizma: beyin, kalp, karaciğer, mide gibi birbirinden farklı organlardan oluşur ve kendi içlerinde bağımsız olarak hareket etseler de içinde buldukları organizmanın varlığını devam ettirebilmek için bu organlar sıkı bir şekilde birbirlerine bağlanmak zorundadır. Tıpkı organizma içindeki organların birbirlerine bağımlılığı gibi gelişmiş toplumlarda da bireyler birbirlerine bağımlı durumdadır. Örneğin, toplumdaki bir birey uzmanlaşıp tıp alanında hizmet ederken, bir başkası besin üretmeli, bir diğeri elbise üretmelidir. Yani gelişmiş toplumlarda, toplumu bir arada tutan en önemli etken insanların birbirlerine karşı duydukları ihtiyaçtır. Zaten iş bölümünün asıl nedeni mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiştir. Artan nüfus ile toplumda farklılıklar artmakta, birçok kültür, inanç ve yeteneğe sahip insanlar yaşam mücadelesinde ister istemez karşı karşıya gelmektedir (Aktürk, 2021, s. 29-33). Bu noktada iş bölümünün en büyük katkısı, işin parçalara ayrılması sonucunda verimliliğin artmasından ziyade dayanışmanın artırmasıdır (Durkheim, 2018, s.87).

Organik dayanışma esasına dayalı toplumlarda bireylerin farklı iş yapmaları birbirlerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Birbirlerine karşı oluşan bu ihtiyaç sonucunda ise dayanışma sağlanabilmektedir. Mekanik dayanışmanın etkili olduğu toplumlarda ortak bilinç dayanışmayı sağlarken organik dayanışmanın etkili olduğu toplumlarda iş bölümü dayanışmayı sağlamaktadır.

Durkheim'e göre organik dayanışmanın etkili olduğu toplumlarda dünyevi (ekonomik ilişkiler, iktidar ilişkileri, bilimsel yöntem) alandaki etkisini kaybetmektedir. Kendi ifadesi ile özetleyecek olursak; "Bütün insan ilişkilerinde yer alan Tanrı oradan gittikçe çekiliyor; dünyayı insanlara ve onların kavgalarına bırakıyor" (Durkheim, 2018, s.207) işte bu kavgaya son verecek şey organik dayanışmadır.

Durkheim anlayışında mekanik dayanışmacı toplumdan organik dayanışmacı topluma geçişte ister istemez bir *anomi* oluşacaktır. Anomi bir toplumda toplumsal normların etkisizleşmesi olarak özetlenebilir. Sosyal bilimlerin asıl hedefi, ortaya çıkabilecek problemleri tespit etmek ve etkili bir çözüm üretmektir (Slattery, 2014, s. 117-118). Durkheim toplumda olan boşluğu ve düzensizliği önemli eserlerinden biri olan *İntihar* adlı eserinde incelemiştir. Bu eserinde *anomi* (düzensizlik = kurlsızlık) kavramını kullanmıştır. Onun yorumlanmasıyla birlikte bu ifade literatüre ilk kez girmiştir. Anomi, modern dünya kültürünün değişmesiyle ortaya çıkan sosyal bir patolojidir. Modern değişim kültürü, din tarafından sağlanan geleneksel ahlaki kontrollerin ve normların altını oymuştur. Bu fenomen, modern insana hayatının boş olduğunu hissettirmektedir. Yıkılan dini kontrol ve ahlakın yeni değerlerle değiştirilememesinden kaynaklanan kültürel boşluk, kararsızlık ve amaçsızlık söz konusudur. Bu nedenle, insanlar

kendilerini işe yaramaz hissetmektedirler (Doğan, 2012, s. 41). Durkheim'e göre bu durumdan kurtulmanın anahtar kavramı eğitimidir. Çünkü ona göre modern toplum, bireyin toplum tarafından şekillendirilmesi, kendi kişilik anlayışını geliştirmesi ve toplumsal işlevini görmeye zorlanmasıdır. Eğitim, insanları bu görev konusunda bilinçlendiren önemli bir toplumsal kurumdur (Yavuz, 2019, s. 13).

Sonuç olarak Durkheim, Fransa'da siyasal karışıklıklar ve kentsel anarşinin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Bu dönemde Fransa İmparatoru III. Napolyon Sedan Savaşı'nda 80.000 kişilik ordusu ile Almanlara teslim olmuş, Alman ordusu Paris önlerine kadar gelmiştir. Ancak Fransızlar büyük çaba sonucunda zor da olsa Almanları geri püskürtmeyi başarmıştır. Yaşanan bu süreç Fransa'da büyük travmaya neden olmuştur. Emile Durkheim, yaşanan bu travmaya çözüm niteliğindeki çalışmalarını ön plana çıkarmıştır. Dayanışma ve iş bölümüne önem veren Durkheim'in amacı, yaşanan süreç nedeniyle Fransız toplumunda oluşan maddi ve manevi hasarı onarmaktır. Ünlü Fransız sosyolog dönemin önde gelen ideolojileri olan liberalizm ve Marksizm yerine iş bölümü-dayanışma temelli solidarizmi benimsemiş ve bunu sistemleştirmiştir. Durkheim'in düşünceleri Fransa'da oldukça etkili olmasının yanı sıra benzer şartlar içerisinde olan ülkeler tarafından da kolayca benimsenmiş ve aydınlar tarafından tartışılmıştır.

1.4. Popülizm (Siyasal Popülizm)

Popülizm, farklı ideolojik bağlamda ortaya çıkan, halk ile seçkinler arasındaki karşıtlığa dayanan bir söylem ve hareket biçimi olarak tanımlanmaktadır. Temelinde halkın iradesini ve egemenliğini vurgulayan budüşünce, tarihsel süreç içerisinde farklı rejimlerde ve liderlik modellerinde çeşitli anlamlar kazanmıştır. Popülist söylemler, kimi zaman demokratik katılımı artıran bir araç olarak değerlendirilirken kimi zaman da otoriter eğilimleri güçlendiren bir unsur olarak işlev görmüştür. Bu çerçevede popülizm, ekonomik, sosyal ve siyasal dinamikler doğrultusunda şekillenen çok boyutlu bir olgu olup, hem sağ hem de sol ideolojiler içinde farklı biçimlerde eklenilebilmiştir. Dolayısıyla, popülizmin tanımlanması ve değerlendirilmesi, tarihsel ve bağlamsal analizleri gerektiren disiplinlerarası bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Popülizm kavramı, Latince kökenli *populus* sözcüğünden türemiştir ve kullanımına göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir. Bu bağlamda egemen halk, milletler ya da yönetici seçkinlerin karşısındaki sıradan insanlar gibi çeşitli kullanımlara sahiptir. İngilizcede ise *populism* terimi, bu anlamların yanı sıra *popular* (halktan, popüler) ve *popularize* (halkın anlayabileceği şekilde yaygınlaştırmak) gibi kavramlarla da ilişkilidir (akt. Yetkin, 2010, s. 7). Popülizmin ortaya çıkışı ve yükselişi ise esasen "halk egemenliği" kavramının önem kazanmasıyla, monarşik yönetimlerin yetkilerinin azalması ve halkın yönetime katılımının yaygınlaşmasıyla ilişkilidir. Yani popülizm, demokratik yönetimlerin yaygınlaşmasıyla paralel bir gelişim göstermiştir (Kıvrak, 2020, s. 75).

Demokratik yönetimlerin yaygınlaşması sonucunda adından söz edilmeye başlanan popülizmin, akademik olarak ele alınmasına yönelik ilk ve dönüm noktası niteliğindeki girişim, 1967 yılında *London School of Economics*'te düzenlenen ve dünyanın farklı bölgelerinden 43 uzmanın katıldığı konferanstır. Bu konferansın temel amacı, popülizmi tanımlamak olsa da katılımcılar ortak bir tanım üzerinde uzlaşmamış, kavramın ortak özellikleri konusunda fikir birliğine varamamışlardır. Çünkü konferansa katılan her uzman, popülizmi kendi bakış açısıyla ele alarak farklı yönlerini vurgulamış, hatta bazı tanımlar birbirine tamamen zıt anlamlar içermiştir. Daha sonraki akademik çalışmalar ve kuramsal çerçeve oluşturma çabalarına rağmen yine popülizmin ortak noktalarına dair mutlak bir uzlaşma sağlanamamıştır (Orhan, 2019, s. 797). Bu noktadan hareketle popülizm alanında öncü çalışmalara imza atmış isimlerin tanımlarına değinmekte fayda vardır.

Cas Mudde ve Cristobal Rovira Kalwasser'in yazdıkları *Popülizm-Kısa Bir Giriş* isimli kitaptaki popülizm tanımı şöyledir; "Toplumu nihai bir biçimde 'saf halka' karşı 'yozlaşmış seçkinler' olarak iki homojen ve karşıt kampa ayrılmış olarak ele alan ve siyasetin halkın genel iradesi doğrultusunda yürütülmesi gerektiğini ileri süren *zayıf-merkezli bir ideoloji*"dir. Bu noktada, zayıf merkezli ideoloji ile kasıt şudur; bu ideolojiler, sosyalizm veya liberalizm gibi güçlü merkezli ideolojilerin aksine, kendi başlarına bağımsız bir kuramsal çerçeve sunmaz ve dayandıkları temel ilkeleri doğrudan ortaya koymazlar. Bunun yerine, güçlü merkezli ideolojilere eklenerek varlıklarını sürdürürler. Yani, zayıf merkezli ideolojiler belirli bir siyasi yelpazeye (sağ ya da sol) kesin olarak ait değillerdir aksine, her iki kanatta da yer alan ideolojilere kolaylıkla entegre olabilmektedirler (Mudde & Kalwasser, 2019, s. 22-23). Zayıf bir şekilde tanımlanan popülizmin politik bir rengi yoktur; renksizdir ve soldan veya sağdan olabilir. Her zaman her türden politikacı tarafından benimsenen normal bir politik tarzıdır. Popülizm, basitçe desteği harekete geçirmek için bir stratejidir, seçmen kitlesine ulaşmak için standart bir iletişim tekniğidir (Jagers ve Walgrave, 2007, s.322).

Margaret Conovan, popülizmin özünü kavrayabilmek için yedi farklı tanım geliştirmiştir. Bu tanımlara göre popülizm: 1) Modernleşme sorunlarıyla karşı karşıya olan geri kalmış köylü ülkelerinde ortaya çıkan bir tür sosyalizmdir. 2)Sanayi ve finans sermayesi tarafından tehdit edilen küçük kırsal kesim insanların ideolojisidir. 3)Değişen bir toplumda geleneksel değerleri yaşatmaya çalışan kırsal bir harekettir. 4)Halkın çoğunluğunun düşüncelerinin elitist bir azınlık tarafından kontrol edildiği inancına dayanmaktadır. 5)Erdemin, ezici çoğunluk olan basit insanlarda ve onların kolektif geleneklerinde bulunduğunu öne süren her türlü inanç veya harekettir. 6)Halkın iradesinin diğer tüm standartlardan üstün olduğunu savunmaktadır. 7)Kentli işçi sınıfı ve/veya köylü kitlesinin desteğini alan, ancak bu kesimlerin özerk örgütlenme gücüne dayanmayan bir siyasi harekettir. Bu tanımlar, popülizmin tarihsel ve coğrafi bağlamlara göre farklı biçimlerde ortaya çıktığını, ancak esasen halk ile elitler arasındaki gerilimden beslendiğini göstermektedir (Conovan, 1981, s. 4).

Edward Shils popülizmi “uzun süredir iktidarda bulunan, farklılaşmış iktidar anlayışını, mülkiyeti, kültürü tekeline alan, yönetici sınıfların toplum üzerinde yarattığı baskı sonucunda düzene karşı halk tarafından yeni bir oluşumla ideolojik olarak her yerde bulunabilen yaygın bir fenomen” olarak tanımlamaktadır (Moffitt, 2020, s. 32).

Peter Wiles popülizmi iyi tanımlanmış, bütünlüklü bir ideoloji olarak değil, belirli bir sendrom olarak ele almaktadır. Ona göre popülist hareketlerin temel bileşenleri şunlardır: Anti-elitizm, aydın karşıtlığı (anti-intellectualism), siyasetçilere karşı güvensizlik, kurum karşıtlığı (anti-establishment), dinsel ve bilim-teknoloji düşmanlığı ve geçmişe duyulan özlem (Nostalji). Wiles’a göre, bu sendrom özellikle kendilerini siyasi ve ekonomik sistemin dışında kalmış hisseden bireyler arasında ortaya çıkmaktadır. Popülist hareketler, bu grupların öfke ve hayal kırıklıklarını siyasal alana taşıyan bir araç olarak işlev görmektedir (akt. Köker, 1993, s. 110).

Popülizm tanımında iletişim yönüne dikkat çeken Jagers ve Walgrave’ye göre popülizm, halka hitap eden ve onlarla özdeşleşen ve onların adına konuşuyormuş gibi davranan bir iletişim çerçevesidir (Jagers ve Walgrave, 2007, s.322).

Popülizmi tanımlama yöntemleri farklılık gösterse de üzerinde uzlaşılan temel nokta siyasi seçkinlerin halkın kurtarıcısı olarak görünme çabasıdır. Popülizm, her toplumun sosyolojik, ekonomik ve yapısal özelliklerine bağlı olarak farklı biçimlerde şekillendiğinden, onu yalnızca olumsuz bir kavram olarak değerlendirmemeliyiz. Kavramın tanımlanamazlığı ve belirsizliği, adeta bir hayalet gibi dolaşmasına neden olmuştur. Bu nedenle, popülizmi kesin bir tanıma oturtmak yerine, tarihsel bağlam içerisinde incelemek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır (Laclau, 2005, s. 15).

Tanımlamalardan anlaşılacağı üzere popülizm, sıkça kullanılan ancak çoğu zaman net bir biçimde tanımlanmayan karmaşık bir kavramdır. Bu kavramın tanımlanmasındaki zorluk, farklı dönem ve toplumlarda, değişen düşünce sistemleri, gruplar ve siyasal ideolojiler bağlamında kullanılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Popülizm, belirli bir toplumsal sınıfın ideolojisi olmadığı gibi, farklı toplumsal kesimlerin desteğini alabilen bir hareket niteliği taşımaktadır. Zira popülizm, bürokratik seçkinler, entelektüeller, büyük sermaye sahipleri, orta sınıflar, işçiler ve köylüler gibi farklı gruplar arasında çeşitli koalisyonlara dayanabilmektedir. Aynı zamanda, liberalizmle birleşebildiği gibi, otoriter ve faşizan ideolojiler tarafından da benimsenebilir; sosyalist görüşlerle örtüşebildiği gibi, milliyetçi ve dini akımlarla da kesişebilmektedir. Ancak, tüm bu değişkenliğe rağmen, popülist ideolojiler ve hareketler arasında ortak bazı temel unsurlar bulunmaktadır (Sunar, 1985, s. 2076). Bu unsurları üç başlık altında ifade etmemiz mümkündür. İlk olarak, popülist söylem her zaman halk kavramına dayanmakta ve meşruiyetini halkla özdeşleşerek sağlamaktadır. İkinci olarak popülizm, elit karşıtı bir tutum sergileyerek mevcut güç yapılarına tepki göstermektedir. Üçüncü olarak, popülist hareketler, halkı homojen ve bütünlüklü bir topluluk olarak ele alırken, belirli grupları dışlayıcı bir strateji benimseyebilmektedir (Jagers ve Walgrave, 2007, s. 322).

Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecinde, toplumsal dönüşüm yeterince içselleştirilmeden uyum sağlanmaya çalışıldığında, ortaya çıkan boşlukları doldurma aracı olarak popülizm ön plana çıkmaktadır. Yapısal değişimlerin bir sonucu olarak popülizm, halkın beklentilerinin karşılanamadığı dönemlerde bir tür siyasal rahatlama mekanizması işlevi görmektedir. Ancak, her toplumsal tepkinin popülizm olarak değerlendirilmesi doğru değildir. Popülizmi, siyasal atmosfer ve somut olaylar çerçevesinde ele almak daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Koşullara ve bağlama bağlı olarak farklı anlamlar kazanabilen bu kavram, esnek ve değişken yapısıyla bulunduğu siyasal ortamın dinamiklerine göre şekillenen bir olgu olarak değerlendirilebilir (Fassin, 2018, s. 26).

Popülizmin temelinde, homojen ve bütüncül bir yapı arz eden, üstün ahlaki değerlere sahip, bölünmez, devredilemez ve yanılmaz bir egemenlik anlayışı ya da halk iradesi bulunmaktadır (Mudde & Kalwasser, 2019, s. 30). Margaret Canovan, popülizmin farklı toplumlarda ortaya çıkan düşünce akımları ve siyasal hareketlerini Tarımsal popülizmler ve Politik Popülizmler olmak üzere iki ana kategoriye ayırarak sınıflandırmaktadır. Onun sınıflandırması şu şekildedir:

A. Tarımsal Popülizmler

1)Çiftçilerin radikalizmi: Küçük çiftçilerin büyük sermayeye ve devlet politikalarına karşı örgütlendiği hareketlerdir (Örn: ABD Halk Partisi).

2)Köylü hareketleri: Tarımsal üreticilerin feodal ya da sanayileşen toplumlara karşı örgütlenmesiyle ortaya çıkan hareketlerdir (Örn: Doğu Avrupa Yeşil Ayaklanması).

3)Entelektüel tarımsal sosyalizm: Kırsal kalkınmayı merkeze alan, genellikle aydınların öncülüğünde gelişen sosyalist eğilimli hareketlerdir (Örn: Narodnikler – Rus köylü sosyalizmi).

B. Politik Popülizmler

1)Popülist diktatörlük: Karizmatik liderler etrafında toplanan, kitlelerin desteğiyle otoriter bir yönetim kuran rejimlerdir (Örn: Juan Peron, Arjantin).

2)Popülist demokrasi: Halkın doğrudan katılımını vurgulayan, referandum ve plebisit gibi araçları öne çıkaran demokratik yönelimlerdir.

3)Gerici popülizm: Toplumsal değişime karşı çıkan, genellikle muhafazakâr ve milliyetçi bir söylem benimseyen hareketlerdir (Örn: George Wallace ve takipçileri, ABD).

4)Politikacıların popülizmi: Halkın geniş kesimlerine hitap eden, ideolojik olarak belirli bir çizgiye oturmayan, farklı sınıfları bir araya getiren pragmatik siyaset biçimidir (Conovan, 1981, s. 13).

Popülizm tarihsel süreçte üç temel dalga⁷ halinde incelenebilir: tarımcı popülizm, Latin Amerika popülizmi ve yeni sağ popülizmi. Tarımcı popülizm, 19. yüzyılın ikinci yarısında Rus Narodnik hareketi ve Amerikan Halk Partisi'nin kırsal çıkarlara dayalı mücadelelerinde görülebilir. Latin Amerika popülizmi, 1940'lar ve 1950'lerde Arjantin'de Perón ve Brezilya'da Vargas gibi liderler aracılığıyla otoriter ve milliyetçi yönetimlerle şekillenmiştir. Yeni sağ popülizm ise 1970'lerden itibaren geleneksel siyaseti halkın taleplerine kayıtsız kalmakla suçlayarak, göç, vergiler, suç ve milliyetçilik gibi konular üzerinden yükselmiştir (Jagers ve Walgrave, 2007, s.321-322).

Popülist siyasi aktörler her zaman halktan bahsetmektedir. Halk, kamuoyu, vatandaş(lar), seçmen(ler), vergi ödeyen(ler), ikamet eden(ler), tüketici(ler), nüfus gibi kelimeleri sıklıkla kullanmaktadırlar. Bir siyasi aktör, halka atıfta bulunarak halkın kaygılarını önemseydiğini, öncelikle halkın çıkarlarını savunmak istediğini, halktan yabancılaşmadığını ancak halkın gerçekte ne istediğini bildiğini iddia etmektedir. Gizli popülistin slogan şöyledir; 'Seni dinliyorum çünkü senin hakkında konuşuyorum'(Jagers ve Walgrave, 2007, s.322-323).

Popülistler her gün çelişkili yeni görüşler dile getirmektedir, onlar için dün söylenenlerin ertesi gün hiçbir anlamı kalmamaktadır; çoğu zaman, bu tür politikacıların sıradan insanların kısa süreli hafızalarını yadsımaktadır (Wodak, 2003, s. 142).

Popülizmde önemli noktalardan birisi de liderlik makamıdır. Popülist liderlerin ortak özelliklerine bakıldığında, genellikle devlet aygıtını kendi kontrolüne alma, yolsuzluk, kayırmacılık ve sivil toplumu baskı altına alma gibi eğilimler sergiledikleri görülmektedir. Muhalefeti ise meşru bir siyasi aktör olarak değil, yozlaşmış ve ahlaki değerlerden yoksun elitlerin temsilcisi olarak tanımlarlar. Bu nedenle, iktidara geldiklerinde muhalefeti marjinalleştirme veya etkisiz hale getirme çabası içine girmektedirler (Müller, 2016, s. 15-16).

Popülist liderlik, sıklıkla karizmatik liderlik ile eşdeğer görülse de aslında Weberyen karizmatik liderlikten önemli ölçüde farklıdır. Karizmatik liderin gücü, olağanüstü kişisel yeteneklerine ve halkın ona atfettiği üstün niteliklere dayanırken, popülist liderlik bunun aksine, "halktan biri olma" iddiasına yaslanmaktadır. Popülist lider, kendisini halktan üstün bir figür olarak değil, onların bir yansıması olarak sunmaktadır. Halkla samimi bir bağ kurduğunu iddia ederler ve geleneksel elitlerden farklı olarak onların sesi olduğunu öne sürerler. Bu bağlamda, kusursuzluk iddiası taşımaz; hata yapabilir, fikir değiştirebilir veya olayları kendi çıkarına uygun biçimde yorumlayabilirler. Önemli olan rasyonel argümanlardan ziyade, doğal ve içten gelen ifadelerdir (Özsel, 2019).

---

⁷ Ruth Wodak'a göre ise üç tür popülizmden söz edebiliriz. Bunlar: olumsuz değerlendirilmiş siyaset olarak popülizm; kitle hareketi olarak popülizm; ve birleştirme ve ajitasyon stratejisi olarak popülizmdir (Wodak, 2003, s. 141). Ayrıntılı bilgi için bakınız. Wodak, R. (2003). Populist Discourses: The Rhetoric of Exclusion in Written Genres, Document Design, 4(2), 132-148.

Demokrasilerde popülizmin somutlaşmış hâli, halkın yanında olduğunu iddia eden ve bunu savunan liderler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Toplumdaki eksiklikleri tespit eden ve halkın hangi noktada ajite edilebileceğini bilen karizmatik bir lider, dinsel öğeler, milli duygular ve ekonomik süreçler gibi unsurları kullanarak siyasi rant elde etmeye yönelebilmektedir. Halkçılık, eşitlik ve refah seviyesini yükseltme hedefi doğrultusunda hareket edildiği iddia edilse de amaç ile araç arasındaki farklılık burada belirgin hâle gelmektedir (Laclau, 2005, s. 16).

Popülistler, halkın doğrudan demokrasi ile yönetilmesini savunmakta ve halkı homojen, bütünleşik ve ortak bir düşünce yapısına sahip bir topluluk olarak kabul etmektedirler. Ancak, tek ve homojen bir halk anlayışı, gerçeklikten uzak idealize edilmiş bir kavramsallaştırma (Müller, 2016, s. 16).

Popülizm, demokrasi ile iç içe geçmiş bir olgu olmakla birlikte, aynı zamanda demokrasiye potansiyel bir tehdit unsuru da olabilir. Popülist liderler, seçimleri adil bir şekilde kazansalar bile muhalefeti sürekli bir tehdit olarak görme eğilimindedir. Ayrıca, popülist anlayış farklı görüşlerin varlığını reddetmekte; toplumu tek bir düşünce ekseninde birleştirmek istemekte ve çoğulculuğa karşı mesafeli durmaktadır (Müller, 2016, s. 74).

Popülistler, siyasal ve ekonomik yaklaşımlarında tutarsız olabilmektedirler. Bir yandan devlet müdahalesine karşı çıkararak liberal politikaları savunurken, başka bir bağlamda devletçiliği benimseyebilirler. Bu değişken tutum, popülizmin iktidarın ve seçkinlerin yapısına bağlı olarak farklı stratejiler benimseyebilen esnek bir ideoloji olduğunu göstermektedir. Ancak her durumda, popülist söylem halkın tamamını temsil ettiğini iddia etmekte ve belirli bir toplumsal sınıf veya kesim yerine halkın bütününe savunduğunu öne sürmektedir. Bunun iki temel sonucu vardır: Sınıfsal temsile dayalı siyasal partilere karşı bir konum almaları ve halkın iradesini doğrudan temsil ettiğini iddia eden karizmatik lider figürünü öne çıkarmalarıdır (Canovan, 1999, s. 4-5).

Yerleşik demokrasilerdeki popülistler, çıkarları ve görüşleri (iddia ettiklerine göre) kibirli seçkinler, yozlaşmış politikacılar ve gürültücü azınlıklar tarafından düzenli olarak göz ardı edilen `sıradan, düzgün halkın' `sessiz çoğunluğu' adına konuştuklarını iddia etmektedirler. Deneyim, popülistlerin halkın çoğunluğunu temsil etme iddiasına şüphe düşürmektedir, çünkü kampanyaları nadiren oy çoğunluğunu çekmeye yaklaşmaktadır (Canovan, 1999, s. 5).

Sonuç olarak popülizm, halk ile seçkinler arasındaki karşıtlığa dayanan ve farklı ideolojik bağlamlarda şekillenen dinamik bir olgu olarak tarih boyunca varlığını sürdürmüştür. Demokratik katılımı artırma potansiyeline sahip olmakla birlikte, otoriter eğilimleri besleyebilen yönleri nedeniyle siyasal rejimler üzerinde etki göstermektedir. Modern siyaset içinde popülist hareketler, ekonomik krizler, toplumsal dönüşümler ve yönetim krizleri gibi etkenlerle şekillenirken, popülist söylemler toplumun siyasal yönelimlerini belirleyen önemli

faktörlerden biri haline gelmektedir. Bu doğrultuda, popülizmin etkilerini değerlendirmek için tarihsel, sosyolojik ve siyasal analizleri içeren çok boyutlu bir yaklaşım gerekmektedir.

1.5. Halkçılık (Entelektüel Popülizm)

Fransızca'da *Peuple*, Almanca'da *Volk*, İngilizce'de *People*, İtalyanca'da *Popolazione*, Osmanlıca'da ise *Avam*, *Nas*, *Eşhas* ve *Amme* gibi terimlerle ifade edilen "halk" kelimesi, Arapça El-Halk kökünden türemiş olup yaratma anlamına gelmektedir. Farklı sözlüklerde "yaratılmış varlıklar", "insan topluluğu", "aynı bölgede yaşayan bireyler" veya "aydın ve memur sınıfı dışında kalan kesimler" gibi çeşitli anlamlarda kullanımı mevcuttur. Ayrıca, zaman zaman ilimden yeterince faydalanmamış ve toplumda daha alt bir konumda bulunan bireyleri tanımlamak için de kullanılmıştır (İlgazi, 2002, s. 2). Halk kelimesinden türeyen ve Halkçılık adını alan ilke ise, bir yandan Cumhuriyet'in altı okunun en köklü olanı, diğer yandan ise en ünlüsüdür (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 45).

Halkçılık, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olup, halkın yönetimde söz sahibi olması, sınıfsız ve ayrıcalıksız bir toplum haline gelmesi, eğitilip yurttaş haline getirilmesi ile hukuk önünde eşitlik anlayışını esas almaktadır. II. Meşrutiyet dönemi ile hayatımıza giren bu ilke, Türkiye'de evrimsel bir süreç geçirmiştir (Durak, 2014, s. 421). Halkçılık Türk Siyasal Hayatının önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet döneminde oldukça popülerdir. Osmanlı'ya dışarıdan gelen bir düşünce olmakla birlikte, ülke koşullarına göre biçimlenme durumu söz konusudur. Fransız solidarizmi ve Çarlık Rusya'da ortaya çıkan "Narodnik/ Halka Doğru" hareketi ülkemizdeki halkçılığın temel kaynaklarıdır (Toprak, 2013, 46). Halkçılığa Rousseau'nun dolaylı etkisini de bu noktada göz önünde bulundurmamız gerekmektedir. Bu dolaylı etki neticesinde Erken Cumhuriyet döneminde halkçılığın diğer yönü ortaya çıkmıştır. Bu yön ile Türkiye Cumhuriyeti; halkı eğitip, ortak iyiyi amaçlayan yurttaş haline dönüştürmeye çalışmıştır. Millet mektepleri, halkodaları ve halkevleri bu etki sonucunda ortaya çıkan kurumlardır.

Rus Narodnizmi⁸, özellikle 19. yüzyılın ortalarından itibaren genç entelektüellerin kırsal kesime yönelerek halkla bütünleşme fikri etrafında şekillenen bir "halka doğru" hareket olarak ortaya çıkmıştır. Alexander Herzen'in düşüncelerinden ilham alan Narodnikler, Rus toplumunun geleceğinin köylü sınıfının içinde gizli olduğuna inanmış ve köylülüğün devrimci potansiyeline vurgu yapmışlardır. Bu doğrultuda, genç aydınlar halkın arasına karışarak onların bilinçlenmesini sağlamaya çalışmıştır (Taggart, 2004, s. 59).

Narodnikler, devrimci gücün aydınların öncülüğünde örgütlenen köylüler olduğuna inanmaktaydı. İşçi sınıfının bulunmadığı bir sosyalizm tasarlayan bu hareket, kapitalist

---

⁸ "narod" kelimesi, Rusça'da "halk" anlamına gelmektedir (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 54).

sistemde küçük üreticinin sömürüldüğünü, ancak işçileşmemesi gereken bir aktör olarak korunması gerektiğini savunmaktaydı. Narodnikler, üretim sürecine katılımın işçi olarak değil, bireyin bir iş sahibi veya ortak olarak yer aldığı bir model çerçevesinde gerçekleşmesi gerektiğini öngörmekteydi (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 55-56). II. Meşrutiyet dönemi Narodnik “halka doğru” hareketinin ülkemizde etkili olmaya başladığı dönemdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Rusya’daki Narodnik akımıyla çeşitli yollarla etkileşim içinde bulunmuş ve ondan esinlenmiştir. Hareketin içinde yer alan bazı isimler, Narodnik düşüncelerle doğrudan temas halindeydi. Örneğin, İttihat ve Terakki’nin kurucularından Hüseyinzade Ali, Türkiye’ye gelmeden önce bu akıma katılmıştır. Ayrıca, hem Avrupa’da gelişen hem de Selanik-Makedonya çevresinde şekillenen İttihat ve Terakki, Ermeni ve Bulgar devrimci gruplarıyla karşılıklı etkileşim içinde olmuştur. Bu süreç, Narodnik ve sosyalist fikirlerin Makedonya’daki Türk aydınlarına ulaşmasını sağlamıştır (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 57).

İttihat ve Terakki dönemindeki halkçılık düşüncesi, siyasal katılım, kültürel kimlik ve ekonomik adalet olmak üzere üç temel soruna yanıt aramıştır. İlk olarak, halkın yönetime katılımını artırmak için parlamentarizm, merkezîyetçilik ve bürokrasinin rolü tartışılmıştır. İkinci olarak, halkın değerlerini ve kimliğini koruyarak toplumsal gelişmenin nasıl sağlanacağı ele alınmıştır. Üçüncü olarak, toplumsal dayanışmayı güçlendiren adil bir ekonomik düzenin nasıl kurulacağı incelenmiştir (Tekeli, 1983, s. 1930).

1913 yılında Türkçüler tarafından yayımlanan *Halka Doğru* isimli dergi “Halka Doğru” hareketinde önemli bir yere sahiptir. Dergi; Halide Edip, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Tevfik Nurettin, Celâl Sahir, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi vs. birçok önemli yazarı bünyesinde barındırmıştır. Dergi Rusya’dan Narodnik (Halka Doğru) düşüncesini Osmanlı topraklarına taşımıştır (Toprak, 2020, s. 136). Yine Halkçılık hareketinde önemli kurumlardan birisi olan Türk Ocağı, faaliyete başladığı andan itibaren genç kuşakları Anadolu’ya yönlendirmiş, onlara “Anadolu’ya gitmeyi, Anadolu’da gezmeyi, Anadolu’yu öğrenmeyi, Anadolu’yu sevmeyi” benimsetmeye çalışmıştır. Benzer şekilde Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti verdiği konferanslarda ‘halka doğru inmenin ve halkı yükseltmenin yollarını’ sıkça dile getirmiştir (Toprak, 1995, s.47-48). Bu dönemde halkçılığın siyasal bir program olarak öncelendiği en önemli şey, halka medeniyet ve bilim götürmek ve halktan kültür ve sanatta yardım almaktır (Sadak, 1945, s. 66) çünkü Türk aydınında medeniyet ve bilim olmakla beraber halk kültürü bilgisi eksikti. Halkta ise tam tersine medeniyet ve bilim eksik iken kültür oldukça zengindi. Halkçılık sayesinde aydın-halk birbirini tamamlayıp eksikliklerini tamamlayacaklardı.

II. Meşrutiyet halkçılığında hem “halka doğru” Narodnik hareketi hem de solidarizm etkili olmuştur. Ancak Balkan Harbi ve sonrasında yaşanan kaos ortamında “halka doğru” hareketi halkçılık politasında önemini yitirmiş, solidarizm ön plana çıkmaya başlamıştır. Etkisini iyiden iyiye artıran solidarizm, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu ile özellikle 1920’lerin şekillenmesinde etkili olmuştur. Burada Cumhuriyetin felsefi temellerini atan düşünür olarak değerlendirilebileceğimiz Ziya Gökalp oldukça önem arz etmektedir. Zira solidarizmi Osmanlı

ahilik sistemi ile harmanlayan Gökalp'in düşüncelerinden hareketle, Erken Cumhuriyet Döneminde ulus inşa süreci ve devlet yapılanması şekillenmiştir (Yılmaz, 2022, s. 153). Egemenlik anlayışı, meclis hükümeti sistemi, Cumhuriyetin kurum kuruluş ve vatandaş eğitimi noktasında ise etkili olan bir başka düşünür J.J. Rousseau olmuştur.

I.Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında da halkçılık etkilidir. Ancak bu noktada Mütareke Dönemi'ne ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Bu dönemde Sovyet Rusya'ya benzer şekilde yerel kongreler aracılığıyla gelişen halkçılık anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu durumun iki nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki; o dönemde Sovyet Rusya ile oluşan yakınlaşmadır; çünkü Kurtuluş Savaşı yıllarında Türk basını Sovyet Rusya'daki gelişmeleri aktarmaya özen göstermiş ve bu duruma insanımız kayıtsız kalmamıştır. İkincisi: ülkemizde özellikle İslam temelli emperyalizme karşı verilecek mücadelede Sovyet Rusya'dan esinlenme durumu o dönemde etkili olan bir düşüncedir (Akal, 2021, s. 93-103). Bu nedenlerle Eylül 1920'de Bakü Doğu Milletleri Kongresi'nde benimsenen Leninci tez, Türk Kurtuluş Hareketi'nin sosyalist bir köylü ihtilaline dönüşmesini ve bu süreci yönetecek komünist partilerin kurulmasını öngörmüştür. Ancak Atatürk, bu yakınlaşmanın daha da ilerlemesinin önüne geçmiş, Türkiye'de kurulan halkçı rejimin Bolşevizm ile bir ilgisi olmadığını vurgulamış, gizli Komünist Fırkası'na karşı tavır almış ve bu oluşumun üyelerini İstiklâl Mahkemesi'ne sevk etmiştir (Giritli, 1991, s. 182).

Kurtuluş Savaşı yılları, halkçılık tartışmalarının en yoğun yaşandığı dönem olmuştur. Bu ideoloji, farklı toplumsal kesimleri bir araya getirerek savaşa katılımı artırmayı ve Sovyetler Birliği ile ilişkileri güçlendirmeyi amaçlamıştır. Üçüncü Enternasyonal ve Doğu Halkları Kurultayı'nda Anadolu'daki hareketin desteklenmesi kararlaştırılsa da, Sovyetler için savaş sonrası rejimin niteliği kritik bir meseleydi. Eski İttihatçılar, sol çevrelerle bağ kurarak Mustafa Kemal Atatürk'e karşı alternatif oluşturmaya çalışırken, halkçılık, iktidar mücadelesinde taktiksel bir araç haline gelmiştir. Ancak 1920'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile gündeme gelen halkçılık, Ziya Gökalp etkisiyle dayanışmacılık, iş bölümü ve mesleki temsile dayalı yönetimi savunmuş, Bolşevik yöntemlere mesafeli yaklaşmıştır. Savaş sonrası değişen dinamikler ise halkçılığın yorumunu ve işlevini dönüştürmüştür (Tekeli ve Şaylan, 1978, s. 65-66; Tekeli, 1983, s. 1931).

Kurtuluş Savaşı yıllarında benimsenen halkçılık, ulusal devletin kurulmasını amaçlayan, iktidar sorununa çözüm arayan, ulusal egemenliği benimseyen ve bunun için İstanbul Hükümeti'yle mücadele eden toplumsal bir içerikten çok siyasal yönü ağır basan bir halkçılığa dönüşmüştür (İlgazi, 2002, s. 6-7). Savaş sonrası dönemde halkçılık anlayışı; büyük ölçüde Emile Durkheim'dan esinlenen solidarizm ve J.J. Rousseau'nun genel irade anlayışı doğrultusunda hareket eden, yurttaş oluşturma hedefinin sınırları içerisinde şekillenmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, 8 Şubat 1923'te Balıkesir'de yaptığı konuşmada halkçılığı, toplumda sınıf farklılıklarının bulunmaması prensibine dayandırmıştır. Ona göre, ezilen halk, Türkiye'nin bağımsızlığına kavuşmasıyla birlikte iş bölümü sayesinde birbirini destekleyen ve güçlendiren

bir yapıya kavuşacaktır. 20 Mart 1923'te Konya'da yaptığı bir başka konuşmada ise aydın-halk ayırımına dikkat çekerek, halkın değerlerini anlamayan aydınların baskıcı bir tutum sergileyebileceğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, yeni nesil aydınların halkı ikna edebilmesi için, savundukları düşünceleri halkın ruh ve vicdanından beslenerek oluşturmaları gerektiğini ifade etmiştir (Tekeli, 1983, s. 1931-1932).

Atatürk ve yakın çevresi, çok partili demokrasi, ekonomik kalkınma, siyasal rejim sorunları, halkın eğitim-kültürel faaliyetleri ve çalışma hayatı gibi çeşitli meseleleri, halkçılık düşüncesi ışığında ele almışlardır. Bu yaklaşım, günümüzde açıkça anlaşılmaktadır (Tünay, 1986, 505). Yine Atatürk'ün halkçılık anlayışının temelinde, yüzyıllardır süregelen devlet ve halk arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak, yönetenler ile yönetilenler arasındaki mesafeyi sonlandırmak ve devleti, halkın yararına işleyen bir yapı olarak şekillendirmek yatmaktadır (akt. İlğazi, 2002, s. 9).

Necdet Ökmen'e göre Türkiye Cumhuriyeti'nin halkçılık anlayışı, bireyler arasında hak eşitsizliğini reddetmek, toplum içinde ayrıcalıklara yer vermemek ve halkı tek ve eşit bir yapı olarak kabul etmek üzerine kuruludur. Bu anlayış, halkı toplumun temel unsuru olarak ele almayı, onu maddi ve manevi açıdan geliştirmeyi, nüfusunu artırarak ülke yönetiminde söz sahibi kılmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, toplumun alt ve üst tabakalarında yer alan ayrıcalıklı grupların tasfiye edilerek homojen bir ulus oluşturulması hedeflenmektedir. Bu yaklaşım, ilahi otoriteye ve padişah yönetimine karşı durmayı da içermektedir (Ökmen, 1969, s. 5).

Halkçılık anlayışının biraz daha netleşmesi bakımından CHP'nin önde gelen isimlerinden birisi olan Recep Peker'in konuşmalarına yer vermek faydalı olacaktır. Bu bağlamda 1935 yılında CHP dördüncü kurultayında konuşan partinin genel sekreteri Peker, halkçılık anlayışı noktasında şunları ifade etmiştir:

Biz halkçıyız. Bizim halkçılığımızı bizim anladığımız manadadır. Başka birçok yerlerde de popüler, popülist adları taşıyan halkçılık davasında bir çok partiler vardır. Fakat bizim önemli vasfımız da halkçılık, onlarınki gibi bir klişeden ibaret değildir. Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaşı müsavi haklı, müsavi şerefli insan olarak tanır ve imtiyaz davasında bulunmayan yurttaşlar kitlesini halktan ve halkçı tanırız... Türkiye'de sınıf yoktur, cins yoktur (Ökmen, 1969, s. 21-22).

Halkçılık anlayışı yolunda önemli bir sacayağı olan Halkevleri'nin açılış konuşmasında CHP genel sekreteri Recep Peker şu sözleri sarfetmiştir: "Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Halkevleri ile takip ettiği gaye; milleti şuurlu, birbirini anlayan, birbirini seven, ideale bağlı bir halk kütlesi halinde teşkilatlandırmaktır" (İlğazi, 2002, s. 15).

Kemalizm'de halkçılık, ulusal egemenlik fikriyle ilişkilendirilerek cumhuriyetçilik ilkesi içinde değerlendirilmiştir. Halkın yönetime katılımını esas alan bu ilke, 1920'lerden 1930'lara kadar iki aşamalı bir evrim geçirmiştir. İlk aşamada, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında, halkçılık doğrudan demokrasi vurgusuyla "hakimiyet bila kayd-ü şart milletindir" ve "halkın

kendi mukadderatına bilfiil sahip olması” gibi ifadelerle şekillenmiştir. 1930'lara gelindiğinde ise halkçılık, “halk için halka rağmen” anlayışına dönüşerek, halkın siyasal hayata katılımında TBMM'nin varlığı yeterli görülmüş, temsili demokrasiye yönelim artmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka deneyimlerinin rejime yönelik tehdit oluşturduğu düşünüldüğünde, halkın yeni rejimi benimsemesi için zamana ihtiyaç olduğu kanaati güçlenmiştir (Köker, 1993, s. 137-138).

1930'lar sonrası halkçılık, tek parti yönetimine meşruiyet kazandıran bir unsur haline gelmiştir. Toplumun farklı sınıflardan değil, iç dayanışması yüksek bir bütün olarak görülmesi, tek parti yönetimini bu noktada haklı kılan bir yaklaşımdı. Sınıf çatışmasının reddi, tek bir partinin yeterli olduğu fikrini pekiştirmekteydi. CHF'nin “inkılapçılık” ilkesi ise halkçılığa bir sınır çizmekteydi. Devrimlerin halka mal edilmesi gerekirken, halkın aşırı katılımı devrimleri tehdit edebilirdi. Bu nedenle, toplumun iyiliğini gözeten kurucu kadronun öncülüğü esas alındı ve halkçılık ile devrimcilik, “halka rağmen, halk için” anlayışında birleşti (Tekeli, 1983, s. 1932).

Sonuç olarak Halkçılık, Türkiye'ye İkinci Meşrutiyet döneminde girmiş ve Cumhuriyet'in ideolojik temellerini oluşturan altı oktan ilki olarak kabul edilmiştir. Türk siyasal hayatında farklı kesimler tarafından sahiplenilen bir ilke olması nedeniyle, halkçılığın içeriği zaman içinde değişime uğramış ve net bir tanıma kavuşamamıştır. Çeşitli siyasal gruplar, halkçılığın kitleler nezdindeki olumlu çağrışımlarından faydalanmak adına, birbirine zıt politikaları bu kavram üzerinden meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bu durum, halkçılığın ideolojik anlamının sürekli yeniden yorumlanmasına yol açmıştır (Tekeli, 1983, s. 1929). Ancak Erken Cumhuriyet Döneminde baskın olarak etkili olan halkçılık anlayışının iki temel dayanağı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Emile Durkheim'den esinlenen, dayanışmacılık ve toplumsal iş bölümünü esas alan halkçılık anlayışıdır. Diğeri ise, J.J. Rousseau'dan mülhem, genel irade doğrultusunda hareket eden yurttaş oluşturma çabasıdır.

1.6. Irk ve Irkçılık Kavramları

1.6.1. Irk kavramı

“Race” kelimesi, Batı dillerinde genellikle “ırk” kavramının karşılığı olarak kullanılmakta olup, Arapçadaki kökeninde ise “asıl”, “kök” ve “cins” gibi anlamlara gelmektedir (Erdem, 1976, s. 23; Şenel, 1993, s. 21). Öte yandan ırk kavramı, belirli kalıtsal özelliklere sahip insan topluluklarını ifade etmektedir. Bu topluluklar, yalnızca kendilerine özgü niteliklerle diğer insan gruplarından ayrılmaktadır (Vollois, 1975, s. 45). Söz konusu farklılıklar, yalnızca fiziksel görünümle, örneğin boy uzunluğu, kafatası yapısı ya da ten rengi ile sınırlı değildir; aynı zamanda anatomik, fizyolojik ve psikolojik unsurları da kapsamaktadır. Irkların oluşumu, genetik mirasın ve biyolojik yapıların belirleyici etkisiyle şekillenmektedir. Normal ya da patolojik nitelikteki ruhsal ayrımlar da, bir ırkı diğerlerinden kesin biçimde ayırt eden önemli faktörler arasında değerlendirilmektedir (Tunakan, 1943, s. 45).

Pek çok tanımı olmasına rağmen, ırk kelimesi esasen biyolojik ve antropolojik bir kavramdır. Ancak değinilmesi gereken iki nokta bulunmaktadır. Bunların ilki şudur: ırk, Homo sapiens'in temel bölümleridir ve bu bölümlere ait özellikler kalıtım yoluyla nesilden nesile aktarılmaktadır. İkincisi ise şöyledir: ırk, birbiriyle ilişkili temel insan topluluklarını ifade etmektedir ve bu topluluklar, sahip oldukları fiziksel özellikler ve genetik bileşimler aracılığıyla birbirinden ayrılmaktadır. Bu fiziksel özelliklerin belirleyici faktörü ise farklı genetik yapıların kompozisyonudur (Saran, 1992, s. 83).

İrkların sınıflandırılmasında kullanılan kriterler oldukça çeşitlidir. Ancak bu kriterler arasında en yaygın olanı, "deri rengi" nin esas alınmasıdır. İlk antropologlar, insan ırklarını tasnif ederken deri rengini esas almışlardır. Bu tasnife göre insanlar genellikle üç ya da dört gruba ayrılmıştır: "beyaz ırk" (Avrupalılar), "sarı ırk" (Asyalılar), "siyah ırk" (Afrikalılar) ve "kızıl ırk" (Amerika yerlileri). Bu sınıflandırma, dönemin bilimsel anlayışını yansıtmış ve insan gruplarını fiziksel özellikler temelinde sınıflandırmaya tabi tutmuştur (Erdem, 1976, s. 24-25).

İrk, insanlar ve hayvanlarda *tür*ün hemen altında yer alan bir sınıflandırma düzeyidir (Eryücel, 2017, s. 44). Aralarındaki ilişki şu şekildedir: Tür, belli bir alanda yaşayan, ana, baba ve atalarına benzeyen, birbirleriyle çiftleştiklerinde verimli döller verebilen ve aynı fizyolojik ve biyokimyasal olaylara aynı şekilde tepki verebilen en küçük biyolojik topluluk olarak tanımlanmaktadır. İnsan, politipik bir türdür. İrk ise, bir tür içerisindeki popülasyonlardan birinin diğerinden genetik olarak ayrılmasıdır. Günümüzde var olan ırklar, kültürel açıdan en ilkelinden en uygarına kadar, genetik bakımdan aynı insan türüne, Homo sapiens'e, aittir. Bilim insanları, günümüzde yaşayan bütün insanların Homo sapiens türüne ait olduğunu kabul etmektedir (Gültekin ve Koca, 2002, s. 44).

İrk kavramının modern anlamda olmasa da insanlar arasındaki farklılıkları sınıflandırma eğilimi tarih boyunca var olmuştur. Bu eğilim, toplumların bireyleri kabilelere ya da topluluklara ayırmasına yol açmıştır. Dünya üzerinde farklı coğrafi bölgelerde ve iklim koşullarında yaşayan, farklı fiziksel ve kültürel özelliklere sahip insan topluluklarının, özellikle ticaret gibi nedenlerle kurdukları ilişkiler, bu toplulukların kendi aralarında karşılaştırmalar yapmalarına olanak tanımıştır. Bu karşılaştırmalarda, en sık başvurulan ölçüt deri rengi olmuştur. M.Ö. 14. ve 15. yüzyıllarda, eski Mısır'da deri rengine dayanarak insanların dört sınıfa ayrıldığı kaydedilmektedir. Mısır'da 18. Sülale devrine ait mezar taşlarındaki çizimlerde bu durum görsel olarak belgelenmiştir. Dört ırkın varlığına inanan eski Mısırlılar, bu ırkları belirli ten renkleriyle temsili olarak göstermişlerdir. Buna göre, Mısırlılar koyu kırmızı renkle üstün bir topluluk olarak tasvir edilirken; Asyalılar sarı renkli, burun yapısı kemerli ve gür sakallı; Afrikalılar siyah tenli ve yapağı saçlı; beyazlar ise sarı sakallı, açık renk gözlü, uzun boylu, vücutları dövme resimleriyle kaplı ve hayvan postlarına bürünmüş barbarlar olarak betimlenmiştir (Özbek, 1979, s. 13).

Modern anlamda ırk kavramının kullanımı 17. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, bu kavramın ilk yaratıcısı olarak bir isim verilecekse, bu kişinin Alman filozof

Immanuel Kant olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Kant'ın eserlerinde, özellikle günümüz ölçütleriyle ırkçı olarak değerlendirilebilecek görüşler yer almaktadır. Bu tür ifadeler, Fiziksel Coğrafya üzerine verdiği derslerde olduğu gibi, en dikkat çekici biçimde "Güzel ve Yüce Duygusu Üzerine Gözlemler" adlı eserinde karşımıza çıkmaktadır. Bu eserde Kant, alaycı bir üslupla, bir kişinin tamamen siyah olmasının onun zekâ eksikliğinin açık bir kanıtı olduğu yönünde yorum yapmıştır (Bernasconi, 2015, s. 35- 38).

1800'ler itibariyle dünya toplumlarını farklı ırk kategorilerine ayırmaya yönelik bilimsel çalışmalar artmış; deri rengi, saç yapısı, burun şekli, boy ve kafatası gibi fiziksel ölçütler temel alınarak çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Bu süreçte geliştirilen ırk kuramları, biyolojik ırkçılığın bilimsel temelini oluşturmuştur (Kaya ve Durgun, 2020, s. 84). 20. Yüzyılın ortalarına kadar etkisini sürdüren bu kuramların önde gelen isimleri arasında: Linnaeus, Blumenbach, Buffon, Lamarck, Camper, Retzius, Morton, Darwin, Mendel ve Galton yer almaktadır (Kaya ve Durgun, 2020, s. 84). Bu bağlamda, biyolojik ırkçılık sonucunda ortaya çıkan *Aryan Teorisi* ayrıca önem arz etmektedir.

1700'lerin sonları ve 1800'lerin başlarında çeşitli filozoflar tarafından geliştirilen Aryan Teorisi'nin en önemli temsilcilerinden biri, 1816-1882 yılları arasında yaşamış olan Fransız düşünür Count Arthur de Gobineau'dur. Gobineau, insan topluluklarının tarihini ırk kavramı üzerinden açıklamaya çalışmıştır. 1853-1855 yılları arasında yayımladığı "İrkların Eşitsizliği Üzerine Bir Deneme" adlı eserinde toplumların çöküşünü esas olarak ırksal karışımlara bağlamıştır. Ona göre, tarih boyunca toplumların dejenerasyonunun başlıca nedeni, farklı ırkların karışarak saf kanlarını kaybetmeleridir. Gobineau, ırkları üstün ve aşağı olarak sınıflandırmış; üstün ırkların gelişime açık, uygarlık ve kültürün yaratıcısı olduğunu savunmuştur. En üstün ırk olarak nitelendirdiği beyaz ırk, özellikle Aryanlardır. Aryanlar; Hindular, Mısırlılar, Asurlular, Grekler, Romalılar ve Teutonlar olmak üzere altı gruba ayrılmaktadır. Onu izleyen sarı ırk, "mediocre" yani orta seviyede olup, diğer ırklarla karışmış beyazlardan oluşmaktadır; Çinliler, Meksikalılar, Perulular ve Mayalar bu gruptadır. Negrolar ise Gobineau tarafından en alt ırk olarak tanımlanmış ve doğuştan köle karakterine sahip olduklarını ileri sürmüştür. Gobineau'ya göre Aryan ırkının bu "aşağı" ırklarla karışması büyük uygarlıkların çöküşüne yol açmıştır (Saran, 1992, s. 87). Gobineau gibi düşünürlerin geliştirdiği radikal ırkçı teoriler, 20. yüzyılda totaliter ve otoriter rejimlerin meşruiyet gerekçesi hâline gelmiş ve bu süreçte dünya tarihinin en kanlı savaşları yaşanmıştır.

Sonuç olarak, 17. Yüzyıldan önce ırkçı unsurlar içeren tanımlamalara rastlanmazken, 18. Yüzyıldan itibaren ırk kavramı daha katı ve hiyerarşik biçimde ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde, ırkların biyolojik olarak farklı insan tipleri olarak tanımlanmasının yanı sıra, aralarındaki ayırım ve üstünlük fikri de yaygınlaşmıştır. 19. Yüzyılda beyaz ırkın üstünlüğünü savunan teoriler artmış; sarı ve siyah ırklar aşağı ırk kategorisine dahil edilmiştir. Irk sınıflandırmalarında çevresel faktörler, kalıtım, deri rengi, evrim teorisi ve kan grupları gibi unsurlar belirleyici hâle gelmiş ve bu ayrımlar emperyalist politikaların meşrulaştırılmasında

araçsallaştırılmıştır. Öte yandan Sanayi Devrimi'nin ardından bu fikirler daha geniş kitlelere ulaşmıştır. 20. Yüzyıl başlarında, ırkçılık ideolojisi siyasi amaçlarla biçimlendirilmiş; üstün ırk, saf kan, ırk ıslahı gibi kavramlar kamuoyu gündeminde tartışma konusu olmuştur. Bu dönemde ırkçılık, ideolojik bir sistem hâline gelerek ön plana çıkmıştır (Kaya, 2015, s. 24- 25).

1.6.2. Irkçılık kavramı

Irkçılık, insan topluluklarını hiyerarşik bir düzene göre sınıflandıran ve eşitliği reddeden, eşitsizlik temelli bir dünya görüşünün ifadesidir. Bu anlayış, farklı dönemlerde ve toplumlarda çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır (Şenel, 1993, s. 5).

Geleneksel ırkçılık iki temel varsayıma dayanmaktadır: İlki, genetik farklılıkların bireylerin ırksal aidiyetine bağlı olarak ortaya çıktığıdır. İkincisi ise, insan grupları arasındaki kültürel, ahlaki ve zihinsel farklılıkların esasen biyolojik kökenli olduğu iddiasıdır. Bu anlayışa göre, belirli gruplar üstün kabul edilirken, diğer guruplar etnik veya kültürel özellikleri nedeniyle aşağı ırklar olarak konumlandırılmıştır. Ayrıca, geleneksel ırkçılık anlayışında, engelli bireyler ve eşcinseller de toplumsal hiyerarşide alt pozisyonlara yerleştirilmiştir (Aşar, 2009, s. 6- 7).

Uygarlık tarihi boyunca, günümüzde soykırım olarak tanımlanan ölçüde kanlı ve acımasız savaşlar yaşanmıştır. Yabancı düşmanlığı ve “biz ve onlar” ayrımı her zaman var olmuşsa da ırkçılığa dayalı düşmanlıkların antik çağlarda yaygın olduğuna dair fazla örnek bulunmamaktadır (Fontette, 1991, s. 22).

Orta Çağ'ın sonlarına doğru, farklı etkenlerin birleşmesiyle bir dönüşüm süreci başlamış ve bu süreç farklı yollar izleyerek ilerlemiştir. Özellikle coğrafi keşifler, ırklar konusundaki tartışmaları yeniden gündeme getirmiştir. Deniz aşırı yolculuklara çıkan Avrupalılar, karşılaştıkları yerli toplulukların insan olup olmadığını, insan soyuna mensup sayılıp sayılmayacaklarını sorgulamaya başlamışlardır. Eğer bu topluluklar insan olarak kabul edilecekse, onların insan ırkının alt sınıfları olup olmadığı sorusu gündeme gelmiştir. Daha önce ırklar arasındaki farklılıklar biliniyor olsa da bu tür hiyerarşik yaklaşımlar yaygınlık kazanmamıştı. Coğrafi keşiflerin doğurduğu bu tartışmalara, Orta Çağ Hristiyan dünyasının çöküşüyle Avrupa'da yaşanan siyasal ve kültürel değişimler, dini ve dilsel birliklerin ortadan kalkması ve bunun sonucunda gelişen yerel ayrışmalar ile ulusal karşıtlıklar da eklenmiştir (Fontette, 1991, s. 39).

Irkçılık bilincinin 18. yüzyılda, sömürgecilik ve kapitalizmle eşzamanlı biçimde ortaya çıktığı genel kabul gören bir görüştür (Şenel, 1993, s. 35). Önceki dönemlerde var olan ayrımcılık, modern anlamda ırkçılık olarak değil, daha çok kültürel ve medeniyet temelli bir yabancı düşmanlığı olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Antik Yunan'daki ayrım, Yunanca konuşan ve Yunan kültürünü benimseyen “Helenler” ile dışarıda kalan “barbarlar” arasında yapılmıştır. Benzer şekilde, Mısırlılar da kendi dillerini konuşmayan herkesi “barbar” olarak

nitelendirmiştir. Bu tür ayrımlarda, biyolojik özelliklere dayalı bir hiyerarşiden ziyade, uygarlık düzeyine göre yapılan bir sınıflandırma söz konusudur (Miles, 2000, s. 28).

Dolayısıyla, 18. Yüzyıla kadar tarihte görülen ayrımcı düşünce ve tutumlar, ırkçılıktan ziyade “etnosantrizm” (etnik merkezcilik) biçimindedir. Etnosantrizm yalnızca etnik aidiyete değil; “kabilecilik”, “uygar- barbar” ya da “soylu- serf” gibi sosyo-kültürel ayrımlara da dayanmaktadır. Bu kavram, bireyin dünyayı kendi grubunu merkeze alarak değerlendirmesini ifade ederken, diğer gruplara yönelik olumsuz yargılar, önyargılar ve ayrımcı tutumları da içermektedir. Yabancı düşmanlığı, bilinmeyene karşı duyulan korku ve düşmanca tutumlar da etnosantrizmin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Şenel, 1993, s. 41; Levine ve Campbell, 1972, s. 7- 8).

İrkçiliğin ortaya çıkışı ile ilgili Mehmet Taş farklı bir iddia öne sürmektedir. Ona göre, ırkçılık Aydınlanma düşüncesinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Zira David Hume, *Ulusların Karakterleri* (1748) adlı eserinde siyahların doğuştan beyazlardan aşağı olduğunu öne sürerken; Immanuel Kant, *Yüce ve Güzel Olanı Hissetme Üzerine Gözlemler* (1764) adlı çalışmasında Afrikalıların doğuştan zekâ yoksunu olduğunu iddia etmiştir. Hegel ise *Tarih Felsefesi* adlı eserinde, Afrika'nın dünya tarihine dâhil edilemeyeceğini savunmuştur. Bu dönemde, üniversitelerde ırkçı görüşler yaygınlık kazanmış; ırkçılık, bilimsel ve rasyonel bir söylem olarak Aydınlanma Çağı'nda şekillenmiştir (Taş, 1999, s. 40- 41).

Aydınlanma dönemi filozofları arasında yer alan Kant, Herder, Voltaire, Montesquieu, Hume ve Hegel, düşünce sistemlerinin tamamı ırkçılığa dayanmasa da bu konuda fikirler üretmiş ve ırkçılığın yayılmasına katkı sağlamışlardır. Özellikle biyolojik ırkçılığı felsefi bir zemin üzerinde tartışmaları, “öteki” algısını derinleştirmiş ve ırk kuramları aracılığıyla bu ayrımları meşrulaştırmıştır. Bu görüşler, geniş toplumsal kesimleri etkileyerek insanlık dışı uygulamaların zemininin oluşmasına neden olmuş; tarihsel olarak da geri dönülmez acılara yol açmıştır (Taş, 1999, s. 44; Kaya, 2021, s. 65- 66).

İrkçiliğin varlığı, ırk kavramının modern anlamda ortaya çıkışıyla doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Zira “ırk olmadan ırkçılık olmaz” (Bernasconi, 2015, s. 34). İsveçli botanikçi Carl Linnaeus 1735'te yayımladığı *Systema Naturae* adlı eserinde, insan çeşitliliğini ten rengine göre kategorize eden ilk bilim insanı olmuştur. Linnaeus, Homo sapiens türünü görünüşlerine dayanarak Afrikalı Siyah Irk, Amerikalı Kızıl Irk, Asyalı Kahverengi Irk ve Avrupalı Beyaz Irk olmak üzere dört gruba ayırmıştır. 19. Yüzyılda bu sınıflandırma daha da genişletilmiş ve günümüzdeki biçimini alarak Kafkasyalı (Beyaz), Mongoloid (Sarı), Negroid (Siyah), Kızılderili ve Malayalı (Kahverengi) olmak üzere beş ana ırk kategorisi oluşturulmuştur (Şenel, 1993, s. 7- 8).

1840'tan itibaren Andreas Retzius, insanları kafatası ölçülerine göre sınıflandırmaya başlamış ve kafatası genişliğinin uzunluğa oranını “kafatası indeksi” olarak tanımlamıştır. Bu sınıflamaya göre ortalamanın üzerinde değerlere sahip bireyler brakisefal, altında kalanlar ise

dolikosefal olarak adlandırılmıştır. Retzius'un öğrencileri bu kavramları daha da geliştirerek, dünyada yalnızca iki ana ırkın -brakisefal ve dolikosefal- var olduğunu öne sürmüştür. Ancak zamanla bu görüşler çeşitlenmiş ve bazı araştırmacılar alternatif teoriler geliştirmiştir. Felix von Luschan, brakisefallerin dolikosefallardan önce var olduğunu savunurken; diğer bazı bilim insanları, dolikosefallerin kendi içinde ayrıldığını ileri sürmüştür. Buna göre, Avrupa'nın kuzeyinde Homo Europeanus olarak adlandırılan sarışın dolikosefaller, güneyinde ise Homo Mediterraneus şeklinde tanımlanan esmer dolikosefaller yaşamaktadır. Ayrıca bu iki grup arasında, dağlık bölgelerde yaşadığı iddia edilen brakisefal bir ırkın bulunduğu ve bu ırkın Homo Alpinus olarak adlandırıldığı öne sürülmüştür (Aktaş, 2019, s. 1872).

1800'lü yıllarda emperyalizm, Avrupalı "beyaz" ırkların, Asya ve Afrika'nın "siyah", "kahverengi" ve "sarı" ırklarıyla yakın temasa geçmesini sağlamış; bu durum Batı'da ırksal terim ve kategorilerin kullanımını yaygınlaştırmıştır. Irkçı teorisyenler, insan topluluklarının biyolojik olarak farklı yapılar taşıdığını öne sürmüş ve tek bir insan türü olduğu fikrini reddederek, her ırkı ayrı bir tür olarak değerlendirmiştir (Heywood, 2013, s. 226).

İrkçiliğin literatürde yer edinmesinde en önemli etken ise Nazi Almanyası'nın ideolojik aşırılıkları olmuştur. Nazi örneği, ırkçılığın ne denli sapkınlığa açık bir ideoloji olabileceğini ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Aryan ırkı teorisini ortaya atan ve Nazi Almanyası'nın ırkçılık ideolojisine kuramsal dayanak sağlayan Fransız düşünür Joseph Arthur de Gobineau'ya ayrı bir parantez açmak konunun netleşmesi açısından önemlidir.

Gobineau'ya göre insanlık tarihi, başlangıçta belirlenmiş bir yazgıya sahiptir ve bu yazgı değiştirilememekte; ancak anlaşılabilir. Ona göre, geçmişte yapılan tarih araştırmaları genellikle dinsel ve metafizik açıklamalara dayandığı için, tarihin temel unsurunun ırkların fiziksel, ahlaki ve entelektüel eşitsizliği olduğu gerçeği göz ardı edilmiştir (Şenel, 1993, s. 47).

Joseph Arthur de Gobineau'nun *İnsan Irklarının Eşitsizliği* adlı eseri, 1853-1855 yılları arasında dört bölüm hâlinde yayımlanmıştır. Gobineau, toplumların gelişimini belirleyen en temel unsurun ırk olduğunu savunmuş ve insanları Beyaz (Kafkas), Siyah (Negroid) ve Sarı (Mongoloid) olmak üzere üç ana gruba ayırmıştır. Ona göre Beyaz ırk, üstün zekâ, ahlak ve irade gibi erdemlere sahipken; Siyah ırkı anarşist, bencil ve düşünsel kapasitesi sınırlı bir grup olarak tanımlanmıştır. Gobineau'nun bu biyolojik determinizme dayalı görüşleri, ırkçılık düşüncesinin teorik temellerinden biri olarak kabul edilmiştir (Şenel, 1993, s. 47- 48).

Sonuç olarak, ırkçılık kavramı tarihsel süreçte biyolojik ve kültürel olmak üzere iki ana çerçevede ele alınmıştır. Bu ayrım, ırkçılığın zamanla dönüşerek farklı biçimler kazandığını göstermektedir. Eski tip olarak tanımlanan biyolojik ırkçılık, Batı medeniyetinin üstünlüğü fikrine dayanmakta ve ırksal nefretin insan doğasında bulunduğunu öne sürmektedir. Yeni ya da kültürel ırkçılık ise, farklı etnik grupların genetik yapılarına bağlı olarak taşıdığı varsayılan kültürel farklılıkları vurgulamaktadır (Kaya, 2021, s. 49- 50). Irkçılık, üstünlük ve aşağılık kavramları üzerinden bir hiyerarşi inşa ederken, aynı zamanda üstün görülen grubun saflığını

da ön plana çıkarmaktadır. Kan ve kökenin saflığına yapılan vurgu, yalnızca biyolojik değil, kültürel bir hiyerarşinin de inşasını hedeflemektedir. Bu anlayış, toplumlar arasında ayrımcılığı pekiştiren ideolojik bir çerçeve sunmaktadır (Aktaş, 2019, s. 1869).

1.6.3. Antropolojinin ortaya çıkmasıyla radikalleşen ırkçılık

Antropoloji terimi, Eski Yunanca'da "insan" anlamına gelen *anthropos* ile "bilim" veya "söylem" anlamına gelen *logos* kelimelerinin birleşiminden türemiştir. Bu kavram, insanı biyolojik, kültürel ve toplumsal yönleriyle inceleyen bir bilim dalını tanımlamak için kullanılmaktadır (Toprak, 2012, s. 411).

Eski Ahit'te, insanlar Ham, Sam ve Yafes'in soyundan gelenler olarak sınıflandırılmış ve bu ayrım, Yahudilerin tanıdığı kavimlerle sınırlı kalmıştır. Orta Çağ boyunca, dünya üzerindeki tüm topluluklar bu üç gruba dâhil edilmeye çalışılmıştır. Ancak Coğrafi Keşifler sonucunda karşılaşılan yeni topluluklar, bu geleneksel sınıflandırmanın yetersizliğini ortaya koymuştur (Vallois, 1975, s. 7). Bu bağlamda, Amerika'nın keşfi antropolojinin ön tarihi olarak değerlendirilebilir. Söz konusu keşif, o güne dek görülmemiş fiziksel ve kültürel özelliklere sahip grupların varlığını ortaya koyarak antropolojik çalışmaların temelini atmıştır. Ardından Pasifik bölgesinin keşfiyle bu çalışmalar ivme kazanmıştır. Ancak, dogmatik engellemeler, yeterli ve kesin verilerin bulunmaması ve antropolojiye katkı sağlayacak yan bilim dallarının eksikliği nedeniyle, antropolojiye dair bilimsel çalışmalar ancak 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır (Toprak, 2021, s. 3- 4).

19. Yüzyıl, antropolojinin kendini ön plana çıkardığı dönem olmuştur. Bu yüzyılda antropolojik çalışmalar zamanla hız kazanmış ve disipline yardımcı bilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, etnoloji özellikle önemlidir. Çünkü 19. Yüzyılda etnolojinin antropolojiye eklenmesiyle birlikte, her iki bilim dalı çatısı altında yürütülen çalışmalar, insan ve insanlık hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmemizi sağlamıştır (Toprak, 2012, s. 411). Bu bilimlerden hareketle; ten renginden kafatası şekline, saç rengi ve yapısından burun özelliklerine, elmacık kemiği yapısından boy uzunluğuna kadar birçok kıstas üzerinden insan toplulukları sınıflandırılmıştır. İnsanlar, deri rengine göre "beyazlar", "sarılar", "siyahlar"; kafa yapısına göre ise "dolikosefal", "brakisefal", "mezosefal" gibi farklı fiziksel özellikler esas alınarak çeşitli kategorilere ayrılmıştır. Bu sınıflandırmalar elbette daha da çeşitlendirilebilir; ancak konunun anlaşılabilirliği açısından yalnızca bu iki örnek üzerinden ilerlenmiştir (Eryücel, 2017, s. 45).

19. Yüzyılın ilk yarısında, insan topluluklarını tanımlamaya ve sınıflandırmaya odaklanan antropoloji, ikinci yarısında ölçüm tekniklerine yönelmiştir. 1859 yılı bu noktada önemli bir dönüm noktasıdır. Çünkü bu yıl, Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserini yayımlaması ve Pierre Paul Broca'nın Paris'te Antropoloji Cemiyeti'ni kurmasıyla, disiplin bilimsel bir nitelik kazanmıştır. "Bilimsel/ırkçı" antropoloji, yalnızca gözlem ve tanımlama ile sınırlı kalmamış; sayma, ölçme ve deney yöntemlerini benimsemiş, bu doğrultuda kafatası, uzuvlar, cinsel

organlar ve beden oranlarına yönelik ölçümler yaparak insan bilimlerinde kesinlik arayışına yönelmiştir (Maksudyan, 2016, s. 23- 24).

Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı eserine ayrıca değinmek gerekmektedir, zira bu eser antropoloji ve ırk araştırmaları açısından yeni tartışmaların doğmasına neden olmuştur. Darwin hem hayvanlarda hem de bitkilerde farklı türlerin bulunduğunu ifade etmiştir. Bu düşünce, insanlar için de geçerli olabileceği yönünde sorular doğurmuş ve böylece "monogenesis" ve "polygenesis" kuramlar ortaya çıkmıştır. Monogenesis kuramına göre, tek bir insan türü bulunmaktadır ve bu tür dünya geneline tek bir coğrafyadan yayılmıştır. Poligenesis kuramına göre ise, farklı insan türleri mevcuttur ve bunlar birbirinden bağımsız olarak, farklı coğrafyalarda ve yaklaşık aynı dönemlerde ortaya çıkmıştır. Poligenesis kuram, farklı insan türleri olduğu savını öne sürerek, farklı insan ırklarının varlığı düşüncesine zemin hazırlamış ve böylece antropolojiye yeni bir çalışma alanı kazandırmıştır. Darwin'in etkisinin yanı sıra, 19. Yüzyılda filoloji ve etnoloji alanlarında yaşanan gelişmeler de antropolojinin kapsamını genişletmiştir. Âri, Hint-Avrupa ve Hint-Germen gibi dillerin sınıflandırılması da bu süreçte gerçekleşmiştir (Eryücel, 2017, s. 51- 52).

Paris Antropoloji Derneği, antropolojinin doğuşunda ayrıca önemli bir rol üstlenmiştir. Dernek sayesinde hem Fransa'da hem de diğer ülkelerde antropolojiye olan ilgi artmış, bilimsel çalışmalar bu sayede hız kazanmıştır. Kafatası ve kemik ölçüm sistemlerinin gelişimiyle birlikte, "antropometrik" anlayış ortaya çıkmış ve fizik antropoloji, disiplinin bir alt dalı olarak oluşmuştur. 19. Yüzyılın son çeyreğinde, fizik antropolojinin irksal yönü ön plana çıkmaya başlamış ve bu doğrultuda antropo- sosyoloji önem kazanmıştır. Bu süreç, toplumların ırk temelli bir tasnife tabi tutulduğu dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Vecher de Lapouge (1854- 1936), *L'Aryen* (1899) adlı eseriyle antropo-sosyoloji alanında öne çıkan bir figür olmuştur. Ona göre, güçlü olan karşısında herhangi bir hak ileri sürülemezdi çünkü hak, zaten güçlü olanın tanımladığı bir kavramdı. Lapouge, insanların kardeşliğini kabul etmesine rağmen, hayvanlardakine benzer şekilde birbirlerini avlamalarının da mümkün olduğunu savunmuştur. Özetle Lapouge'a göre, doğadaki hayvanlar nasıl beslenmek için birbirlerini öldürüyorsa, bu durum insanlar için de geçerli bir durumdu (Toprak, 2021, s. 6- 8).

Antropolojiye benzer şekilde, etnoloji (ırk bilimi) çalışmalarında da coğrafi keşifler önemli bir rol oynamıştır. Bu keşifler sonucunda, uçsuz bucaksız okyanusları aşan Avrupalılar, daha önce hiç karşılaşmadıkları iki ayaklı canlılarla temas kurmuşlardır. Bu karşılaşılacak varlıkların gerçekten insan olup olmadığı, insan soyuna ait olup olmadıkları sorusu gündeme gelmiştir. Eğer bu canlılar insan soyuna mensup ise, bu defa şu soru akla gelmiştir: "Acaba bunlar aşağı bir ırka mı mensup?" Coğrafi keşiflere kadar ırklar arasındaki farklılıklar biliniyor olmasına rağmen, bu keşiflerle birlikte yeni sorular ve cevaplar ortaya çıkmıştır. Keşiflerin yanı sıra, Avrupa'daki toplumsal değişimler de etnoloji çalışmalarını tetiklemiştir. Hristiyanlığın etkisinin zayıflaması, feodal yapının çözülmesi, bilinen dünyanın büyümesi ve devletler

arasındaki düşmanlıklar ya da ittifak ilişkileri, etnolojiye yönelik akademik ilgiyi artırmıştır (Fontette, 1991, s. 39).

Antropoloji ve etnoloji çalışmaları sonucunda, Batı kendi üstünlüğünü ifade eden çeşitli teoriler öne sürmüştür. Bu teorilerin en önemlilerinden biri Aryan Teorisidir. Aryan teorisyenlerine göre, özellikle Kuzey Avrupa kökenli bilim insanlarının aktardığı biçimiyle, tarihöncesi Aryanların özellikleri şu şekildedir: Dolikosefal (dar ve uzun) kafatasına sahip, uzun boylu Nordik Aryan ırka mensup bireylerdir. Bu bilim insanlarına göre dolikosefal kafatası yapısına sahip ırklar, doğuştan yetenekli ve üstün insanlar olup, diğer ırkları yönetme kabiliyetine sahiptir. Özetle şu anlayış benimsenmiştir: “Nordik Aryan başa geçer, brakisefal ise yerini seve seve ona bırakır.” Bu ön kabul doğrultusunda, önemli kral ve soyluların mezarlarında arkeolojik çalışmalar yürütülmüştür (Sivrioğlu, 2015, s. 11).

Hint-Avrupa dil ailesine mensup, brakisefal kafa tası yapısının yaygın olduğu Güney Fransa ve İtalya gibi bölgelerdeki antropologlar, Dolikosefal Aryanlar tezine karşı çıkmış; Kuzey Avrupalı Nordik Aryan tezine antitez olarak, “Güney Avrupalı/Latin Yorum Alpin” (Alp ırkı ya da Alpin Adamı) adını verdikleri karşı tezi ileri sürmüşlerdir. Bu teze göre, doğuştan üstün yeteneklere sahip kafatası yapısı dolikosefallerde değil, brakisefallerde bulunmaktadır (Sivrioğlu, 2015, s. 11- 12).

Sonuç olarak, antropoloji, 19. ve 20. yüzyıllarda insan topluluklarının kökenlerini, kültürel ve biyolojik çeşitliliğini inceleyen önemli bir bilim dalı hâline gelmiştir. Başlangıçta betimleyici ve sınıflandırıcı bir alan olarak ortaya çıkan antropoloji, zamanla ölçüme dayalı bilimsel yöntemlerle sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Darwin’in evrim teorisi ve Broca’nın antropolojik çalışmaları, bilimsel antropolojinin biçimlenmesinde etkili olmuş ve ırk, kültür ile toplum yapıları üzerine geniş çaplı tartışmaların temelini oluşturmuştur. Özellikle ırk teorileri ve biyolojik determinizm gibi yaklaşımlar, antropolojinin politik ve ideolojik boyutunu güçlendirmiş; disiplinin sosyal bilimler ve insan hakları tartışmalarıyla kesişmesine neden olmuştur. Günümüzde antropoloji, yalnızca biyolojik ve kültürel çeşitliliği inceleyen bir alan olmanın ötesine geçerek, insanlık tarihine bütüncül bir bakış açısıyla yaklaşan disiplinler arası bir bilim dalı olarak varlığını sürdürmektedir.

1.7. Sosyal Darwinizm

İnsanlık tarihinde eşitsizlik, ırksal veya etnik ayrımcılık, haksız rekabet, sömürü anlayışı ve güçlünün zayıfı ezmesi gibi pek çok olgu tecrübe edilmiştir. Bu tarihsel birikimin sonucu olarak, 19. yüzyılda ortaya çıkan Sosyal Darwinizm, en güçlü ve en uyumlu olanın hayatta kalması gerektiğini savunan bir düşünce biçimidir (Tienken, 2013, s. 305).

Sosyal Darwinizm, 19. Yüzyılın sonları ile 20. Yüzyılın başlarında Avrupa’da yaygın bir düşünce akımı hâline gelmiştir. Bu akım, Darwin’in *Türlerin Kökeni* adlı eserinde iddia ettiği doğal

seçilim/ayıklanma ilkesinin, yalnızca biyolojik evrimde değil toplumlar, uluslar ve ırklar arası ilişkilerde de geçerli olduğunu savunmaktadır. Sosyal Darwinizm, Darwin'in kuramını bırakınız yapsınlarçılık, muhafazakârlık, milliyetçilik, emperyalizm, militarizm, realpolitik, ırkçılık ve öjeni gibi fikir akımlarıyla birleştirerek, toplumsal ve siyasal bir ideolojiye dönüştürmüştür (Ünder, 2008, s. 427). Bu bağlamda, Darwin'in düşüncelerine ve evrim teorisine kısaca değinmekte yarar vardır.

Evrimsel düşüncenin kökenleri, Charles Darwin'den çok daha eski dönemlere uzanmaktadır. Erasmus Darwin, Lamarck ve Diderot gibi düşünürler, canlıların birbirlerinden türediğine dair görüşler öne sürmüşlerdir. Darwin'den önce, evrim teorisini sistematik bir çerçevede ele alan Jean-Baptiste Lamarck, tüm canlı türlerinin tek hücreli bir organizmadan evrimleştiğini savunmuştur. Ona göre, canlıların değişimi ve gelişimi, çevreye uyum süreciyle biçimlenmektedir. İnsan da doğanın bir parçasıdır ve bu nedenle doğa yasalarına göre hareket etmektedir. Lamarck'a göre, insanın diğer canlılardan farkı, daha gelişmiş ve karmaşık bir yapıya sahip olmasıdır. Ancak onun görüşü, yeterli bilimsel kanıtlara dayanmaması ve karşıt düşüncelerle çelişmesi nedeniyle genel olarak kabul görmemiştir (Doğan, 2012b, s. 37).

Darwin, 1830'larda *Beagle* gemisiyle gerçekleştirdiği seyahat sırasında, özellikle Galapagos Adaları'nda yaptığı gözlemlerle, türlerin çeşitliliğini sorgulamaya başlamıştır. Aynı türe ait kaplumbağaların farklı boyun uzunluklarının olmasına ve ispinozların farklı gaga yapısına sahip olmalarının nedenlerini araştırmıştır. Bu gözlemler, onun canlıların çevresel koşullara uyum sağladıkça değişime uğradığı fikrine ulaşmasını sağlamıştır (Karaömerlioğlu, 2010, s. 112- 113). Galapagos deneyimi sonrası, Darwin 1859'da yayımladığı *Türlerin Kökeni* adlı eserinde, doğal seçim (natural selection) kuramını ileri sürmüştür. Bu kurama göre, yaşam kıt kaynaklar için süregelen bir mücadeledir; çevreye en iyi uyum sağlayanlar hayatta kalmakta, uyum sağlayamayanlar ise elenmektedir. Ona göre doğal seçim süreci, türlerin ve ırkların evrimsel gelişimini belirleyen temel mekanizmadır. Darwin, biyolojik evrimin yanı sıra, toplumsal, düşünsel ve ahlaki gelişimin de bu sürece tabi olduğunu ileri sürmüş, Sosyal Darwinizm'in ve ırkçı yaklaşımların teorik temelini oluşturmasına katkıda bulunmuştur (Şenel, 1993, s. 21- 22).

Sosyal Darwinizm'in temel tezleri, doğal seçim/ayıklanma ilkesinin insan toplumlarına uygulanması fikrine dayanmaktadır. Buna göre, kaynakların kıt olması bireyler ve gruplar arasında yaşama mücadelesini zorunlu kılmaktadır (Malthus Yasası). Bu mücadelede, fiziksel ve zihinsel açıdan daha avantajlı bireyler hayatta kalırken, dezavantajlı olanlar elenmektedir. Kalıtım yoluyla aktarılan bu avantajlı özellikler, zamanla türün yetkinleşmesini sağlamaktadır. Sosyal Darwinistlere göre, mücadele ilerlemenin temel unsurudur; dolayısıyla zayıfları koruyacak tedbirlerin bu sürece zarar vereceğini savunmaktadırlar. Ayrıca, doğanın işleyişinin toplumsal düzende de model olarak alınması gerektiğini ileri sürmektedirler. Ancak mücadelenin kaçınılmazlığını kabul eden fakat bunu bir ahlaki norm olarak görmeyenler, Sosyal Darwinist olarak nitelendirilmezler (Ünder, 2008, s. 427; Dursunoğlu, 2016, s. 212).

Sosyal Darwinizm'in mottosu şu şekildedir: En uygun olanın yaşaması bir tabiat kanunudur; çünkü tabii olan iyidir ve bu nedenle bu kanun insan toplumlarına da hâkim olmalıdır (Torun, 2013, s. 137).

Sosyal Darwinizm, yaşam için mücadele ve doğal ayıklanma süreçlerini, devletler ve milletler arası ilişkiler bağlamında da ele almıştır. Bu görüşe göre güçlü olanlar hayatta kalırken, zayıflar yok olmaktadır. Bu mücadelede ayakta kalmak isteyen devletlerin benimsemesi gereken temel siyasal doktrin öjenizm olarak görülmüştür. Öjenizm, toplumsal ilerlemeyi biyolojik temellere dayandırarak, "fit" bireylerin çoğaltılmasını, "fit olmayanların" ise üremesinin engellenmesini savunmaktadır. Bu doğrultuda, devlet müdahalesi ve toplumsal mühendislik bir gereklilik olarak görülmüştür. Öjenik düşüncenin temellerini atan İngiliz Francis Galton, Darwin'in evrim teorisinden esinlenerek Sosyal Darwinizm kavramını sistematik hâle getirmiş ve biyolojik determinizme dayalı bir toplumsal ilerleme modeli ortaya koymuştur (Doğan, 2012b, s. 65-66).

İngiliz filozof Herbert Spencer, Sosyal Darwinizm düşüncesinde öne çıkan isimlerden bir diğeridir. 1884'te yayımladığı *The Man Versus the State* adlı eserinde, devletin müdahalesinin en aza indirilmesi ve bireysel özgürlüklerin en üst düzeye çıkarılması gerektiğini savunmuştur. Aşırı bireyci yaklaşımı nedeniyle, sosyal yardım, zorunlu eğitim veya çalışma koşullarının iyileştirilmesi gibi reformlara karşı çıkmıştır. Bu tutumunun temelinde Sosyal Darwinist düşünce yatmaktadır. Ona göre, yoksulların başarısızlığı doğuştan gelen yeteneksizlikleri ve tembellikleriyle ilişkilidir; bu durum ise doğanın işleyişinin kaçınılmaz bir sonucudur (Örs, 2014, s. 85).

Spencer, bireylerin fiziksel ve zihinsel özelliklerinin nesiller boyu aktarılmasının, insanlığı daha yüksek bir entelektüel seviyeye taşıyacağını savunmuştur. Bu görüş, Lamarck'ın "kazanılmış özelliklerin kalıtsal olduğu" yönündeki düşüncesiyle paralellik göstermektedir. Spencer'a göre, toplumsal düzen doğadaki gibi bir dengeye dayanmakta ve toplumsal değişim, bu dengenin bozulmasıyla ortaya çıkmaktadır. Değişimin ardından yeni bir uzlaş ve düzen oluşurken, farklılaşan toplumsal yapılar yeni toplumsal ilişkiler üretmektedir. Daha karmaşık hâle gelen toplumlarda sisteme uyum sağlayamayan gruplar zamanla elenmekte; böylece insan toplulukları, toplumsal evrim yasaları doğrultusunda ilerlemektedir (Swingewood, 2014, s. 56; Slattey, 2014, s. 95).

Sonuç olarak, Sosyal Darwinizm toplumsal yapıları Darwin'in evrimsel seçim kuramıyla ilişkilendirerek, bireyler ve gruplar arasındaki mücadeleyi meşrulaştırmıştır. Bu yaklaşımın ilk evresinde, toplumsal başarının biyolojik üstünlükle doğrudan ilişkili olduğu ve "fit" olan bireylerin, rekabetin serbest olduğu bir düzende diğerlerine hükmetmesi gerektiği savunulmuştur. Bu anlayış, "vahşi kapitalizm" olarak adlandırılan ve devlet müdahalesinin reddedildiği bir ekonomik sistemi benimsemektedir.

1.8. Ulus Devlet

“Millet” teriminin Batı dillerindeki karşılığı, kökenini Latince *natio* sözcüğüdür. Bu kelime, “doğmakta olan” ya da “doğmuş olan” anlamına gelmekle birlikte, Roma İmparatorluğu döneminde aynı coğrafi bölgeden gelen yabancıları tanımlamak amacıyla kullanıldığında zaman zaman küçümseyici bir ton da içermekteydi. Bu yönüyle, Antik Yunanca’da Yunan olmayanları, yani barbar kabul edilen ötekileri ifade eden *ta ethne* kavramıyla benzerlik göstermektedir (Greenfeld, 2017, s. 29).

Öta yandan “Nation” kavramının Türkçedeki karşılığı olan “millet” kelimesi, köken bakımından İbranice ve Aramice’deki *melel* sözcüğüne dayanmaktadır. *Melel* kelimesi “konuşmak” ve “söylemek” anlamları taşırken, ondan türeyen *mille* sözcüğü ise “söz” ya da “kelime” anlamına gelmektedir. Arapçadaki *imla* kelimesi ise “ezberden yazdırmak” ya da “dikte etmek” anlamına gelmekte ve bu kökten türeyen “millet” kavramı, sözle bildirilen kurallar bütününe ifade ettiği için tarihsel olarak “din” anlamında da kullanılmıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti, “millet” terimini farklı inanç gruplarını tanımlamak üzere benimsemiş ve bu kavramı dini toplulukları belirtmek için kullanmıştır (TDV, 2014, ss. 66- 67).

“Ulus” kavramının, “millet” sözcüğüyle eş anlamlı olduğu kabul edilmektedir ancak “millet”, daha çok dini temelli toplulukları tanımlarken; Moğolca kökenli “ulus” kelimesi ise etnik topluluklara işaret etmektedir (Karyelioğlu, 2012, s. 143). Ulus, modern dönemde ortaya çıkan ve bu süreçle birlikte anlam kazanan bir olgudur. Sosyolojik açıdan, aynı kültür ve egemenlik alanı içindeki ekonomik, siyasal ve kültürel sistemlerin etkileşimiyle, yerel kültürlerin merkezi iktidar tarafından desteklenen bir üst kültürle bütünleşmesini ifade etmektedir. Siyasal bağlamda ise ulus hem bireylerden oluşan bir topluluk hem de diğer uluslarla karşılaştırıldığında siyasal bir özne olarak tanımlanmaktadır. Modernleşme süreciyle birlikte anlatının merkezine artık devlet değil, ulus yerleşmiştir. Milliyet, ırk ve sınıf gibi kavramlar da ulusun çevresinde yeniden biçimlendirilmiş ve bu çerçevede yeniden üretilmiştir (Aydın, 2018, s. 232).

Ulus oluşumu, tarihsel olarak uzun bir süreci kapsamaktadır ve Batı’da bu süreç dört temel aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşamada, 15. yüzyıldan 18. yüzyıldaki Fransız Devrimi’ne kadar olan dönemde, ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme sağlanarak merkezi devletin temelleri atılmıştır. İkinci aşamada, kitleler askerlik, eğitim ve iletişim araçları aracılığıyla sisteme dâhil edilmiş; böylece ulusal kimlik bilinci oluşmuştur. Üçüncü aşamada, siyasal yurttaşlık yerleşmiş, seçme hakkı genişletilmiş ve siyasal partiler etkin hâle gelmiştir. Dördüncü ve son aşamada ise, kamu refahı hizmetleri artmış, devletin ekonomik düzenleyici rolü güçlenmiş ve sosyal yurttaşlık anlayışı yerleşmiştir (Sarıbay, 1998, s. 91- 92).

Ulus oluşum süreciyle bağlantılı olarak, Fransız Devrimi’nin hemen öncesinde ve sonrasında şekillenen ulusçuluk, aristokrasiden alınan egemenliğin ulusa devredilmesini ve burjuvazinin iktidarını kurumsallaştırmasını sağlayan bir ideolojik çerçeve sunmuştur. Bu bağlamda, “Egemenlik ulusundur” ilkesi, yeni oluşan sınıfların ve toplumsal grupların iktidara katılımını mümkün kılan bir mekanizma olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreç, “biz” duygusuna dayalı bir

ulusçuluk anlayışıyla şekillenmiş; resim, heykel ve benzeri sembolik unsurlar aracılığıyla rejimin kutsallaştırılması ve halk tarafından benimsenmesi sağlanmıştır. Ulusçuluk pratiği, törenler ve ritüeller yoluyla sembollerin icat edilmesiyle, toplumda belirli bir dünya görüşünün yayılmasına hizmet etmiştir. Bu yapı, sembollerin taşıdığı anlamdan çok, yarattıkları duygusal etkiler aracılığıyla toplumun birliğini pekiştiren bir unsur olarak işlev görmüştür (Aksoy ve Altıntaş, 2010, s. 34- 35).

Feodal toplum yapısının çözülmesi ve kapitalizmin gelişimiyle birlikte, siyasal, ekonomik, kültürel ve düşünsel alanlarda yaşanan toplumsal dönüşüm; ulus, ulusçuluk ve ulus-devletin ortaya çıkışını mümkün kılmıştır. Ulus-devlet, modern toplumun yeni bir biçimini yansıtarak topluluk üyeleri arasında siyasal bir bütünlük oluşturmuştur. Bu yapı, klan, kabile ya da aşiret gibi geleneksel toplumsal birimlerden farklıdır; zira bu tür gruplarda bireyler, kendilerini bir bütünün parçası olarak görmemektedir. Ulus-devletin ayırt edici özelliği, tüm sınıfları üst bir kimlik olan “ulus kimliği” altında birleştirmesidir. Modern ulus anlayışında, farklı etnik kökenlerden gelen yönetenler ve yönetilenler, ortak bir ulusal kimlik etrafında birleşmektedir. Bu süreç, ulusal kültürün oluşumunu desteklemiş ve farklı etnik gruplara mensup bireylerin kendilerini aynı ulusun üyeleri olarak görmelerine olanak tanımıştır (Aksoy ve Altıntaş, 2010, s. 35- 36).

19. Yüzyıldan itibaren siyaset biliminin temel konularından biri hâline gelen ulus-devlet, günümüzde uluslararası hukukun başat aktörü olmuştur. 1648 tarihli Westphalia Antlaşması’ndan itibaren geçen süreçte gelişen bu yapı, modernleşme çerçevesinde millî birlik ve sosyal sözleşmeye dayalı iktidarın tek temsilcisi hâline gelmiştir. Ulus-devlet, millî egemenliğin sağladığı meşruiyetle bireyi devletle özdeşleştirirken, hukuk ve siyasette hem nesnel hem de öznel boyutlarıyla ele alınmıştır (Işıklar, 2008, s. 800).

Ulus-devlet, milliyetçilikle yakından ilişkili bir siyasal kurumdur ve kendini devlet ile millet arasındaki birlik üzerinden tanımlamaktadır. Ulus-devletlerin ortaya çıkışı, sosyal entegrasyonun sağlanmasında milliyetçiliği önemli bir araç hâline getirmiştir. Bu süreçte, kavmiyetçilik yerine milliyetçilik egemen olmuş ve alt kültürler bir üst kültüre dönüştürülmüştür. Bu bağlamda, milliyetçilik doğrultusunda “üstün diller”, standartlaşmanın bir parçası olarak üretilmiş ve bu diller milliyetçiliğin taşıyıcı unsurları olmuştur. Dilsel dönüşümün ardından, tarih, kültür ve gelenek gibi unsurlar da milliyetçi ideoloji doğrultusunda yeniden şekillenmiştir (Yıldırım, 2006, s. 185).

Ulus-devlet ve milliyetçilik bağlamında, üç temel unsur öne çıkmaktadır: kültür, ekonomi ve siyaset. Batı ve Doğu toplumları arasındaki farklılıklar sıkça vurgulansa da “ulus” olmanın standartları büyük ölçüde Batı Avrupa toplumları tarafından belirlenmiştir. Bu standartlar, Avrupalı entelektüel geleneklerin biçimlendirdiği insan, ahlak ve toplum anlayışına dayanmakta; Doğu toplumlarında ise bu anlayışlar birer ideal olarak benimsenmektedir. Bu nedenle, Doğu’da ulus ve milliyetçilik, bir yandan Batı’ya tepki içerirken, diğer yandan Batılı modeli taklit etme eğilimi taşımaktadır (Karyelioğlu, 2012, s. 145-146).

Ulus-devletin ortaya çıkışı ve gelişiminde kapitalizmin rolü belirleyici olmakla birlikte, dünyanın farklı bölgelerinde ulus-devletin evrimi, işlevi ve yapısı çeşitli farklılıklar göstermektedir. Anglosakson ülkelerinde, burjuvazinin ekonomik olarak güçlenmesi ve siyaseten özerkleşmesi uzun bir zaman diliminde, tedricî olarak gerçekleşmişken; Kıta Avrupası'nda bu süreç daha kısa sürede ve devrimci bir süreç izlemiştir. Bu fark, siyasal oluşumların ve ulus-devletlerin farklı formlarda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Meşruti monarşi ve cumhuriyet gibi rejimler ile üniter veya federal devlet yapıları, simgesel ayrımlara rağmen, çoğunlukla benzer kapitalist ve emperyalist temeller üzerinden inşa edilmiştir. Bu bağlamda, federal devletler, ulus-devletin tarihsel karşıtı değil, onun bir alt kategorisi olarak değerlendirilebilir (Akbulut, 2011, s. 4).

Sonuç olarak, son üç yüzyıllık dönemde siyasi tarih, imparatorluklardan merkezî devlet yapılarına doğru evrilmiştir. Bu süreçte, egemenliğini hanedana ya da Kilise'ye değil, halka dayandıran ulus-devlet modeli ortaya çıkmış ve modern devlet örgütlenmesinin temelini oluşturmuştur (Aydın, 2018, s. 230). Ulus düşüncesi, ilk olarak 1689 yılında İngiltere'de vatandaşlık haklarının kabulü ile şekillenen anayasal monarşi süreciyle birlikte, ulusal egemenliğe dayalı ulus-devletin ortaya çıkmasında zemin oluşturmuştur. Sonrasında, Fransız ve Amerikan devrimleriyle birlikte ulus düşüncesi, siyasal ve toplumsal örgütlenmede evrensel bir konuma erişmiştir. 19. Yüzyıldan itibaren ulus, devlet ve toplumun modernleşme sürecinde yeniden inşa edilmesinde temel bir araç hâline gelmiş; 20. Yüzyıl ise bir "uluslar çağı" olarak şekillenmiştir (Zabunoğlu, 2018, s. 538). 18. Yüzyıl sonlarından itibaren, siyasi örgütlenme alanında en çok benimsenen modelin ulus-devlet olduğu söylenebilir. Özellikle 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, ulus-devlet küresel ölçekte yaygınlık kazanmış ve günümüzde Birleşmiş Milletler'e üye tüm devletler bu modele göre yapılanmıştır. Tarihte ve günümüzde siyasi bağımsızlık mücadelesi yürüten birçok ulusçu hareket de esas olarak ulus-devlet kurma amacını taşımaktadır (Erözden, 1997, s. 8).

2. BÖLÜM

1920'LER: TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE ULUS-DEVLET VE ULUS İNŞASI

2.1. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pozitivist Dönüşüm

Osmanlı yönetimi, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devletin yaşadığı nakit sıkıntısı, Avrupa'dan ihraç edilen enflasyonun geleneksel tımar sistemini nasıl bozduğunun anlaşılabilmesi, yeterli sermaye birikiminin olmaması, yönetim ve mali sistemin köhneleşmesi nedeniyle Batı'ya yönelmiştir (Kılıçbay, 1983, s. 148). Bu süreçte 18. yüzyıl, ilgi çekici bir dönemdir. Çünkü bu dönemde, değişim açıkça tanımlanmadan, zorunlu bir şekilde yaşanmıştır. Bu değişim sürecinde, devlet ve toplum; modern ve merkezi bir ordunun kurulması, buna paralel olarak yeni vergilendirme ve mali düzenlemeler, giderek artan tüketim ve bunun beraberinde getirdiği dini tepkilerle aynı anda başa çıkmak zorunda kalmıştır (Ortaylı, 2009, s. 38).

Osmanlı İmparatorluğu, bu duruma bir çözüm bulma arayışı nedeniyle birtakım yeniliklere girişmiştir. Tanzimat ve Islahat fermanları bu faaliyetlerin başlangıcını oluşturmaktadır. Bu faaliyetler aynı zamanda Batı ile yakınlaşma ve pozitivist temelli modernleşme sürecini başlatmıştır (Mardin, 1983, s. 42). Osmanlı'nın bumodernleşme sürecinde, özellikle 18. yüzyılın sonlarına kadar karşılaşılan sorunların çözümüne yönelik yaklaşım, geçmişteki güçlü ve ihtişamlı dönemlere geri dönülmesi gerektiği yönündeydi. Ancak bu düşünce 19. yüzyıl ile değişmiş ve yerini yeni bir düzen oluşturma düşüncesine bırakmıştır (Karaca, 2015, s. 4). Düzen oluşturma noktasında örnek alınacak yer ise zorlu ve uzun bir süreç sonrasında pek çok yenilikle kendisini geliştirmiş ve ileri medeniyet seviyesine yükselmiş olan Batı olmuştur.

Bilindiği gibi insanlar diğer bireyler tarafından geliştirilen yenilikleri yararlı bulduklarında, genellikle bu yenilikleri benimsemeyi ve kullanmayı tercih etmiş ve halihazırda var olan bir şeyi yeniden icat etmeyi tercih etmemişlerdir. Ancak, bu benimseme sürecinde etkili olan birkaç temel kriterin varlığından söz edilebilir. Bu kriterler: zaman örtüşmesi, gelişmişlik düzeyinin benzerliği, etkileşim sıklığı ve ihtiyaç olarak sıralanabilir. Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısı, sosyal ilişkiler ağı, kültürel normları, bilimsel kapasitesi, entelektüel birikimi ve medeniyet ürünlerine erişim düzeyi değerlendirildiğinde, Batı ile yakınlaşmanın sebepleri yukarıdakilerden iki tanesinin, ihtiyaç ve etkileşim sıklığı olduğu görülmektedir (Karaca, 2015, s. 54).

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi ile oluşan bu yakınlaşma sonucunda aydın ve bürokratlar hem Avrupa'nın "üstünlüğünü" açıklayacak hem de bizi onların seviyesine yükseltecek "sihirli değnek" arayışına girişmişlerdi. Pozitivizm bu noktada önemlidir. Çünkü onun sayesinde hem Avrupa'nın neden gelişmiş olduğu açıklanabilmekte hem de Hristiyanlıkla ilgilenme söz konusu olmamaktaydı. Ayrıca pozitivistimin, toplumda sınıf ayrımından ziyade

kaynaşmış/homojen bir kitle oluşturma amacının olması da Osmanlı bürokrat ve aydınları için önemlidir. Bu nedenlerle Osmanlı düşün dünyasına giren pozitivizmin etkisi Jön Türklerden itibaren artmış, İttihad (ordre) ve Terakki (progrès) Fırkasına isim babalığı yapmıştır (Timur, 2013, s. 112-113). Hristiyanlıkla ilgilenme noktasına Ahmet Rıza'ya mal olmuş bir cümle konunun netleşmesi bakımından önemlidir. Rıza'nın ifadeleri şöyledir: "Türkiye'de siz kime, hangi Müslümana Hristiyan olmasını teklif etseniz o bunu reddeder. Çünkü bilir ki Müslümanlık, Hristiyanlıktan üstündür. Ama kime pozitivizmi benimsemesini söylerseniz, kabul eder. İslamiyet, pozitif düşünmeye engel değildir" (Ertürk, 2012, s. 4).

Düşüncesini sistematik hale getirip yayma çabasında olan Auguste Comte için de Osmanlı İmparatorluğu uygun bir ortama sahiptir⁹. Bu düşüncesi nedeniyle Comte, Mustafa Reşit Paşa'ya mektup¹⁰ yazmıştır. Comte mektubunda, "siyasal pozitif sistem"inin uygulanması halinde Osmanlı'ya Avrupa'nın önyargılı tutumunun değişeceğini ifade etmiştir. Çünkü Osmanlı'da Comte'un "siyasal pozitif sistem" inin uygulanması halinde "tüm uygar halkların ortak ihtiyaçlarına doğrudan bağlı bir kavrayışa ulaşacağını" iddia etmiştir. Yine Comte ortaya çıkardığı "pozitif din"e Hristiyan dünyasından ziyade Doğu dünyasını daha elverişli görmektedir (Timur, 2013, s. 111).

18. yüzyılın ilk yarısıyla birlikte karşılıklı amaç uyumu sonucunda başlayan ve giderek ivme kazanan pozitivist temelli Osmanlı-Türk modernleşmesinin iki temel özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki: osmanlı aydın ve bürokratlarının en temel amacı devletin korunup kollanmasıdır. Bu nedenle Avrupa'dan ikame edilen teknik ve ideolojik düşünceler temel amacın dışına çıkmadan uygulanmaya çalışılmıştır. İkincisi: Modernleşme süreci başlangıçta kısmi olmasına rağmen süreç içerisinde ivme kazanmıştır (Toker ve Tekin, 2007, s. 82).

19. yüzyıl ivmenin hız kazandığı bir dönemdir. İlk Osmanlı İmparatorluğundaki kötü gidişata dur demek isteyen askeri ve sivil bürokratlarda etkisini gösteren pozitivizm, daha sonra topluma yayılmaya başlamıştır. Ancak pozitivizm ilk önce İslam ile harmanlanmaya çalışılmıştır. İlerleyen süreçte İslam bir kenara bırakılmış ve saf bir pozitivist anlayış benimsenmiştir (Kongar, 1983, s.22).

Fransız Devrimi sonrasında ülkede oluşan siyasal ve toplumsal kriz ortamında ortaya çıkan ve gelişen pozitivizmin, ülkemize gelişi de benzer şekilde kriz ortamında olmuştur. Ancak Avrupa'da toplumsal bunalımlara son vermek, yaşanan devrimleri nihayete erdirmek için

---

⁹ Pozitivistler pek çok devlet ileri gelenine mektup yazmışlardır. Bu mektuplardan bir örnek kendilerini taktim etmeleri bakımından önemlidir. Bu amaçla Osmanlı Sadrazamlarından Mithat Paşa'ya yazdıkları 26 Ağustos 1877 tarihli mektup şöyledir: "Pozitivistler, hem insanlığın, hem de etnolojinin önyargılarından sıyrılmış, din ve ırk ayrımını önemsemeyen; bütün ülkelerin, buldukları coğrafi konuma ve tarihi şartlara bağlı olarak, insanlık denilen aynı ailenin az veya çok ilerlemiş kolları olduğuna inanan; ve her türlü işgal edici etkenden ve her türlü kişisel veya siyasal çıkardan arınmış; gayeleri, Doğu'nun ve Batı'nın ortak menfaati olan insanlar topluluğudur" (Ertürk, 2012, s. 1).

¹⁰ Bu mektubun Mustafa Reşit Paşa'ya ulaştığına dair herhangi bir emarenin bulunmadığını iddia eden çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan birisi için bakınız. Timur, T. (2013). Türk Devrimi ve Sonrası. İmge Yayınları. s. 111.

"nizam ve terakki" amacıyla ortaya çıkan pozitivism, Osmanlı ve diğer doğu ülkelerinde emperyalizm karşısında ülkenin direncini artırmak ve ülke içindeki birliği yeniden tesis etmek için araçsallaştırılmıştır. Kısacası Avrupa'da uzun süren toplumsal ve siyasi buhranlara çözüm arama amaçlı yürütülen felsefi tartışmalar sonucunda ortaya çıkan pozitivism, Osmanlı ve doğu ülkelerinde daha çok pragmatist¹¹ çözümlere hizmet etmiştir (Kabakçı, 2008, s. 41). Ancak Modernleşme sürecinin Osmanlı için *sui generis* bir tarafı bulunmaktadır. Bu özel durumun sebebi, tam olarak adının konulmadan (felsefi taban oluşmadan) Osmanlı modernleşmesinin başlamasıdır. Yani "Osmanlı Batılılaşması Batı'yı hayranlıkla tercihin değil, zorunluluğun sonucudur." Teorik olarak Osmanlı modernleşmeye hazır değildi, bunun en önemli kanıtı da tarih, felsefe ve edebiyat alanındaki değişimin yavaş olmasıdır (Ortaylı, 1983, s. 137). Yavaş da olsa bu değişimde bazı okullar, tercüme faaliyetleri, edebi akımlar, aydın ve bürokratlar önemlidir.

Niyazi Berkes'e göre Harbiye'nin kuruluşu, pozitivism temelli modernleşme serüvenimizin en önemli gelişmelerinden biri olarak kabul edilebilir. Çünkü Osmanlı-Türk modernleşme süreci, Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti ve sonrasındaki gelişmeleri hatta günümüzü anlamak için, Harbiye'nin eğitim sistemi aracılığıyla kazandığı askeri ve entelektüel birikimini, bu kurumun siyasi iktidarı elinde tutanlara karşı tutumunu ve mezunlarının askeri, siyasi ve kültürel alanlardaki rollerini göz önünde bulundurmamız gerekmektedir (Berkes, 2002, s. 194). Yine Osmanlı'daki pozitivist temelli modernleşme sürecinde Tercümeler önemlidir. Çünkü Osmanlı aydın ve bürokratları bu tercümeler sayesinde pozitivism ile tanışmıştır. Bu tanışma ilerleyen süreçte etkisini artırmış ve pozitivism hâkim anlayış konumuna gelmiştir (Korlaelçi, 2002, s. 163-165).

Münif Paşa tarafından yayımlanan *Mecmua-i Fünûn* dergisine de bu noktada değinmek faydalı olacaktır. Dergide, insan birçok açıdan ele alınmış ve anlaşılmaya çalışılmıştır. Pozitivismden hareketle Münif Paşa bilimsel temele dayanan eğitimle halkın aydınlatılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu sayede halk aydınlanacaktır. Halkı aydınlatmak için de eğitim dilinde sadeleşmeye ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir (Toprak, 2020, s. 125-126; Karaca, 2015, s. 64).

Öte yandan Ahmet Rıza pozitivismin Osmanlı aydın ve bürokratları arasında tanınmasında önde gelen bir isimdir. Onun gayreti sayesinde pozitivism Jön Türk Hareketi'nde ağırlık kazanmıştır. 1877 yılında pozitivismi keşfeden Ahmet Rıza'nın ondan etkilenmesinde iki temel neden bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki: Fransa'da 1789 Devrimi sonrasında hâkim olan siyasi ve toplumsal kaosa benzer şekilde Osmanlı'da 19. yüzyılda benzer bir durum söz konusudur. İkinci neden ise: Osmanlı geleneksel yapısının devamını savunanlara karşı üretilen cevaplar pozitivismden hareketle ifade edilmektedir (Işın, 1983, s.356-357). Ahmet Rıza'nın

---

¹¹ Osmanlı'da pozitivismin benimsenmesinin pragmatizmden ziyade aplikatif özellik gösterdiğini iddia eden çalışma için bakınız: Tekin, S., & Toker, N. (2007). Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye. İçinde T. Bora & M. Gültekinil (Ed). Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık, (ss. 82-107). İletişim Yayınları.

"insanlık dini"ne bağlılığı, II. Abdülhamid döneminin en önemli muhalefet grubu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderliğini yapması, 1908'den sonra Meclis-i Âyan ve Meclis-i Mebusan başkanlığını yürütmesi göz önüne alındığında, Türkiye'de pozitivistimin yayılmasındaki rolü daha iyi anlaşılabilir (Kabakçı, 2008, s. 54). Ayrıca Beşir Fuat, Ahmet Rıza, Salih Zeki, Abdullah Cevdet, Rıza Tevfik, Filibeli Hilmi, Satı Bey, Bedii Nuri, Prens Sabahattin, Hüseyin Cahit Yalçın ve Ahmet Şuayip pozitivistimin ülkemizde etkili olmasında önde gelen diğer isimler olmuştur (Korlaelçi, 2002, s. 183).

Pozitivistim esaslı modernleşme sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı'ya karşı olumlu bir tutumun oluşmasına katkıda bulunan faktörlerden bir diğeri, Avrupa'daki iç çatışmalar veya kişisel nedenlerle bazı Avrupalıların Müslüman olması veya Osmanlı İmparatorluğu'na hizmet etmeye başlamasıdır (örneğin, aslen Macar olan İbrahim Müteferrika ve Fransız Baron de Tott). Bu kişiler, Osmanlı'nın Batı'yı somut bir şekilde tanımasına katkıda bulunmuştur (Kılıçbay, 1983, s. 148).

Pozitivistimin Osmanlı topraklarına girişinde Fransızca eğitim veren okullar, Avrupa'ya eğitim amaçlı gönderilen öğrenciler, birkaç eğitim kurumumuza gelen yabancı uzmanların etkisi göz ardı edilemez, ancak bu noktada edebiyat çevresi ve İttihat Terakki Cemiyeti diğerlerine nazaran en etkili olanlardır. İttihat ve Terakki Cemiyet'inin Paris'te bulunan temsilcileri burada pozitivistimin önde gelenleri ile sıkı ilişki kurmuş, felsefi altyapı yetersizliğinden dolayı pozitivist ilkeler edebiyat aracılığıyla Osmanlı'ya tanıtılmıştır. *Servet-i Fünûn, Ulum-u İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası ve İctimaiyat Mecmutası* pozitivist etkilenme sonucunda kurulmuş ve Osmanlı'da pozitivistimin öncülüğünü yapmış yayınlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca pozitivistimin edebiyatımız üzerindeki etkileri, Şinasi'nin 1863'te Paris'e giderek pozitivist düşünürler Emile Littré ve Ernest Renan ile dostluk kurmasıyla dolaylı olarak başlamıştır. Bu etkiler, daha sonra Servet-i Fünun hareketiyle açık bir şekilde kendisini göstermiştir. Pozitivistimin Fransa'da edebiyat alanında ortaya çıkardığı realizm ve natüralizmin önde gelen isimlerinden eserler çevrilmiş ve bu akımların ilkelerine uygun romanlar kaleme alınmıştır (Korlaelçi, 2002, s. 297-298).

Servet-i Fünun dergisi 1894 yılında kurulmuştur. "Edebiyat-ı Cedide" (Yeni Edebiyat) olarak bilinen dergi ülkemizde henüz düşünce tarihi yazma geleneği gelişmediği için genelde edebiyat dergisi olarak bilinmektedir. Ancak memleketimizde Avrupa'ya ait pozitivistim temelli ilmi-fenni bilgilerin yayılması noktasında önemlidir (Ülken, 2019, s. 184). Derginin dördüncü sayısında Ernest Renan ele alınırken, altıncı sayısında ise pozitivistimin edebiyattaki yansıması olan natüralizmin önde gelen isimlerinden Emile Zola tanıtılmıştır. Nureddin Ferh imzasıyla yayınlanan 'Sanat' başlıklı makalede Batı'da felsefenin evreleri sıralanmış ve A. Comte, J. S. Mill ve H. Spencer'ın fikirlerinin edebiyatta benzer bir dönüşüm yaratacağı vurgulanmıştır. Bu makalede, mutlak kavramları, ilahi olanı veya imkânsız hedef alan bakış açısının bu çağda yerini insan merkezli bir anlayışa bırakacağı belirtilmektedir (Tandoğan, 2018, s. 111).

Pozitivizmin ülkemiz üzerindeki etkisi, bu düşünceyi benimseyen aydınların eğitim kurumlarında üstlendikleri görevler ve aldıkları derslerle de ilişkilendirilebilir. Ahmet Şuayb, Mekteb-i Hukuk'ta öğretim üyeliği yapmış, İkinci Meşrutiyet döneminde Maarif Meclisi üyeliğine getirilmiş ve İstanbul Maarif Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Türkiye'de ilk kez 1912 yılında özel bir lisede felsefe öğretmenliği yapan Rıza Tevfik, daha sonra Maarif Nazırı olmuş ve Darülfünun'da felsefe öğretmenliği yapmıştır. Hüseyin Cahit, Vefa Lisesi'nde müdür yardımcılığı ve Mercan Lisesi'nde müdürlük görevlerinde bulunmuştur. Salih Zeki, Galatasaray Sultanisi'nde müdürlük yaptıktan sonra 1912'de Maarif Müsteşarı, 1913'te Darülfünun müdürü olmuştur. Ziya Gökalp, Selanik'teki İttihat ve Terakki Lisesi'nde sosyoloji öğretmenliği yapmış ve 1913'te Darülfünun'da sosyoloji profesörü olmuştur. Bu aydınlar buldukları konularda pozitivizmin farklı yaklaşımlarını eğitim alanına taşımaya ve yaymaya çalışmışlardır. Pozitivizmden etkilenen aydınlarımızdan Ahmet Rıza, A. Comte ve Pierre Laffitte'i; Rıza Tevfik, H. Spencer ve J. S. Mill'i; Hüseyin Cahit, Hippolyte Taine'i; Ahmet Şuayb, H. Taine ve Gustave Flaubert'i; Ziya Gökalp, Emile Durkheim'i rehber edinmişlerdir. Salih Zeki de A. Comte'tan etkilenmiştir. Bu düşünürlerin kendilerine rehber edindikleri isimlerin A. Comte ile bağlantıları düşünüldüğünde, hepsinin sonunda Comte'ta birleştikleri fark edilmektedir (Korlaelçi, 2002, s. 298-299).

Osmanlı'da modernleşme hareketinin başlaması ile nüveleri bulunan pozitivizmin asıl etkisini göstermeye başlaması II. Meşrutiyet Dönemiyle başlamıştır. Yine Osmanlı'da gerçek anlamda modern devletin temelleri bu dönemde atılmış, yurttaş oluşturma çabaları hız kazanmıştır (Strayer, 2020, s. 7).

II. Meşrutiyet ile pozitivizm; sosyoloji, tarih, evrim, biyolojik materyalizm, sosyal darwinizm ve proto-antropoloji alanlarındaki çalışmalarda kendisini göstermeye başlamıştır. Dolayısıyla II. Meşrutiyet sonrasında pozitivizm asıl belirleyici düşünce haline gelmeye başlamıştır. Cumhuriyet dönemi ile daha radikal hâl alan pozitivist dönüşümün temelleri bu dönemde atılmıştır. Bu dönemde iki dergi bu noktada önemlidir.

Bu dergilerden ilki *İçtimaiyat Mecmuası*'dır. Başında Ziya Gökalp ve Necmettin Sadak'ın bulunduğu dergi, pozitivizmi özellikle sosyoloji bağlamında ele almıştır. Dergide Emile Durkheim başta olmak üzere Auguste Comte ve Saint Simon'un düşünceleri tanıtılmıştır (Korlaelçi, 2009, s. 216).

Pozitivist düşüncenin Osmanlı'da tanınmasında önemli olan bir diğer dergi de *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimadiye Mecmuası*'dır. 26 sayı yayımlanan dergide Auguste Comte ve Herbert Spencer'in düşüncelerine geniş yer verilmiştir (Toprak, 2009, s. 311). Dergiyi kuran Ahmet Şuayip, Mehmet Cavit, Rıza Tevfik ilk sayıda derginin programını ifade etmişlerdir. Bu ifadelere yer vermek pozitivizmin belirginliğini göstermesi bakımından önemlidir. Derginin giriş yazısı şu şekildedir:

...Auguste Comte'un *physique sociale* (hikmet-i içtimaiye) ve Le Play'in *science sociale* (ilm-i cemiyet) mezhepleri son zamanlarda o kadar ilerledi ki, şimdi hemen

her konuya, her probleme dair arařtırmalar yapmaktadır. Bugün felsefe, tarih, hukuk, ahlak, eđitim, sanat hakkındaki insan bilgisi tamamen deđiřerek bsbütün başka geniř bir dűřünce ufku ađmıřtır. Bu deđiřiklikleri yapan ilimdir. Milletlerin kűltüründen sosyal ilimlerin bu derece yűkseleceđini belki kurucuları bile űmit etmemiřlerdi. Devlet adamlarının yenileřme ve reform hareketlerinde műřavirleri sosyal ilimler olmazsa, bu adamların yollarını bulamayacaklarını, memleketin dűzeltilmesinin kabil olmayacađını bűtűn Batı dűřűnűrleri sűylűyorlar. Bunun için dergimiz sosyal ilimlerdeki űstatların verimli yayınlarını temel alarak bu ilimlerin bűtűn dallarına dair tafsilatlı makaleler yayınlayacaktır (Ŭlken, 2019, s. 217-218).

Osmanlı modernleřme sűrecinde etkili olan dűřűnce akımları, (Osmanlıcılık, İřlamicilik, Batıcılık ve Tűrkçűlűk) pozitivizm noktasında ayrıca ۆneme sahiptir. Osmanlı İmparatorluđunu bir mozaik olarak gűren ve Tanzimat Fermanı ile getirilen eřitliđi millet dűzeninin bozulması olarak yorumlayan Osmanlıcılık dűřűncesi, İmparatorluktaki kűtű gidifata dur demek için ileri sűrűlen ilk fikirdir. Bu dűřűnce Aydınlanma ve Fransız devriminin birey, toplum ve ulus ile ilgili dűřűncelerine karřı çıkmıř, II. Abdűlhamit tarafından İřlamicilik politikasına dűnűře kadar savunulmuřtur (Karaca, 2015, s. 69-70).

Özűnde Tanzimat ile gelen Batıcılıđa karřı çıkan İřlamicilik 1860'lı yıllarda Yeni Osmanlılar olarak bilinen aydınlar tarafından ideoloji haline getirilmiřtir. Namık Kemal, Ziya Pařa, Ahmet Cevdet Pařa vd. İřlamicilik dűřűncesinde ۆnde gelen isimler arasındadır. Dűrt ideoloji içerisinden pozitivizm temelli Osmanlı-Tűrk modernleřmesine en çok karřı gelen akımdır. ۆnde gelen isimlerinden Namık Kemal'in ifadeleriyle konuyu netleřtirmek yerinde olacaktır. Namık Kemal'in ifadeleri řűyledir: "...eđer biz medeniyeti istersek faydalı hakikatları nerede bulursak almalıyız. Medeniyet demek Çinlilerin sűlűk kebabını almak veya Avrupalıların dansını, usulűnű... taklit etmek" anlamına gelmemelidir (Karaca, 2015, s. 70-70).

Benzer řekilde II. Meřrutiyet Dűnemi fikir hareketlerinden Batıcılık (Garbcılık) pozitivizm bađlamında ۆnemlidir. *İçtihad Dergisi* etrafında toplanan ve "Tam Batıcılar" ve "Kısmi Batıcılar" olmak űzere ikiye ayrılan bu dűřűncede Abdullah Cevdet "Tam Batıcıların" Celal Nuri "Kısmi Batıcıların" ۆnde gelen temsilcisidir. "Tam Batıcılar" pozitivizm noktasında daha radikaldir, űnkű onlara gűre Batının űstűnlűđűnű kabul ederek tam anlamıyla Batılılařma yolunda ilerlememiz gerekmektedir. Bu ilerlemede Batıcılara gűre űlkemiz açısından en bűyűk engeller ise din ve gelenek olmuřtur (Haniođlu, 1983, s. 1382-1387).

Yine II. Meřrutiyet Dűnemi ile ۆn plana çıkan Tűrkçűlűk dűřűncesi iki noktada ۆnemli iřleve sahiptir. Bunlardan ilki: Tűrkiye Cumhuriyeti'nin halka dayandırılması, ikincisi: ulus devlet anlayıřının řekillenmesinde temel teřkil etmesidir (Karaca, 2015, s. 84). Osmanlı aydınlarının ۆnemli bir kısmı, ۆzellikle Jűn Tűrkler ve onların ۆnde gelen isimlerinden Ahmet Rıza, 1870'lerden itibaren pozitivizmi bilimsel, siyasal ve dini bakımdan savunmuřtur. Auguste Comte'un "sosyoloji" anlayıřı ve ۆzellikle "pozitif siyasal sistem"i bu aydınların en sık bařvurdukları kaynaklar arasında yer almıřtır (Özlem, 2007 s. 458). Osmanlı aydın ve bűrokratları Avrupa ile rekabet etmeye, ona direnmeye ve imparatorluđun birliđini korumaya bűyűk ۆnem vermiřtir. Bu hassasiyet, Jűn Tűrk nesliyle en űst seviyeye ulařmıřtır. Pozitivizmin

Türkiye'de daha yoğun bir etki oluşturmaya başladığı dönem de bu dönem olmuştur (Kabakçı, 2008, s. 45).

Sonuç olarak Pozitivizm, modern bilimlere duyulan saf inancı temsil etmektedir. Ayrıca mit, din, teoloji, metafizik gibi pozitif bilimlerin yöntemlerine uymayan her şeyi negatif olarak değerlendirmektedir (Karaca, 2015, s. 53). Pozitivizm için düzen içerisinde ilerleme en önemli konu olmuştur. Bu ilerleme için rehber ise bilimdir. Anarşi ortamının oluşması siyasi ve manevi belirsizliklerden kaynaklanmaktadır. Dolayısı ile bilim aracılığı ile siyasi, sosyal kültürel, manevi vs. belirsizlikler ortadan kaldırılacak (düzen oluşacak) ve yine bilimin çizdiği yol rehber edinilerek (ilerleme) sağlanacaktır. Yine pozitivizmde birey hakkını aramaktan ziyade vazifesini yerine getirmektedir. Çünkü hak arama uğraşı hodbiniğe neden olmakta ve bu durum da cemiyetçiliğe zarar vermektedir. Kısacası kişinin hakkı, vazifesini yerine getirmektir. Öte yandan kişinin hakkını araması akıldışı, aldatıcı ve boş bir uğraş olarak görülmektedir (Korlaelçi, 2002, s. 29).

Osmanlı aydın ve bürokratları İmparatorluktaki kötü gidişata dur diyebilmek için “sihirli değnek” aramıştır. Sistemli bir düşünce oluşturan ve evrensel olduğunu iddia eden Auguste Comte ise fikirlerini yaymak istemiştir. İki tarafın da lehine olan bu durumda Osmanlı aydın ve bürokratları Avrupa'nın pozitivizm sayesinde ilerlediğine, bizim de pozitivizm sayesinde onlar gibi ileri medeniyet olacağımıza kanaat etmişlerdir. Ancak Avrupa ile Osmanlı arasında farklılık bulunmaktaydı. Avrupa uzun yıllar boyunca süren düşünsel tartışmalar neticesinde bu fikri üretmiştir. Öte yandan Osmanlı'da böylesi bir felsefi alt yapı bulunmamaktadır. Yine Osmanlı'nın uzun süre alacak felsefi tartışmalar yapacak zamanı da bulunmamaktaydı. Osmanlı aydın ve bürokratları pozitivizmi anlamaya çalıştığı dönemde pozitivizm farklı düşünürlerin etkisiyle temel noktada aynı kalsa da farklı çizgiler ortaya çıkmıştır. Bu pozitivizm çizgileri arasından gerek Fransa ile olan yakınlığımızdan gerekse imparatorluktaki yozlaşmanın önüne geçebilmek için en faydalı olanı klasik pozitivizm/Comte pozitivizmi ya da pozitivist sosyoloji olarak da adlandırılan Fransa merkezli (Comte-Durkheim) çizgisi olmuştur. Bilim rehberliğinde düzen ve ilerleme, laik ve merkezi devlet anlayışı, bireycilikten ziyade cemiyetçilik ve dayanışma ve farklılık yerine benzerliğe vurgu gibi temel maddelerde özetleyebileceğimiz Comte-Durkheim çizgisi hem Osmanlı-Türk modernleşmesinde hem Erken Cumhuriyet ulus inşa sürecinde oldukça etkili olmuştur.

Tanzimat Dönemi ile Osmanlı düşünce hayatına giren pozitivizm felsefi altyapı yetersizliği¹² nedeniyle tam olarak anlaşılammıştır. İlerleyen süreçte aydın ve bürokratlarımız entelektüel birikimlerinde bu düşünceyi Osmanlı'ya tanıtmıştır. Ayrıca yeni açılan okullar, tercüme, edebiyat çevreleri, eğitim/askeri düzenlemeler için ülkemizde bulunan yabancı uzmanlar pozitivizmin tanıtılmasında önemli rol almışlardır. İlerleyen süreçte pozitivizmin etkinliği

---

¹² Emrah Safa Gürkan bu noktada cultural incommensurability: kültürel kıyaslanamazlık/karşılaştırılmazlık kavramının altını çizmektedir. Konunun anlaşılması için bakınız. Youtube/ Çağdaşlaşma, Sekülerizm ve Cumhuriyet / Emrah Safa Gürkan - Historik 49

anlaşıldığı ölçüde artırmıştır. II. Meşrutiyet dönemi, bu noktada bir kırılmayı temsil etmektedir. Çünkü, Comte-Durkheim çizgisi İttihat ve Terakki partisi ile zaferini ilan etmiş, 1920 ve 1930'lu yıllar başta olmak üzere uzun yıllar etkinliğini sürdürmüştür.

2.2. Pozitivizminin Erken Cumhuriyet Dönemindeki Etkisi

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde pozitivist düşünce, gerek düşünsel gerek pratik düzeyde yeni rejimin inşasında kritik bir rol oynamıştır. Bu düşünce, özellikle Kemalizm'in temel ilkeleri arasında yer alan devletçilik ve halkçılığın şekillenmesinde etkili olmuş; aynı zamanda ulus-devletin laiklik temelinde dinle olan ilişkisini düzenlemede belirleyici bir çerçeve sunmuştur (Parlak, 2005, s. 107). Yani pozitivism, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yalnızca soyut bir düşünce biçimi değildir; bunun yanı sıra bilimi rehber edinen düşüncenin toplumun her alanına nüfuz etmesini sağlayan ideolojik bir araç olarak kullanılmıştır.

Sadece bilim ve rasyonalityi benimseyen bir toplumun bağımsız ve güçlü olabileceğine inananan Mustafa Kemal Atatürk'ün 28.08.1925 tarihinde İnebolu'da yaptığı konuşma bu noktada önemlidir ve şöyledir:

...Medeniyetin coşkun seli karşısında mukavemet beyhudedir ve o, gafil ve itaatsizler hakkında çok bîâmandır. Dağları delen, semalarda pervaz eden, göze görünmiyen zerrattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin muvacehe kudret ve ulviyetinde kurunu vustaî zihniyetlerle, iptidâî hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmağa veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı müteceddit ve mütekâmil bir kitle olarak ilelebet yaşamağa karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça etmiştir (Atatürk, 2006, s. 351).

Köken'e göre pozitivism yalnızca Atatürk üzerinde değil, kurucu kadronun düşün dünyasında önemli bir yer işgal etmiş; pozitivist düşünce, onlar için geleneksel yapılarla mücadelede etkili bir araç olarak görülmüştür. Kısacası bilim, Erken Cumhuriyet'in sadece devlet ideolojisinin temelini oluşturmamış, aynı zamanda dönemin aydınları arasında da egemen bir düşünce biçimi haline gelmiştir (Köken, 2002, s. 85).

Öte yandan pozitivism, bilimsel dünya görüşü başta olmak üzere Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti'ne üç noktada etkili olmuştur. Bu noktaların ilki: laiklik üzerindeki etkisidir. Bu etki nedeniyle dinin dogmatik yönleri törpülenmiş ve dinin etkinliği dünyevi işlerden ayrı tutulmuştur. İkincisi: toplumun genelini ilgilendiren meselelere bilimsel-rasyonel temelden yaklaşmıştır. Üçüncüsü: pozitivismin ototer ve tepeden inme eğiliminden hareketle "halka rağmen halk için" düşüncesi benimsenmiş ve bu doğrultuda hareket edilmiştir (Göbel, 2023, s. 74).

Bu dönemde, bilim genellikle evrensel doğrulardan ve objektif gerçeklerden çok, belirli toplumsal ve siyasal hedeflere ulaşmak için bir araç olarak görülmüştür. Pozitif bilimlerin

kesinlik ve nesnellik gibi özellikleri, Cumhuriyet rejiminin ideolojik temellerini güçlendirmek ve meşruiyetini sağlamak için kullanılmıştır. Bu durum, bilimin, doğruluğu ve kesinliği ile sorgulanamaz ve tartışılmaz bir otorite hâline gelmesine yol açmıştır. Bu dönemde bilim, sadece bir bilgi aracı olmaktan çıkmış, aynı zamanda devletin ve rejimin dayandığı güçlerin haklılığını ve gerekliliğini doğrulayan bir güç kaynağı haline gelmiştir (Eryücel, 2022, s. 487).

Pozitivist dünya görüşü, aynı zamanda eğitilmiş bireylerin toplumun yönetiminde söz sahibi¹³ olması gerektiği düşüncesini de benimsemiştir. Bu anlayışa göre, toplumun ilerlemesi ve dönüşümü, ancak bilimsel temellere dayalı bir eğitim ve düşünme biçimiyle mümkün olabilirdi. Bu doğrultuda, eğitilmiş bireylerin bilimsel bilgiye dayalı çözüm önerileri geliştirebilmesi, toplumu modernleştirmek ve çağdaşlaştırmak için kritik bir unsur olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla, toplumun dönüşümü sadece kültürel ya da sosyal bir olgu olarak değil, bilimsel ve akılcı bir süreç olarak görülmüş ve bu dönüşümün başat aktörleri olarak eğitilmiş bireyler öne çıkmıştır (Altınkaş, 2011, s. 115). Bu nedenle Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşme sürecinde, reformlar halkın doğrudan katılımı yerine yukarıdan aşağıya uygulanması uygun görülmüştür. Bu çerçevede; kılık-kıyafet, takvim, soyadı, ölçü ve zaman birimleri, kadın hakları ve hukuk sistemine dair radikal reformlar, Batı'nın körü körüne taklidi değil, çağdaşlaşmanın zorunlu adımları olarak görülmüştür. Bilim ve teknolojiye dayalı bir kalkınmanın yanı sıra, maneviyatın da bilimsel düşünceyle oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Çünkü Atatürk, bilimi "en hakiki mürşit" olarak benimsemiştir (Parlak, 2005, s. 109-110).

Bu noktada Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemi'ne etkisi Osmanlı'daki modernleşme sürecinden farklılık göstermektedir. Osmanlı'da pozitivism, imparatorluğun çöküşünü engellemek için araçsallaştırılırken, Cumhuriyet döneminde ulus-devletin inşası, homojen bir ulusal kimliğin oluşturulması ve rejimin ideolojik temellerinin topluma benimsetilmesi amacıyla kullanılmıştır (Kabakçı, 2008, s. 41; Hız & Durdu, 2004, s. 1). Zira Erken Cumhuriyet Dönemi'nde pozitivism, hem devletin yapısal dönüşümünü hem de toplumun zihinsel dönüşümünü mümkün kılan temel ideolojik unsurlardan biri haline gelmiştir. Zafer Toprak'ın ifade ettiği gibi, Cumhuriyet dönemi Türkiye'si adeta bir *tabula rasa* üzerine inşa edilmiştir. Bu dönemde, bilimi esas alan bir eğitim anlayışını temsil eden Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nin duvarına yazılan "Hayatta En Hakiki Mürşit İlimdir" sözü, pozitivist dünya görüşünün kurumlar aracılığıyla topluma aşılandığını açık biçimde göstermektedir (Toprak, 2020, s. 2, 289). Böylece, pozitivist düşünce hem düşünsel hem de kurumsal düzeyde Cumhuriyet ideolojisinin temel taşlarından biri haline gelmiştir.

---

¹³ Eğitilmiş bireylerin yönetiminde söz sahibi olmasından kasıt elitist bir tabakanın yönetmesi değildir. Bu noktada asıl hedeflenen şey genel irade doğrultusunda hareket eden yurttaşlar yetiştirmektir.

2.2.1. Mustafa Kemal Atatürk ve pozitivizm

Her birey, içinde doğduğu aileden başlayarak yetiştiği sosyal ve kültürel ortamın yanı sıra yaşadığı dönemin önemli olaylarından ve fikir akımlarından etkilenmiştir. Bu etkilenmenin kapsamı, içeriği ve sonuçları bireyin kişiliğine ve özelliklerine bağlı olarak değişebilmektedir. Kimileri bu etkiler doğrultusunda çoğunluğun izlediği yolu takip ederken, kimileri olayların baskısı altında yönünü kaybedebilmektedir. Bazıları bir hareketin etkisine kapılmakta ya da o hareketin temsilcisi ve savunucusu olmaktadır. Ancak az sayıda insan gördüklerini, duyduklarını, okuduklarını bir bütün olarak değerlendirip özgün bir sentez yaparak belirli bir entelektüel düzeye ulaşabilmektedir. Bu yetenek, "büyük" denilen insanları diğerlerinden ayıran temel özellikler olarak ön plana çıkmaktadır (Turan, 2024, s. 1). "Büyük" insanlardan birisi olan Mustafa Kemal Atatürk, dönemin etkisinin imparatorluk içinde en güçlü hissedildiği Rumeli'deki öğrencilik yıllarından sonra, 1910 yılında askeri manevralara katılmak üzere gittiği Fransa günleri ve özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış Bulgaristan'ın başkentindeki askeri ataşelik dönemi, Batı'yı ve Avrupa'yı yakından tanınmasını sağlamıştır. Trablusgarp'ta bu medeni yüzün sömürgeci tarafıyla doğrudan karşılaşmış ve vatan savunmasında ilk tecrübelerini edinmiştir. Şam'da bulunduğu dönem ve Balkan yenilgisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun artık kurtarılabilecek bir durumda olmadığını açıkça göstermiştir. Bu tarihsel süreçler Mustafa Kemal Atatürk'ü, yıkılan Osmanlı İmparatorluğu yerine ulusal değerlere ve çağdaş ilkelere dayalı yeni bir Türkiye kurma düşüncesine yöneltmiş ve fikirlerinin temelini oluşturmuştur (Turan, 2024, s. 3-4).

Cumhuriyetin kurum, kuruluş ve vatandaşını inşa etme sürecinde Mustafa Kemal Atatürk'ün pozitivist düşünceye olan bağlılığı, onun siyasal reformlarının temel felsefesini yansıtmıştır. Atatürk'ün düşünce dünyasında, bilim ve akıl başat role sahip olmuştur. Bu görüşünü, Dr. Reşit Galip ile yaptığı bir sohbetinde, "Benim manevi mirasım bilim ve akıldır" şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Atatürk'ün "Dünyada her şey için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir" sözü, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ve toplumsal yapısının bilimsel ve rasyonel bir temele dayandığını açıkça göstermektedir (Kongar, 1981, s. 49-51). Bu söylemler, Atatürk'ün pozitivizmle şekillenen dünya görüşünün, devletin kurucusu olarak ona nasıl bir vizyon sağladığını da gözler önüne sermektedir.

Bu vizyondan hareketle Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren, bu devleti çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine taşımayı esas hedef olarak benimsemiştir. Ona göre çağdaş uygarlık, yalnızca Rönesans, Reform hareketleri, Antik Yunan düşüncesi, Hristiyanlık veya kapitalizm gibi unsurlardan ibaret değildir. Aksine, Batı uygarlıklarının bir sentezini temsil etmekte ve bu sentezin özünde bilim ile akıl yer almaktadır (Aybars, 2006, s. 120). İlme dayandığı için Atatürk Batı medeniyetini benimsemiştir. Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki Atatürk, "Batı medeniyeti" kelimesinden ziyade daha çok "muasır medeniyet" kelimesini kullanmıştır. Muasır medeniyetin temelinde bilimin olması, bilimin de evrensel olması

nedeniyle Atatürk öncülüğündeki dönüşüm salt bir taklitçilikten uzak olmuştur (Timur, 2013, s. 119-120).

Bedia Akarsu Atatürk ile gerçekleştirilen dönüşüm sürecini Türk Aydınlanması olarak değerlendirmiş ve şunları söylemiştir:

Gerçi Tanzimat'la birlikte Aydınlanma felsefesinin ilkeleri kimi düşünürlerce ele alınmış, birtakım reformlara girişilmişse de, asıl kaynaklara inilemediği için başarıya da ulaşamamıştır. Kültürüne yönelmeden, o kültürün ve uygarlığın kaynaklarına inmeden, bilimsel düşünüşe ve lâik düzene geçmeden Batının yalnızca tekniğini almaya kalkması, o tekniği yaratan temellere inmeyişi Tanzimat dönemini yalnızca 'Batı taklitçisi' olarak bırakmıştır. Ancak Atatürk'le birlikte teokratik düzen kökünden yıkılıp ulus egemenliğine dayalı devlet düzeni kurulmuş ve Cumhuriyetin ilânından bir yıl gibi kısa bir süre sonra halifelik de kaldırılarak lâik düzene geçilmiştir. Böylece Batı Avrupa'da birkaç yüzyıl önce başlayan uyanış ve Aydınlanma çağları, çok geç de olsa bizde de başlamış oldu. Atatürk dönemi bir Türk Aydınlanma dönemidir" (Akarsu, 2000, s. 88).

Bu sözlerden hareketle Erken Cumhuriyet döneminde bilime verilen önemin altını bir kez daha çizmek gerekmektedir. Çünkü bilimsel dünya görüşünden hareketle siyasal, toplumsal ve kültürel reformlar yapılmaya ve ulus inşa edilmeye çalışılmıştır. Daha öncesinde var olan dini ve geleneksel öğeler bir tarafa bırakılmış, akılcı ve bilimsel temeller üzerine bu süreç inşa edilmek istenmiştir (Heper, 2015, s.116). Bu bağlamda Atatürk 1924 yılında Samsun'da öğretmenlere hitaben şöyle demiştir:

Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. ilim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız; ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,2006, s. 341).

Ancak Atatürk'ün pozitivistten aldığı en büyük etki bilimin üstünlüğü, bilimin tek ve evrensel doğruyu temsil ettiği ilkesi olmuştur. Atatürk'ün bilim vurgusu Avrupalı pozitivistlerden, özellikle de Comte'unkinden belirli noktalarda ayrılmaktadır. Çünkü St. Simon, A. Comte bilimden söz ettiklerinde, bundan toplumun elit- bilim adamlarının yönetmesi gerektiği sonucunu da çıkarmışlardır. Oysa Atatürk için pozitif düşünce ve bilimin rehberliği, Türk ulusunun aydınlatılması, kendi hayatını kendi eline almasının sağlanması ve tüm yaşamının demokratikleştirilmesi anlamına gelmektedir (Arslan, 1981, s. 81).

Milli Kurtuluş Savaşı'nın son günlerinde çeşitli aydınlarla sohbetler eden Atatürk, ülkemiz için yapacağı inkılaplardan bahsetmiştir. Bu İnkılaplara kurucu kadronun geneli olumlu bakarken bazıları karşı çıkmaktaydı. Bu toplantılardan birinde yine itirazla karşılaşan Atatürk'ün verdiği cevap onun pozitivist düşüncesini yansıtmaması bakımından önemlidir. Atatürk'ün cevabı şu şekildedir:

Ben o adamım ki ordunun memleketi, milleti muhakkak bir neticeye götürebileceği noktalarda emir veririm. Fakat ilim ve bilhassa içtima! ilim sahasına dahil işlerde ben kumanda vermem. Bu vâdide isterim ki beni âlimler irşat etsinler. Onun için siz kendi ilminize, irfanınıza güveniyorsanız, bana söyleyiniz, İçtimaî ilmin güzel istikametlerini gösteriniz, ben takip edeyim (Kongar, 1960, s. 316).

Öte yandan pozitivistimin Atatürk üzerindeki etkisi, onun laiklik anlayışını da derinden etkilemiştir. Çünkü onun için "son" ve "ekmel" olan İslamiyet, "akla, mantığa ve hakikate uymaktadır". Dinle ilgili tüm meseleleri, akıl ve mantıkla değerlendirerek, inançların toplumdaki yeri hakkında bir tutum belirlemiştir. Atatürk, dinin akıl ve mantığa uygun olup olmadığını belirlemek için bir ölçü geliştirmiştir ve bu ölçüyü "amme menfaatine uygunluk" üzerinden tanımlamıştır. Ona göre "Bizim dinimiz için herkesin elinde bir ölçü bulunmaktadır. Bu ölçü ile hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz" ifadesini kullanmıştır (Tunçay, 2013, s. 126). Buradan da anlaşılacağı üzere Atatürk'ün din anlayışı, pozitivistimin etkisiyle şekillenmiş, bilime dayalı bir toplum yapısının inşa edilmesinin önündeki engellerden biri olarak gördüğü geleneksel din anlayışına karşı bir duruş sergilemiştir.

Atatürk'ün asıl hedefi tarikatların temsil ettiği İslam anlayışı olmuştur. O akıl ve bilimden uzaklaşmanın önündeki asıl engel ve günümüzdeki geri kalmışlığın nedeni olarak tarikatların temsil ettiği İslam anlayışını görmüştür. Bu konuda yaptığı konuşma önemlidir ve şu şekildedir:

Bugün ilmin, fennin, bütün şümulü ile medeniyetin muvacehei şulepasında filan veya falan şeyhin irşadıyla maddi ve manevi saadet arayacak kadar iptidai insanların Türkiye medeni camiasında mevcudiyetini asla kabul etmiyorun... İyi biliniz ki Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki tarikat medeniyet tarikatıdır (Atatürk, 2006, s. 218).

Sonuç olarak, Mustafa Kemal Atatürk, çağının çok ilerisinde bir düşünür olarak, Türkiye'yi çağdaş uygarlık seviyesine taşımayı hedeflemiştir. Öyle ki Atatürk'ün entelektüel birikimi, pozitivist düşünceyle şekillenmiş ve Türk milletinin özgürleşmesi, demokratikleşmesi ve bilimsel düşünceyle aydınlanması adına önemli inkılaplar gerçekleştirilmiştir. Bu inkılaplar, bilimin ve rasyonalitenin toplumsal hayatın her alanına egemen olduğu bir dönüşüm sürecini ifade etmekte ve Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni inşa ederken izlediği temel yol haritasını oluşturmaktadır.

2.2.2. Eğitimde pozitivism

Pozitivizme göre, az gelişmiş toplumlar aklın ve bilimin rehberliğinde geliştirilecek projelerle Batı seviyesine ulaşabilecektir. Bunun temel koşulu ise zihinlerin gelenek ve dinin etkisinden arındırılarak ve her şeye "boş bir levha" (tabula rasa) üzerinden yeniden başlanmasıdır. Türkiye'de Erken Cumhuriyet döneminde bu pozitivist yaklaşımdan esinlenerek geçmişini unutmaya ve yeni bir bireysel ve toplumsal hafıza inşa etmeye öncelik verilmiştir. Bu süreçte

geri kalmışlığın simgesi ve ilerlemenin önünde engel olarak görülen geçmişin ortadan kaldırılmasıyla rasyonel bireyin ortaya çıkacağı ve bu insan tipinin çağdaş Türk toplumunu oluşturacağı düşünülmüştür (Söğütü, 2010, s. 133). Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadrosu "çok güçlü bir ideolojik pozitivizm geleneği inşa ederek laiklik, akılcılık ve uluslaşmaya" yönelmiştir (Göle, 1998, s. 73).

Bu modernleşme projesinin başlıca taşıyıcısı olan Mustafa Kemal Atatürk, bilimsel gelişmelere büyük bir duyarlılıkla yaklaşan bir lider olmuştur. Öyle ki Atatürk'ün eğitim ve kalkınma vizyonu, pozitivist düşüncenin temel ilkeleriyle uyum göstermiştir. O, hurafe ve dogmalara karşı bilimi rehber edinen bir anlayışı savunmuş, Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerinden biri olarak yükseköğretim kurumlarının çağdaşlaşamamasını görmüştür. Bu düşünceler doğrultusunda, 1933 Üniversite Reformu gerçekleştirilmiş ve modern üniversite anlayışı benimsenmiştir. Atatürk'ün sıkça vurguladığı "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" sözü, bu yaklaşımın özeti niteliğindedir. Ona göre, medrese anlayışı çağın gereklerini karşılamaktan uzaktır ve bu sebeple Darülfünun gibi kurumlar bile onun için yetersizdir (Toprak, 2021, s. 120).

Pozitivist düşünce yalnızca eğitime verilen önemle sınırlı kalmamış, bilimin rolü konusunda da belirleyici olmuştur. Pozitivizme göre, bilimin nihai amacı pozitif evreye ulaşmak, yani metafizik ve teolojik açıklamalardan arınarak nesnel bilgiye dayalı gerçekliğe ulaşmaktır. Bilim, tüm insanlığın ortak çabasıyla ortaya konan evrensel bir değer olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, bilimin sonuçlarının toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması siyasal iktidarların sorumluluğunda olmalıdır. Bilgiye erişimdeki sınıfsal ya da coğrafi eşitsizliklerin giderilmesi, devletin temel görevleri arasında yer almalıdır (Korlaelçi, 2002, s. 20).

Bu bağlamda, pozitivist düşüncenin önemli temsilcilerinden birisi olan Ernest Renan'ın görüşleri dikkat çekmektedir. Renan'a göre ilerleyen süreçte bilim dinin yerini alacaktır. O ayrıca elitist bilim anlayışıyla halkın bilimle işinin olmadığını ileri sürmüştür. Ona göre bilimle kolejler ya da yüksek meslek okulları ilgilenmelidir. Örneğin öğretmen bilimle ilgilenmelidir çünkü bu onun mesleğidir ama zihinsel olarak çocuk durumda olanların bilimle uğraşması yanlış bir durumdur. Çünkü bilim dili halk diline indirgenip, zihinsel olarak çocuk çağında olanların seviyesine gerileyince tüm bilimsel özelliğini kaybedecektir (Korlaelçi, 2002, s. 22). Ancak Erken Cumhuriyet Dönemi burada iki önemli noktada farklılaşmaktadır. Bu farklılaşmalardan ilki: Türkiye Cumhuriyeti'nde bilimin dinin yerini alması hedeflenmemiş, müslümanlar için bilim esaslı yorumlanan Sünni İslam dini geçerli anlayış olarak benimsenmiştir. Benzer şekilde diğer dinlerdeki dogmatik yönlerin törpülenmesine özen gösterilmiş, laiklik anlayışı dolayısıyla herhangi bir başka müdahale söz konusu olmamıştır. İkincisi: Halkçılık ve milliyetçilik politikaları gereği Türkiye Cumhuriyeti özellikle köylüyü bilinçlendirme, kültürel ve ekonomik refah seviyesini yükseltmek için politikalar uygulamıştır. Burada Rousseau'dan hareket eden Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaş oluşturma

amacı da söz konusudur. Bu yurttaşlık eğitiminin içeriği ise pozitivist temeller üzerine inşa edilmiştir.

Eğitim genç cumhuriyet için önemli bir konu olmuştur. Bilindiği gibi Osmanlı'nın kuruluş ve yükselme dönemlerinde medreseler etkin konumdaydı ve dini ilimlerin yanı sıra fenni ilimler de okutulmaktaydı. Ancak 16. yüzyılın ortalarından itibaren fenni ilimler gereksiz addedilerek müfredattan çıkarılmıştır. İlerleyen süreçte bu durumu düzeltmek isteyen Osmanlı, devlet kurumlarında ihtiyaç duyduğu elemanı yetiştirebilmek için Batı tarzı eğitim veren okullar açmaya başlamıştır. Deniz Mühendishanesi (1773), Kara Mühendishanesi (1793), Tıbbiye (1826) ve Harbiye (1834) bu ihtiyacın sonucunda ortaya çıkmıştır. Ancak bu durum ilerleyen süreçle medreseli-mektepli olarak bu okullarda eğitim görenleri karşı karşıya getirmiştir. Tüm bunlara ek olarak yabancıların açtığı ve sayıları gittikçe çoğalan okulları eklediğimizde eğitimin hem denetlenmesi hem de birliğinden söz etmemiz mümkün olmamıştır. Bu "kozmpolit" durumun bir an önce çözülmesi elzem hale gelmiştir (Turan, 1995, s. 62-65).

Bu karmaşık tabloyu ortaya koyanlardan biri de Ziya Gökalp olmuştur. I.Dünya harbi sonrasında Gökalp, İttihat ve Terakki kurultayında bir rapor sunmuştur. Rapor şöyledir: "öğretim kurumları da kitapçı dükkânlarına paralel olarak '3'tür: Medreseler-Yabancı Okullar-Tanzimat Okulları... Sahafların kitapları medreselerde, Beyoğlu kitapları yabancı okullarında, Bâbüâli Caddesinin kitapları da Tanzimat Okullarında okutulur". Bu nedenle Ziya Gökalp tarafından başlatılan eğitim kurumlarının birleştirilmesi ve ulusal nitelikte bir eğitim sistemi oluşturma düşüncesini pek çok aydın desteklemiştir (Turan, 1995, s. 65). Bu durum Mustafa Kemal Atatürk tarafından da benimsenmiş, 3 Mart 1924 Tarihinde Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) kanunu kabul edilmiştir.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet dönemi eğitim politikaları, pozitivist dünya görüşünün etkisiyle şekillenmiş ve bu anlayış doğrultusunda geleneksel bilgi kaynaklarından uzaklaşarak bilimi merkezine alan bir eğitim sistemi inşa edilmeye çalışılmıştır. Toplumu çağdaştırma hedefiyle hareket eden Cumhuriyet kadroları, bireyin akıl ve bilim yoluyla özgürleşmesini ve otonom yurttaşlar yetiştirmeyi öncelikli amaç olarak benimsemiştir. Atatürk öncülüğünde gerçekleştirilen üniversite reformları ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu gibi yapısal düzenlemeler, bu zihniyet dönüşümünün somut yansımaları olmuştur. Pozitivizm rehberliğinde yeniden tasarlanan eğitim sistemi yalnızca bireysel dönüşümü değil, aynı zamanda ulusal birlik ve ilerlemenin de temel taşı olarak görülmüştür. Bu çerçevede, Erken Cumhuriyet'in eğitim anlayışı, ulus-devlet inşasında merkezi bir işlev üstlenmiş, Türkiye'nin toplumsal ve kültürel dönüşüm sürecinde belirleyici bir rol oynamıştır.

2.2.3. Hukuk alanında pozitivizm

Erken Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen hukuk reformları, yalnızca bir mevzuat değişikliğini değil, aynı zamanda toplumsal zihniyetin dönüştürülmesini amaçlayan köklü bir paradigma değişimini ifade etmektedir. Bu reformların arka planında, öncesinde olduğu gibi modern devlet yapılanmasının temel dayanaklarından birisi olan pozitivist düşünce önemli bir rol oynamıştır. Rasyonel, otonom ve genel iradeyi önceleyen bir toplum inşasını hedefleyen Mustafa Kemal Atatürk öncülüğündeki kurucu kadro, hukuku da bu zeminde yeniden yapılandırmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda hukukun kaynağını ilahi irade veya geleneksel otorite değil, insan aklının ürünü olan pozitif normlar olarak gören pozitivist hukuk anlayışı, bu dönüşümde belirleyici olmuştur. Bu nedenle, hukuki düzenlemelerin keyfi otoritelerden arındırılması, toplumsal düzenin nesnel ve evrensel ilkeler temelinde kurulması yönündeki çabalar, pozitivizmin Türkiye hukuk sistemine yansımalarının temel göstergeleri arasında yer almıştır.

Positivist hukuk anlayışı, hukukun kaynağını metafizik veya ahlaki normlarda değil, devletin yürürlüğe koyduğu yazılı normlarda aramaktadır. Bu yaklaşımın öncülerinden birisi olan Hans Kelsen'e göre hukuk, normlar hiyerarşisi içinde yapılandırılmış tutarlı bir sistemdir ve bu sistemin geçerliliği, içsel tutarlılığına ve devlet otoritesine dayanmaktadır (Kelsen, 2016, s. 7). Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde benimsenen hukuk reformları da bu anlayışa paralel biçimde hukuku seküler, rasyonel ve sistematik bir yapıya kavuşturma amacı taşımıştır. 1926'da yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, İsviçre Medeni Kanunu'nun neredeyse birebir çevirisi niteliğinde olup, geleneksel İslam hukukunun yerini, laik ve Batılı bir hukuk sistemine bırakması açısından çarpıcı bir örnektir. Bu reformla birlikte, bireyler arası ilişkilerde devletin evrensel ve rasyonel ilkelere dayalı düzenleme gücü açıkça ortaya konulmuştur (Tanör, 2016, s. 155).

Bu dönüşüm yalnızca medeni hukukla sınırlı kalmamış, ceza, ticaret ve borçlar hukukunda da benzer bir yaklaşım benimsenmiştir. Söz konusu reformlar, hukukun bireyler üzerindeki keyfi uygulamalarını ortadan kaldırmayı ve hukuk önünde eşitliği tesis etmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle pozitivist hukuk anlayışı, Erken Cumhuriyet'in "yurttaş" tanımında da etkili olmuştur. Artık birey, geleneksel cemaat bağlarından çok, hukuk önünde tanımlanan eşitlik ve haklar temelinde vatandaş statüsü kazanmıştır. Bu durum, hukuk ile modern yurttaşlık arasındaki ilişkinin rasyonel temellere oturtulduğunu göstermektedir (Berkes, 2002, s. 481).

Öte yandan pozitivizmin hukuk alanındaki etkisi yalnızca normatif düzeyde değil, hukuki eğitim ve yargı pratiğinde de kendisini göstermiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında açılan hukuk fakültelerinde ve Adliye Vekâleti tarafından hazırlanan yasa tasarılarında, hukukun teknik ve tarafsız bir bilgi alanı olarak ele alınması benimsenmiştir. Yargı mensuplarından beklenen de, soyut adalet ilkelerini değil, yasaların nesnel yorumunu esas alan bir uygulama pratiği olmuştur. Böylece hukuk, belli bir sınıfın ya da otoritenin değil, herkesin uyması gereken genel ve evrensel kurallar bütünü haline getirilmiştir. Bu anlayış, geleneksel Osmanlı hukuk

sisteminde görülen çok hukukluluk ve din referanslı adalet anlayışına doğrudan bir eleştiri niteliği taşımıştır (Özbudun, 2011, s. 45).

Bununla birlikte, pozitivist hukuk anlayışının topluma tüm yönleriyle nüfuz ettiğini söylemek güçtür. Çünkü Batı'dan ithal edilen hukuk normları, toplumun kültürel yapısıyla her zaman tam anlamıyla uyum göstermemiştir. Bu durum, hukukun formel yapısıyla toplumun sosyo-kültürel gerçekliği arasındaki gerilimleri zaman zaman gündeme getirmiştir. Ancak kurucu kadronun temel amacı, bu gerilimleri aşarak zamanla toplumu hukukun öngördüğü normlara adapte etmek, başka bir deyişle hukuk eliyle toplumu dönüştürmektir (Tanör, 2016, s. 159). Bu yönüyle hukuk, yalnızca bir düzenleme aracı değil, aynı zamanda toplum mühendisliğinin en temel araçlarından biri olarak benimsenmiştir.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet döneminde hukuk alanında gerçekleştirilen reformlar, pozitivist düşüncenin etkisiyle şekillenmiştir. Bu dönemde hukuk, akılcı, laik ve evrensel ilkelere dayanan bir sistem olarak yeniden inşa edilmiş, birey-devlet ilişkisi nesnel normlar temelinde tanımlanmıştır. Cumhuriyet ideolojisinin modernleşme hedefleri doğrultusunda, hukuk yalnızca bir normlar bütünü değil, aynı zamanda yeni bir yurttaşlık bilinci ve toplumsal düzen inşa etmenin temel dayanağı haline gelmiştir. Bu yönüyle hukuk alanındaki pozitivist yaklaşım, Türkiye'nin modernleşme serüveninde kritik bir rol oynamış, ulus devlet yapısının hukuki temelini oluşturmuştur.

2.3. Erken Dönem Türkiye Cumhuriyeti Ulus İnşa Süreci

Erken Cumhuriyet döneminde ulus-devletin inşası, Osmanlı İmparatorluğu'dan hem kopuşu hem de sürekliliği ifade eden köklü bir dönüşüm sürecini ifade etmektedir. Batı'da 19. yüzyılda gelişen ulus-devlet yapılanması, I. Dünya Savaşı sonrası Osmanlı için de kaçınılmaz bir yönelim haline gelmiştir. Bu yönelim sonucunda 1923 yılında Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile hem siyasi rejim hem toplumun tamamını dönüştürmeyi hedefleyen yeni bir ulus tahayyülü sürecine girilmiştir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk, "Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alakası yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur" (Timur, 2013, s. 115) ifadesiyle yeni rejimin Osmanlı'dan kopuşunu vurgulamıştır.

Öte yandan Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1935 tarihli programında açıkça belirtildiği üzere, "güttüğü bütün esaslar, Kamâlizm prensipleridir" (CHP Parti Programı, 1935, s. 2). Aynı belgede ulus kavramı da "dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütün" şeklinde tanımlanarak, yeni rejimin ulus anlayışının temel dayanakları ortaya konulmuştur (CHP Parti Programı, 1935, s. 3). Bu anlayış çerçevesinde, Erken Cumhuriyet döneminde ulus-devletin inşasıyla birlikte millî kimlik ve yurttaşlık kavrayışları yeniden tanımlanmış, toplumsal dönüşümün hedefi "muasır medeniyet seviyesine ulaşmak" şeklinde belirlenmiştir (Parlak, 2005, s. 6-7).

Muasır medeniyet hedefi doğrultusunda, Cumhuriyet rejimi Osmanlı'nın millet esasına dayalı yapısını aşmak üzere milliyetçi bir söylem geliştirmiş, bu söylem de Türk kimliği etrafında tanımlanan yeni bir yurttaşlık bilinciyle bütünleştirilmiştir. Bu durum ulus-devlet yapılanmasının gereğidir. Çünkü ulus devletler önceki dönemde kral ve tebaa olan unsurları ya da imparatorluk bünyesindeki farklı etnik toplulukları modern yurttaşlara dönüştürmeyi amaçlamıştır (Eryücel, 2022, s. 479).

II. Meşrutiyet Dönemi ile başlayan bu dönüşüm sürecinin Cumhuriyet'in ilanıyla daha radikal bir boyut kazandığı görülmektedir. Bu radikalleşmeyi anlamak için Klasik Osmanlı sistemine geri dönmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Osmanlı'da toplum, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak ikiye ayrılmaktaydı. Devlet, Müslümanlar için şeri hukuka dayalı bir yapı olarak görülürken, gayrimüslim unsurlar açısından haklarını koruyan, vergi karşılığında adalet ve güvenlik sağlayan bir düzen sunmaktaydı. Ancak 19. Yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik akımı nedeniyle bu yapı sarsılmaya başlamıştır. Bu durumu engellemeye çalışan Osmanlı, ilk olarak *Osmanlıcılık* fikriyle tüm vatandaşları din ve etnik köken ayrımı olmaksızın Osmanlı milleti çatısı altında birleştirme çabası gütmüştür (Durgun, 2024, s. 41). 1876 tarihli Kânun-ı Esasi ile zirveye ulaşan bu düşünce, Batı'daki milliyetçilik akımlarına karşı koyamamıştır. Ardından II. Abdülhamit döneminde *İttihad-ı İslam* politikası ön plana çıkmıştır. Bu tercihin temelinde Osmanlıcılığın milliyetçiliği durduramaması ve Balkanlar'dan Anadolu'ya yönelen kitlesel Müslüman göçleriyle Anadolu'da Müslüman-Türk nüfusun yoğunlaşması etkili olmuştur (Durgun, 2024, s. 43).

Fakat aynı dönemde Arap coğrafyasının elden çıkması ve gayrimüslim unsurların bağımsızlık taleplerinin güçlenmesiyle birlikte, milliyetçilik Türkler arasında da yaygınlaşmaya başlamıştır (Karpas, 2011, s. 188). Bu koşullar altında ulus-devlet modeli hem dönemin gerekliliği hem de bir tür mecburiyet halini almıştır. Bu gereklilik ve mecburiyet sonucunda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, yeni bir toplum oluşturma süreci başlamıştır (Eryücel, 2022, s. 479).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında yaşanan dönüşümde Ziya Gökalp tarafından Türkiye'ye tanıtılan Emile Durkheim sosyolojisi temel referans kaynağı olmuştur. Oldukça kısa süre içerisinde ve jakoben bir tavırla hayata geçirilen değişikliklerin oluşturacağı toplumsal tramvaya karşı Durkheim'ın organik dayanışmacı solidarizmi çare olarak düşünülmüştür. Bu nedenle mesleki dayanışma üzerine durulmuş ve tüm sınıfsal farklılıklar reddedilmiştir. Türkiye'de ulus Emile Durkheim'dan hareketle "sınıfsız toplum", "kaynaşmış kitle" ve "dayanışma" kavramları ile tanımlanmıştır (Eryücel, 2022, s. 488). Durkheim'ın *Toplumsal İş Bölümü* isimli eseri Ziya Gökalp'in baş ucu eseri olmuştur. Ziya Gökalp, bu eser ve Osmanlı ahilik düzenini birleştirerek *Türkçülüğün Esasları* isimli kitabı yazmıştır. Gökalp'in bu eseri 1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşa sürecini etkileyen en önemli eser haline gelmiştir (Toprak, 2017, s. 44).

Devleti, tüm farklı dini ve etnik kimlikleri barındıracak şekilde tasarlanmış bir ulus-devlet haline getirme çabalarının bir koşulu olarak, tek bir Türk kimliğinin tanımlanması, Cumhuriyet'in başlangıcında önemli bir hedef olarak benimsenmiştir (Katırağ, 2019, s. 131-132). Bu anlayış, 1924 Anayasası'nın 88. maddesinde "Türkiye ahalisinde din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur" ifadesiyle somutlaşmıştır. Böylece dini ya da etnik köken farkı gözetmeksizin tüm yurttaşları kapsayan bir Türk kimliği anayasal düzeye taşınmıştır (Yıldız, 2016, s. 157). Bu çaba, CHP'nin 1931 tarihli programında yer alan "Millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai heyettir" tanımıyla da paralellik göstermektedir (Fındık, 2022, s. 119). Benzer şekilde, Reşit Galip tarafından kaleme alınan ve 1933'ten 2013'e kadar okutulan "Andımız", Cumhuriyet'in birlik, beraberlik ve kaynaşma idealini coşkulu bir şekilde yansıtmaktadır. Bu tür metinler, ulus inşa sürecinde toplumsal aidiyetin duygusal düzeyde pekiştirilmesine katkı sağlamıştır.

Ayrıca Erken Cumhuriyet Döneminde başlayan ulus inşa süreci milliyetçilikten hareketle şekillenmiştir. Ancak bu dönemdeki milliyetçilik anlayışı, yayılcı bir ideolojiden ziyade, mevcut sınırlar içindeki toplumu ortak bir kimlikte bütünleştirme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda, gayri Türk unsurların dışlanması ya da yok edilmesi gibi bir hedef güdülmemiştir (Fındık, 2022, s. 120). Bu anlayış, Atatürk'ün 1932 yılında yaptığı "Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalı hep bir soyun evlatları ve hep aynı cevherin damarlarıdır" şeklindeki sözlerinde ifadesini bulmuştur. Bu vurgu, dil, din ya da mezhep farklılıklarını aşan bir birlik düşüncesinin altını çizmektedir (Fındık, 2022, s. 124).

2.4. Emile Durkheim Düşüncesinin 1920'ler Türkiye'sine Etkisi

Emile Durkheim, III. Cumhuriyet Fransası'nın siyasi ve toplumsal kriz ortamında ileri sürdüğü düşüncelerle, modern ulus devletlerde düzenin ve birliğin nasıl tesis edileceği sorusuna yanıt arayan öncü sosyologlardan birisidir. Ona göre bireylerin ortak değerler etrafında birleşmesini sağlayan "ortak bilinç" ve toplumun işlevsel bir bütünlük içerisinde varlığını sürdürebilmesi için gerekli olan "organik dayanışma", toplumsal çözülmeye karşı bir reçetedir. Ülkemizde III. Cumhuriyet Fransası'na benzer bir kriz dönemi, özellikle 1912-1922 yılları arasında yaşanan savaşlar ve imparatorluğun çöküş süreciyle tecrübe edilmiştir. Bu dönemde Durkheim'ın fikirlerinden doğrudan etkilenen Ziya Gökalp hem sosyolojik bir bakış açısı hem de kültürel bir sentez geliştirerek yeni devlet kurumlarının ve onun ulusunun inşasında düşünsel anlamda rehberlik rolü üstlenmiştir. Gökalp'in ortak bir ideal etrafında birleşen, "mekûreci" toplumsal düzen anlayışı, Durkheim'ın organik dayanışma kuramının Türkiye koşullarına uyarlanmış bir versiyonu olmuştur. Özellikle 1920'li yıllarda Cumhuriyet rejiminin şekillendirdiği eğitim, dil, tarih ve kültür politikaları, Durkheim düşüncesinin Gökalp aracılığıyla bürokratik ve ideolojik aygıtlara entegre edilmesiyle somutlaşmıştır. Böylece, hem seküler, merkeziyetçi ve rasyonel bir toplumsal yapı inşa edilmeye çalışılmış hem de birey ile devlet arasındaki ilişkinin meşruiyet temeli, ortak geçmiş ve kültürel aidiyet üzerinden tanımlanmıştır. Sonuç olarak

Durkheim'dan esinlenen Gökâl'ın görüşleri, Türkiye'de hem teorik hem de pratik düzlemde Erken Cumhuriyet Döneminin ulus inşa sürecinde önemli bir işlev görmüştür.

2.4.1. Solidarist sosyoloji ve Osmanlı mirası

Sosyoloji ya da Osmanlıca ifadesiyle içtimaiyat, toplumsal olayların nedenlerini ve sonuçlarını bilimsel yöntemle inceleyen bir disiplindir (Yavuz, 2019, s. 8-9). Avrupa'da yüzyıllar boyunca süren iç çatışmalar ve buna müteakip meydana gelen devrimler sonucunda ortaya çıkmıştır (Kızılçelik, 2020a, s. 4-5). Ancak Avrupa'da sosyoloji, 19. yüzyılın sonlarında biyoloji ve psikoloji disiplinlerinin gölgesinde kalmıştır. Emile Durkheim ile bu durum değişmiş sosyoloji, gerçek anlamda bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Bu bağımsızlık ile sosyoloji, etkisini dünya genelinde hissettirmeye başlamıştır (Toprak, 2017, s. 43). Avrupa'daki bu gelişmelerin etkisi, modernleşme süreciyle birlikte Osmanlı topraklarında da hissedilmiş ve özellikle II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte sosyolojik düşünce ivme kazanmıştır.

Bu ivme neticesinde Osmanlı aydın ve bürokratları, dönemin sosyoloji kuramlarıyla tanışmış ve çeşitli kavramsallaştırmalar üretmiştir. Bunlar arasında en dikkat çeken, Fransızca "solidarite" ve "solidarisme" kavramlarının karşılığı olarak kullanılan "tenasüt" ve "tenasütçülük" olmuştur. Bu kavramlar, dönemin entelektüel tartışmalarında önemli bir yer tutmuş, hem ortaöğretim kurumlarında hem de Darülfünun'da sosyoloji dersleri aracılığıyla topluma aktarılmıştır. Bu dönemde aile, gençlik, vatan, millet gibi kavramlar sosyoloji tartışmalarının odak noktası hâline gelmiştir (Toprak, 1996, s. 15-17). Dolayısıyla solidarizm (tenasütçülük) II. Meşrutiyet yıllarında Osmanlı'da sosyolojinin temel dayanak noktası konumuna gelmiştir. *Yeni Mecmua* neredeyse her sayısında solidairzme yer vermektedir. Dergi yazarları arasında; Ziya Gökâl, Tekin Alp, Necmettn Sadak, A. Mithat, Halim Sabit, Ahmet Emin, M. Zekeriya gibi isimler bulunmaktadır ve hepsi de solidarizm konusuna eğilen isimlerdir. Ancak, solidarizmin Osmanlı'da sistematik hale gelmesinde Ziya Gökâl ve Tekin Alp daha çok ön plana çıkmaktadır (Toprak, 1996, s. 18).

Şerif Mardin'e göre, solidarizmin Türk düşünce hayatında bu denli yaygınlık kazanmasının nedeni, bu düşüncenin toplumun kültürel kodlarıyla büyük ölçüde örtüşmesi olmuştur. Ona göre Avrupa'ya giden aydınlarımız sosyalizm / solidarizm ikileminden ikincisini tercih etmiştir. Çünkü solidarizm aydınlarımızın bildiği, toplumumuzun kültür kodlarında bulunan değerlere çok yakın bir düşüncedir (Mardin, 1997a, s. 82-83). Bu yakınlık nedeniyle etkili olmaya başlayan solidarizm, I. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında oluşan kaos ortamında gerek kapitalist Batı'yı gerek komünist Sovyetleri karşımıza almadan üçüncü bir yol olarak yararlanılmıştır. Kurtuluş Savaşı sonrasında kurulan Cumhuriyet ile ulus devletin kurumları ve ulusunu oluşturmak için araçsallaştırılmıştır. Bu dönemde Ziya Gökâl başta olmak üzere dönem düşünürleri iki önemli misyon yüklenmişlerdir. Bu misyonlardan ilki; sosyolojiyi (toplumbilimi) ülkeye tanıtmak, ikincisi; oluşturulmaya çalışılan yeni devlet ve ulusun bilimsel

temellerini inşa etmek olmuştur (Kongar, 1996, s. 13-14). Bu nedenle sosyoloji bu dönemde yalnızca bir bilimsel alan değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal dönüşümün de aracı olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak, sosyoloji ülkemizde II. Meşrutiyet Dönemi ile etkili olmaya başlamış, I. Dünya Harbi sonrasındaki kaos ortamına merhem olarak düşünülmüş, 1920'li yıllarda ulus inşa sürecine şekil vermiştir. Bu süreçte özellikle Ziya Gökalp tarafından ülkemize tanıtılan Emile Durkheim sosyolojisinin prensipleri ulus inşa sürecinin temel dayanak noktası olmuştur. Durkheim sosyolojisi Fransızların 1871 yılında Almanlarla yaptığı "Sedan Savaşı" mağlubiyeti sonucunda ön plana çıkmıştır. Bu yenilgi sonrasında Fransa'da siyasal, toplumsal ve ekonomik travma hâkim olmuş ve Durkheim sosyolojisi bu duruma reçete olma görevi üstlenmiştir. Benzer şekilde yaklaşık 250 yıldır savaş meydanlarında sürekli kan kaybeden Türk milleti I. Dünya Savaşı ile yok olma noktasına gelmiştir. Ziya Gökalp tarafından ülkemize taşınan Durkheim sosyolojisi Türk milletinin yaşadığı siyasal, sosyal ve ekonomik travmaya çare olma amacı taşımıştır. Yine ilerleyen süreçte yani Erken Cumhuriyet döneminde ise homojen bir ulus oluşturma amacı Durkheim'in "organik dayanışmacılık" anlayışı¹⁴ ile kurulabileceği düşünülmüştür (Eryücel, 2022, s. 481-482).

2.4.2. Homojen ulus amacıyla Durkheim'in etkisi: halkçılık

Erken Cumhuriyet Dönemi, Türkiye'nin sosyal ve politik yapısını şekillendiren önemli bir dönemdir. Bu dönemdeki en dikkat çekici anlayışlardan biri, halkçılıktır. Bu noktada pek çok isim ön plana çıkmaktadır. Ancak Recep Peker, Ziya Gökalp, Mustafa Kemal Atatürk ve CHP parti programları bu noktada önem arz etmektedir.

Recep Peker Erken Cumhuriyet Dönemi'nin halkçılık anlayışında ön plana çıkan bir isimdir. O toplumda sınıf mücadelesine karşı çıkmış, halkın uyum içinde bir arada çalışması gerektiğini ifade etmiştir. Zira 1923'teki TBMM konuşmasında halkçılığı, toplumda sınıflar arası çatışmayı reddeden ve toplumdaki çeşitli gruplarının uyum içinde çalışmasını hedefleyen bir sistem olarak tanımlamıştır. Yine 1931'deki Darülfünun konferansında ise millet ve milliyet kavramlarının halkçılık anlayışıyla bütünleşmesi gerektiğini vurgulamış, sınıflaşmaya karşı çıkararak toplumun bir bütün olarak hareket etmesi gerektiğini savunmuştur (Yetkin, 1983, s. 101).

Öte yandan Recep Peker, halkçılık anlayışını yalnızca teorik bir çerçeveye hapsedmekle kalmamış, somut adımlar atarak bu düşüncesini uygulamaya koymuştur. 19 Şubat 1932'de yaptığı konuşmada, halkın birlikte çalışmasını sağlayacak bir sistemin gerekliliğini vurgulamış ve toplumun bütünleşmesini, bir kütle haline gelmesini savunmuştur. Bu düşüncelerden

---

¹⁴ Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşa sürecinde ön plana çıkan Rousseau'nun "genel irade/istenç" kuramının bu noktada Emile Durkheim'in "organik dayanışmacı toplum" anlayışıyla eklemlenmiştir (Eryücel, 2022, s. 481-482).

hareketle Halkevleri'nin kurulması, bu halkçılık anlayışını somut bir kurumsal yapı ile destekleyen önemli bir adım olmuştur. Halkevleri, halkçılığın kurumlaşmış hali olarak, toplumu sınıfsal ayrımlar olmaksızın kültürel, sosyal ve siyasal düzeyde ortak bir kimlik etrafında birleştirmeyi hedeflemiştir. Bu anlamda, Peker'in halkçılığı, Erken Cumhuriyet'in solidarist ve bütünleştirici ulus inşa sürecinin temel unsurlarından biri olmuştur (Yetkin, 2006, s. 300).

Halkçılık noktasında önde gelen isimlerden diğeri olan Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin ne Bolşevik ne de komünist bir yönetim biçimini kabul ettiğini, ifade etmiştir. Aralık 1922'de Petit Parisien muhabetine verdiği demeçte, Türkiye'deki yönetim anlayışını "halk hükümeti" olarak tanımlamış ve bu yönetim biçiminin tam anlamıyla demokratik olduğunu söylemiştir (Giritli, 1991, s. 182). Bu nedenle solidarist halkçılıktan hareketle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde "sınıf" kelimesine sıcak bakılmamıştır. Bu durum İttihat ve Terakki iktidarı ile paralellik göstermektedir. Çünkü Kurtuluş Savaşı sonrası girilen ulus inşa süreci "çatışma"dan ziyade "uyum" içerisinde ilerletilmek istenmiştir. Bu nedenle "halkçılık" ilkesi noktasında "uyum" göz önünde bulundurulmuş ve sınıf çatışması boyutuna hep mesafeli durulmuştur. Hatta 1930'lu yıllardan itibaren gerek sınıf söylemine gerek mücadelesine "hayat hakkı tanınmamıştır" (Ahmad, 2017, s.147).

Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki solidarist halkçılık, Mustafa Kemal Atatürk'ün konuşmaları, mektupları, yazdığı veya inceleyip notlar aldığı eserler üzerinden, 1921 ve 1924 Anayasaları ve onlar üzerinde yapılan değişiklikler ile CHP'nin program ve kongrelerinden bu durum daha net şekilde görülebilmektedir. Bu bağlamda Şerafettin Turan, Atatürk'ün de incelediği Tarih IV kitabındaki halkçılık ilkesine dikkat çekmektedir. Kitaptaki ifadeler şöyledir:

Kanunlar önünde kesin bir eşitlik kabul eden, hiçbir aileye, hiçbir sınıfa, hiçbir topluluğa ayrıcalık tanımayan bireyler halktandır ve halkçılardır. Bu tümceleri çözümlersek anlarız ki devrimimizin halkçılık esası:

- 1-Demokratik,
- 2- Herhangi bir gruba/kesime ulusun genel hakları dışında ayrıcalık tanımamak,
- 3- Sınıf kavgası kabul etmemek, gibi öğelerden oluşur (Turan, 1995, s. 23).

Solidarist halkçılığın örneklerini bir çok yerde görebilmekteyiz. CHP program ve kongreleri bu konuda önem arz etmektedir. Bu bağlamda 1923 tarihli Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesinin ikinci maddesi şu şekildedir; "hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazını kabul etmeyen fertlerdir" (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 2006, s.606). Benzer şekilde 1924 Anayasası (madde 88) "Türkiye halkına din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından Türk" ibaresi yer almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınıfsız/kaynaşmış/homojen bir ulus

oluşturma amacını anaysanın bu maddesi net bir şekilde göstermektedir (Turan, 1995, s. 77-78).

Bir diğer örnek olarak 1927 tarihli CHP Parti Programı'nın dördüncü maddesi şu şekildedir:

Fırka; milli hakimiyet ve idarenin taalluk ettiği bütün suâbatı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidelerini hâkim kılmağı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müavati kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler (Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi, 1927, s. 4-5).

Yine 1931 tarihli CHP Nizamnamesi ve Programında sınıfların olmadığı, iş bölümünün olduğu şu şekilde ifade edilmiştir; "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil fakat ferdi ve içtimai hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telakki etmek esas prensiplerimizdendir" (Tunçay, 1981, s. 449). Benzer şekilde Atatürk 1931 milletvekilliği seçimleri nedeniyle yayınlandığı Millete Beyanname'sinde Cumhuriyet'in halkçılık ilkesini şu şekilde tarif etmiştir: "Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan oluşmuş değil ve ancak bireysel ve sosyal hayat için iş bölümü sebebiyle çeşitli çalışma kesimine ayrılmış bir topluluk kabul etmek, temel ilkelerimizdendir" (Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyanmeleri, 2005, s. 614).

Öte yandan 1935 tarihli CHP Parti Programı'nın halkçılıkla ilgili maddesi şöyledir (madde 5/c):

Kanun karşısında salt bir eşitlik kabul eden, ve hiç bir ferde, hiç bir aileye, hiç bir klasa, ayrıcalık tanımayan yurddaşları, halktan ve halkçı kabul ederiz. Türkiye Cumhuriyeti halkını ayrı ayrı klaslardan karşıt değil fakat, ferdiğ ve sosyal hayat için, iş bölümünü bakımından, türlü hizmetlere ayrılmış bir sosyete saymak esas prensiplerimizdendir; çiftçiler, küçük zanaat sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür etnik sahipleri, esnaf ve işçilerle, özgür etnik sahipleri, endüstrieller, tecimerler ve işyarlar Türk ulusal kuramının başlıca çalışma örgenleridir. Bunların her birinin çalışması, öbürünün ve kamunun hayatı ve güvenliği için bir zorağıdır (CHP Parti Programı, 1935, s. 8-9).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde iktisadi noktada da halkçılık ön plandadır. Zira İzmir İktisat Kongresinde "iktisadi misak" liberal ekonomi anlayışla şekillenmiştir. Ancak Atatürk için ideolojik anlamda liberalizm, halkçılıktır. Bu durumu hem İzmir İktisat Kongresi hem de CHF'nin açılış konuşmalarında net bir şekilde görmekteyiz Atatürk bu konuşmalarında ülkemizde Avrupa'da olduğu gibi sınıflar arası çatışmanın bulunmadığını, bu nedenle kalkınmadaki zenginleşmeden kastın bütün sınıfları zenginleştiren bir kalkınma olması gerektiğini ifade etmiştir. Onun için bütün bir ulusu tek parti iktidarında toplamaktaki amaç "imtiyazsız, sınıfsız kaynaşmış" bir ulus oluşturma düşüncesidir (Timur, 2013, s. 118).

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere ve ilerleyen süreçte Atatürk ilkeleri içerisinde en önemlileri arasında da yer alacak olan halkçılık, 1920'li yıllarda ulus devleti ve onun vatandaşını inşa etme sürecinde kritik bir rol üstlenmiştir. Bu durum gerek kurucu önder Mustafa Kemal Atatürk, gerek önde gelen kurucu kadro ve düşünürler gerekse de CHP programlarında net bir şekilde gözlemlenebilmektedir.

2.4.3. Halkçılıkla özdeşleşen düşünür: Ziya Gökalp

Ziya Gökalp, ailesinin ikinci çocuğu olarak Diyarbakır'da dünyaya gelmiştir. Annesi Pirinçizâde Zeliha Hanım (1856-1923) ev hanımıdır. Babası Müftüzâde Mehmet Tevfik Efendi (1851-1890) ise Vilayet Evrak Memuru olarak görev yapmış, aynı zamanda Diyarbakır Resmî Gazetesi'nin matbaa müdürü ve baş yazarlığını yapmıştır. Gösterdiği başarılar sayesinde önce Nüfus Müdürlüğü'ne, ardından İl İdare Meclisi Üyeliği'ne atanmıştır. Dedesi Mustafa Sıtkı Bey, bir müftünün oğlu olup dönemin Nusaybin Kaymakamı'dır. Büyük dedesi Hacı Ali Ağa ise Çermik eşrafının tanınan isimlerinden birisidir ve bilinen en eski atasıdır. Hacı Ali Ağa, Çermik'ten Diyarbakır'a göç ederek buraya yerleşmiştir (Şapolyo, 1943, s. 9).

Ziya Gökalp, mahalle mektebinde Kur'an-ı Kerim okumayı ve yazmayı öğrendikten sonra (1883) "Âşık Kerem" ve "Şah İsmail" gibi halk hikâyelerini okuyarak edebiyata ilgi duymaya başlamıştır. Onun küçük yaşlarda edebiyat ve okumaya olan tutkusu dikkat çekmekteydi. Askerî Rüştiye'ye kaydolduğunda, babasının yönlendirmesiyle Batı dili olarak Fransızca'yı öğrenmeye, aynı zamanda Arapça ve Farsça bilgilerini geliştirmeye başlamıştır. 1890 yılında babasını kaybetmiş ve aynı yıl Askerî Rüştiye'den mezun olmuştur. Amcası, Ceza Mahkemesi Reisliği'nden emekli olduktan sonra onunla yakından ilgilenerek İslam felsefesi ve Doğu düşüncesi hakkında bilgi edinmesinde, Arapça ile Farsça bilgisini ilerletmesine destek olmuştur. Bu dönemde Ziya Gökalp, yaklaşık bir yıl boyunca özel bir eğitim almış, 1891 yılında Mülki İdadisi'ne kaydolmuştur. Burada öğretmeni Doktor Yergi aracılığıyla Yunan filozofları hakkında bilgi edinmeye başlamıştır. Bu süreçte bir yandan amcasından tasavvuf dersleri alarak Gazali'yi incelemiş, diğer yandan Yunan filozoflarının eserlerini okuyarak bu iki düşünce dünyasını zihninde uzlaştırmaya çalışmıştır (Tanyu, 1981, s. 8-11).

Aldığı eğitim sonrasında Ziya Gökalp, düşünceleri ile hem İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde hem 1920'li yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin kurumsallaşma sürecinde oldukça etkili bir isim haline gelmiştir. Çünkü 1923 yılında yayımlanan "Türkçülüğün Esasları" adlı kitabı, Cumhuriyet'i şekillendiren önemli bir eserdir. Çünkü Gökalp'in düşünceleri ile Türkiye Cumhuriyeti'nde tarihin akışı arasında tam bir uyum gözlemlenmektedir. Mustafa Kemal Atatürk, İstiklal Savaşı'nı kazandıktan sonra genel anlamda Gökalp'in düşüncelerinden hareket etmiş, Türkiye Cumhuriyeti onun düşüncelerinden hareketle şekillenmiştir. Atatürk'ün bu tutumu, İslam birliği ve soyut hümanizm gibi fikirlerin tarihe karışmasına yol açmıştır. Atatürk, milli dil, tarih, kültür ve sanatı geliştirmek amacıyla birçok kurum kurmuş; Gökalp'in teorik fikirleri (halkçılık, demokrasi, meslek devri, solidarizm vd.), Atatürk öncülüğünde hayata geçirilerek somutlaşmıştır (Ada, 2014, s. 233).

Gökalp'in etkili olduğu dönemde birlik ve beraberlik duygusunun gelişmesi elzemdir. Toplumsal birlik ve beraberliğin artırılma amacındaki en önemli nedenlerden biri ise dönem koşulları olmuştur. Çünkü Türkiye'de İmparatorluktan ulus-devlet aşamasına geçiş süreci ve uzun yıllardır süregelen savaş koşulları toplumsal siyasi, iktisadi pek çok noktada yozlaşmaya sebep olmuştur. Benzer koşulları daha önce Avrupa'daki bazı ülkeler de yaşamış ve bu süreç

sosyal bilimlerin önemini artırmıştır. Bu dönemde, özellikle Fransa, toplumsal dayanışma duygusunu ön plana çıkarmış ve Osmanlı aydınları üzerinde büyük etkiler bırakmış bir ülke olmuştur. Fransız sosyolog Emile Durkheim'in fikirleri, Ziya Gökalp aracılığıyla Türkiye'ye taşınmış ve dönemin toplumsal yapısını şekillendirmede önemli bir rol oynamıştır (Toprak, 2013, s. 151).

Batı demokrasisinin Ziya Gökalp'teki karşılığı "siyasi halkçılık" düşüncesidir. Oluşturulmaya çalışılan yeni ulusun temel dayanağı olan Türkçülük ise milli yaşam biçimi anlamına gelmektedir (Ünsaldı ve Geçgin, 2013, s. 227). Gökalp için "Fert yok cemiyet var", "Sınıf yok meslek var" ve "İmparatorluk yok milli devletler var" dır. Ancak halkçılık Gökalp için iki anlama gelmektedir. Bunlar; Siyasi Halkçılık (Siyasal Demokrasi) ve İctimai Halkçılık (Sosyal Demokrasi)'tır. Halkçılığın bu iki aşaması birbirini tamamlayan evrelerdir. Gökalp'e göre, toplumlar önce Siyasi Halkçılık evresi sonrasında ise İctimai Halkçılık evresine geçmektedir. Ona göre ülkemizde Tanzimat dönemi ile başlayan siyasi halkçılık evresi ile vatandaşlar arasında eşitlik sağlanmaya çalışılmıştır. Böylece yabancı uyruklu vatandaşların ayrıcalıklarına ve müslim gayrı-müslim ayırımına son verilmiştir. Ancak bu dönemde üç sınıfın varlığını ifade etmektedir. Bu sınıflar; büyük eşraf (büyük burjuvazi), küçük eşraf (küçük burjuvazi) ve gündelikçilerdir. Bu sınıflar da içtimai halkçılık devrinde ortadan kalkacak ve meslek devrine geçilecektir. İctimai Halkçılık evresi aslında onun için solidarist evre anlamına gelmektedir. Bu evre sonucunda hem siyasi sınıflar (efendi, ağa, bey, şeyh vs.) hem iktisadi sınıflar (küçük eşraf, büyük eşraf, gündelikçiler) ortadan kalkacak ve mesleklere göre örgütlenme dönemi başlayacaktır (Toprak, 2020, s. 129-133).

"Ziya Gökalp "Meslek Devri" olarak tanımladığı örgütlenme modelini, geleneksel Osmanlı lonca sistemi ile Emile Durkheim'in iş bölümü anlayışını sentezleyerek oluşturmuştur. Ona göre, eskiden her şehirde faaliyet gösteren esnaf loncaları ile şekillenen *bölge ekonomisi* dönemi, oldukça işlevseldi. Ancak günümüzde bu işlevselliğini kaybetmiş ve yerini *millet ekonomisine* bırakmıştır. Dolayısıyla, bölgesel temelli lonca sistemi günümüz şartlarında geçerliliğini yitirmiştir. Yeni dönemde, merkezleri başkentte bulunan ulusal ölçekli loncaların kurulması gereklidir. Bu doğrultuda Gökalp, sistemin nasıl işlemesi gerektiğine dair bir örnek kurgulamıştır. Örneğin, dericilik mesleği üzerinden yaptığı bir kurguda, her şehirde bir sekreterin başkanlığında loncalar kurulacaktır. Bu loncaların temsilcilerinden oluşacak bir genel kurul, şehirdeki tüm loncaların faaliyetlerini koordine edecek ve kentsel yaşamın düzenlenmesine katkı sağlayacaktır. Her lonca, belirli meslek alanlarını kapsayan federasyonlar şeklinde bir üst yapı altında birleşecek ve bu federasyonlar da kendi seçtikleri delegeler aracılığıyla Loncalar Konfederasyonu'nu meydana getirecektir. Böylece, tüm meslek grupları düzenli bir yapı içinde, adeta bir ordu disipliniyle işleyen yekpare bir organizasyon halini alacaktır (Gökalp, 2005a, s. 157-159).

Gökalp'e göre bu yapının üç temel faydası bulunmaktadır. Birincisi, mevcut sistemde meslek gruplarının yaptırım gücü bulunmamaktadır; konfederasyon sayesinde her meslek grubu

kendi üyeleri üzerinde hem düzenleyici hem denetleyici bir otoriteye sahip olacaktır. İkincisi, aynı meslek alanında faaliyet gösteren gruplar arasında dayanışmayı sağlayacak; lonca üyeleri, kendi içlerindeki yaşlı, hasta, engelli, dul veya yetim gibi yardıma muhtaç bireylerin ihtiyaçlarını kolektif destekle karşılayabileceklerdir. Ayrıca bu yapı, üyelerin ve ailelerinin eğitim seviyelerinin yükseltilmesine de katkı sunacaktır. Üçüncü ve belki de en önemli yarar ise, bu örgütlenmenin milli birliği güçlendirecek olmasıdır (Gökalp, 2005a, s. 158-160).

Meslek devri Gökalp'in ifadesiyle şu şekildedir:

Bir cemiyette terzi kunduracısız, kunduracı terzisiz, fırıncı kasapsız, kasap fırıncısız, şair filozofsuz, filozof şairsiz, doktor avukatsız, avukat doktorsuz kalmayı hiç bir zaman isteyemez. Bütün içtimaî meslekler birbirinin lâzım ve melzûmudur. O halde sınıflar kalkıp da onların yerinde meslek zümreleri kuvvetli bir surette teşekkül edince içtimaî Darwinizm iflas ederek, cemiyet içinde dahilî sulh hüküm sürmeye başlar (akt. Toprak, 1977, s. 95).

Gökalp, halkçılık noktasında aydınlara ayrı bir görev yüklemektedir. Onun için aydınların görevi, Batı medeniyetini halka ulaştırmak, ancak halktan da kültürel miras almaktır. Bu noktada Gökalp, halkı küçümseyen Osmanlı aydınlarını eleştirerek, halkı toplumsal kimliğin ve kültürün kaynağı olarak görmektedir. Ona göre, aydınlar halkla etkileşime geçip, kendi ülkelerine özgün bir sentez oluşturmalıdır (Eryücel, 2022, s. 484; Erdem, 2015, s. 16).

Gökalp'in halkçılık anlayışında değinmemiz gereken bir diğer konu da sosyal demokrasiden ayrışmasıdır. Zira onun halkçılık anlayışı, sosyal demokrasi kavramından belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. O sosyal demokrasiyi, Marksizm ile olan yakın ilişkisi ve Bolşevik partilerin bu akıma sahip çıkmaları nedeniyle kabul etmemektedir. Aksine, sınıf çatışmalarını reddederek, toplumsal ahenk esaslı Fransız solidarizmini benimsemiştir. Gökalp'e göre, toplumlar zaman içerisinde sınıfsız hale gelecek ve "meslek devri" adı verilen aşamaya geçilecektir. Bu dönemde, meslek zümrelerinin hâkim olduğu bir işbölümü esaslı oluşturulacak ve sınıf çatışmaları sona erecektir. Bu fikir, Gökalp'in sosyal yapıyı nasıl dönüştüreceğini gösteren önemli bir ögedir (Toprak, 2020, s. 132-137).

Özetle Gökalp'te halkçılıktan asıl kasıt içtimail halkçılıktır. Bu durum siyasi düzeyde eşit oy hakkına, ekonomik düzeyde ise meslek örgütlerinin egemenliğine dayanan dayanışmacı bir toplum anlamına gelmektedir. Toplum, Gökalp halkçılığında, sınıf çelişkilerinden ve çatışmalarından arınmış, iş bölümü ve dayanışma ruhu içinde örgütlenmiş "kaynaşmış" bir ulus olarak tanımlanmaktadır (Haspolat, 2011, s. 567).

Gökalp'in dayanışmacı, ulus temelli ve ahlâk ile birleşmiş halkçılık anlayışını pek çok eserinde net bir şekilde görebilmekteyiz. Bu duruma *Türk Ahlâkı ve Yeni Türkiye'nin Hedefleri* isimli eserleri üzerinden örnekler vermemiz yerinde olacaktır. Aşağıdaki paragrafların ilki Gökalp'in *Türk Ahlâkı* ikincisi *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* isimli eserlerinden alıntıdır ve şu şekildedir:

Bir toplum; ortak çıkarlar üzerine değil, ancak ortak inançlar ve ülkülere dayanarak ayakta durabilir. Bugün Rusya'da süren olaylar (1917 Bolşevik İhtilali);

ekonomik çıkarları ortak olan ayrı cinsten halkın, politik çemberden kurtulunca nasıl ayrı ülküler güden, çeşitli milletlere ayrıldığını pek açık şekilde gösteriyor (Gökalp,2005c, s. 132).

Halk Marx için sadece işçilerden oluşmaktadır. Bu nedenle işçi sınıfı diğer sınıfları ortadan kaldırmak zorundadır. Hâlbuki halk hukuk önünde eşit olmayı kabul eden bütün sınıflardan oluşan bir bütündür. Bu eşitliği kabul etmeyen soylu / feodal sınıfları halk olarak saymamak gerekmektedir. Hukuk önünde eşitliği kabul ederek halkı meydana getiren fertlerin, sınıf ayrımı gözetmeksizin halktan olduğu kabul edilir (Gökalp, 2005d, s. 62-67).

Yine Gökalp'in *Ahlâk* adlı şiirinde dayanışmacı anlayış net bir şekilde ifade edilmiştir;

Ahlâk yolu pek dardır.

Tetik bas, önü yarıdır.

Sakin "hakkım var" deme.

Hak yok, vazife vardır!

.....

Ben, sen yokuz, biz varız.

Hem Ogan, hem kullarız.

"Biz" demek "bir" demektir,

Ben, sen ona taparız!"... (Gökalp, 2005b, s. 60).

Gökalp için bireyler kendi çıkarlarından ziyade toplum çıkarları için gayret etmelidir. Çünkü bir toplumun çöküşünü ya da ilerleme sürecini, bireylerin önceliklerine bakarak değerlendirmek mümkündür. Eğer bireysel çıkarlar toplumsal faydanın önüne geçiyorsa, bu durum toplumun zayıflama ve yok olma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Buna karşılık, toplumsal faydanın bireysel çıkarlardan üstün tutulduğu bir ortamda, toplumun güçlenme ve gelişme sürecine girdiği söylenebilir (Gökalp,2005c, s. 131).

Sonuç olarak Gökalp, hem II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı-Türk modernleşmesinin hem Türkiye Cumhuriyeti'nde özellikle 1920'lerin ideolojik temellerini şekillendiren önemli bir düşünür olarak solidarizmi ülkemize uyarlamış ve bu bağlamda birey ile toplum arasında denge kurmayı hedefleyen bir anlayış geliştirmiştir. Gökalp'in solidarizmi, sınıf çatışmasını reddeden, bireyleri bir ulus çatısı altında dayanışmaya davet eden bir sosyal düzen önerisidir. Bu anlayış, İkinci Meşrutiyet'ten itibaren Cumhuriyet'in halkçılık ilkesine kaynaklık etmiş, toplumsal uyumu merkeze alan bir yapı oluşturulmasında etkili olmuştur. Gökalp, toplumun organik bir bütün olduğu fikrini benimseyerek bireylerin bu bütünün vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgulamış, böylece bireysel çıkarların ulusal çıkarlarla uyumlu hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Onun düşüncelerinde, dayanışma yalnızca toplumsal düzenin korunması için değil, aynı zamanda ulusal kimliğin inşası ve sürdürülmesi için bir zorunluluktur. Gökalp'in dönüştürüp ülkemiz koşullarına uyarladığı solidarizm, modernleşme sürecindeki Erken Cumhuriyet Dönemi ulus devlet oluşumuna ve onun ulusunun oluşturulmasına rehberlik

etmiştir. Bu bağlamda, onun fikirleri Cumhuriyet'in toplumsal reformlarının dayandığı temel ideolojik zeminler içerisinde başat role sahiptir.

2.5. J.J. Rousseau'nun Fikirlerinin 1920'ler Türkiye'sindeki Etkisi

Jean-Jacques Rousseau, fikirleri ve yaşamıyla Batı'da olduğu kadar Türkiye'de de etkili olmuş önemli bir düşündürdür. Rousseau'nun fikirleriyle ilk temas, siyasi özgürlük taleplerinin yoğunlaştığı Tanzimat döneminde gerçekleşmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* ve *Emile* gibi başyapıtları Türkçeye çevrilmiş; eğitim ve siyaset felsefesine ilişkin görüşleri çeşitli dergi ve kitaplarda ele alınmıştır. Rousseau'nun düşünsel mirası yalnızca Tanzimat dönemi düşün ve devlet adamlarıyla sınırlı kalmamış, Ziya Gökalp (1876-1924) gibi daha sonraki nesil Osmanlı aydınları üzerinde de etkili olmuştur. Bu etki, doğrudan olabildiği gibi, Emile Durkheim gibi Batılı sosyologlar aracılığıyla dolaylı biçimde de gerçekleşmiştir (Orhan, 2013, s. 122).

Şerif Mardin'e göre Rousseau esinli "genel irade" kavramı Genç Osmanlılar döneminden itibaren Osmanlı düşün dünyasında etkili olmuştur. Bu etki Jön Türkler ile daha belirgin hâl almıştır. Cumhuriyet'in ilanının ardından, 1924 Anayasası'nda "genel irade" ilkesinin anayasal düzeyde benimsenmesi ve radikal biçimde uygulanması, Rousseau'nun etkisinin kurumsal zemine taşındığını göstermektedir (Mardin, 1997, s. 59).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Rousseau'nun özellikle eğitim ve yurttaşlık anlayışına dair fikirleri, Cumhuriyet rejiminin ideolojik çerçevesini şekillendirme noktasında etkili olmuştur. Bu dönemde eğitimin temel hedefi, ulusal bilinci pekiştirmek ve genç kuşakları Cumhuriyet'in temel değerlerine uygun biçimde yetiştirmek olarak belirlenmiştir. Laiklik ve milliyetçilik ilkeleri doğrultusunda öğretimin birliği sağlanmış; yurttaşların hem temel bilgi edinmeleri hem de bu bilgileri geliştirmeleri eğitim sisteminin öncelikli işlevleri arasında yer almıştır (Parlak, 2005, s. 144).

Rousseau'nun Türkiye'deki etkisinin bu denli güçlü olmasının başlıca nedenlerinden birisi ise Mustafa Kemal Atatürk'ün onun fikirlerine duyduğu özel ilgi olmuştur. Atatürk, genç yaşlarından itibaren Rousseau'nun eserlerini dikkatle okumuş, düşünce yapısının gelişiminde bu eserlerin önemli bir yeri olmuştur (Ada, 2014, s. 232). Rousseau'nun bütün eserlerini titizlikle okuyan Atatürk, 1 Aralık 1921 tarihinde BMM kürsüsünde konuşurken onun hakkında şu ifadelerle yer vermiştir:

Efendiler! Bu nazariyat-ı meşrutiyeti bulan en büyük filozofların bu nazariyatı kurmak için çalıştıkları esasları tetebbu ettim. Bunlara nüfuz ettim. Benim gördüğüm şudur: düşünmüşler ve nasıl yapalım da bu kuvve-i müstebide o irade-i içtimaiye ve millîyenin dununda kalabilsin. Yahut sıfıra müncer olabilsin, diyorlar. Ve buna muvaffak olamamak yüzünden büyük ve derin bir ıstırap duyuyorlar. Jean Jacques Rousseau 'yu baştan nihayete kadar okuyunuz. Ben bunu okuduğum vakit, hakikat olduğuna kail olduğum, bu kitap sahibinde iki esas gördüm. Birisi bu

ıstırap, diğeri bir cinnettir. Merak ettim. Ahvali hususiyesini tetkik ettim anladım ki: hakikaten bu adam mecnun idi. Ve hali cinnette bu eserini yazmıştır. Binaenaleyh; çok ve çok istinadettiğimiz bu nazariye böyle bir dimağın mahsulüdür (Atatürk, 2006, s. 124).

Sonuç olarak, Jean-Jacques Rousseau'nun düşünceleri, Türkiye'nin modernleşme sürecinde özellikle Cumhuriyetin ilanı ile birlikte siyasal yapılanma, yurttaşlık bilinci ve eğitim anlayışı alanlarında derin etkiler bırakmıştır. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı aydınları arasında tanınmaya başlanan Rousseau'nun fikirleri, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte daha sistematik biçimde hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet rejiminin temelini oluşturan halk egemenliği, yurttaş eşitliği ve meclis hükümeti sistemi gibi ilkeler, Rousseau'nun "genel irade" ve "toplum sözleşmesi" kavramlarıyla önemli düzeyde örtüşmektedir. Özellikle 1924 Anayasası'nda halk iradesine yapılan vurgu ve meclis hükümeti sisteminin benimsenmesi, bu etkileşimin kurumsal bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, Cumhuriyet'in eğitim politikaları da Rousseau'nun birey ile toplum arasındaki dengeyi eğitim yoluyla kurma hedefiyle paralellik göstermiştir. Ulus-devlet inşasında eğitimin ideolojik bir araç olarak kullanılması, yurttaş kimliğinin şekillendirilmesi ve toplumsal dönüşümün sağlanması açısından kritik bir öneme sahip olmuştur. Bu düşünsel etkilenmenin en somut göstergesi ise, Mustafa Kemal Atatürk'ün Rousseau'ya duyduğu özel ilgi ve onun eserlerini dikkatle incelemiş olmasıdır. Atatürk'ün Rousseau'ya ilişkin değerlendirmeleri, sadece bireysel bir beğeni değil, aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin entelektüel temellerine yönelik bilinçli bir yönelimin ifadesi olarak da okunmalıdır. Dolayısıyla, Rousseau'nun siyasal ve toplumsal teorileri, Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde yalnızca bir düşünsel referans değil, aynı zamanda kurucu bir etki unsuru olarak işlev görmüştür.

2.5.1. Egemenlik anlayışının kaynağı olarak Rousseau

Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi* olarak bilinen eseri 1913 yılında dilimize çevrilmiştir. Atatürk, bu çeviriyi Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı mücadelesi verdiği bir dönemde dikkatle incelemiştir. Kitabın Çankaya'daki nüshasının üzerine aldığı notlar bu noktada önem arz etmektedir. Örneğin, "Egemenlik gücü basit ve tektir. Bu gücü bölmek yok etmektir" cümlesinin yanına "mühimdir" notunu düşmüştür. Yine "Egemenlik belli bir nedenle devredilemeyeceği gibi aynı nedene dayanarak vekaletle de yürütülemez. Egemenlik kamunun iradesine içkindir. İrade ise temsil edilemez; ya kendisidir ya da başka bir şeydir, ara yol yoktur" ifadesinin yanına "kıymetli"dir yazmıştır. Ayrıca, "Egemenlik gücü devredilemeyeceği gibi değiştirilemez de. Egemenlik gücünü sınırlamak, onu ortadan kaldırmaktır" cümlesinin altına çizmiştir. Atatürk'ün not düşüp altına çizdiği bu cümleler, Cumhuriyet'in kurucu felsefesinin temel eksenini oluşturmuştur (Toprak, 2020, s. 18).

Mustafa Kemal Atatürk öncülüğündeki Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinde Rousseau'nun etkisi önemlidir. Bu nedenle hükümet sistemlerine açıklık getirmek

gerekmektedir. Hükümet sistemleri kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çalışma bağlamından hareketle kuvvetler birliğini açıklamamız yeterli olacaktır. Kuvvetler birliği kendi içerisinde yürütmede birleşme ve yasamada birleşme olarak ikiye ayrılmaktadır. Yürütmede birleşme sonucunda mutlak monarşi ve diktatörlük yönetimleri oluşmaktadır. Yasamada birleşmede ise Meclis Hükümeti aracılığıyla yönetim söz konusudur (Gözler, 2018, s. 82-87). Çalışmada Erken Cumhuriyet Dönemi'ni ele aldığımız için bizi burada ilgilendiren yönetim şekli Meclis Hükümeti Sistemi'dir.

Meclis hükümet sistemi, Jean-Jacques Rousseau tarafından savunulan egemenliğin birliği ve bölünmezliği teorisine dayanmaktadır. Egemenlik bölünmez olduğuna göre, bölünmeden temsil edilmesi de gerekmektedir. Bu durumda yasama, yürütme ve hatta yargı gibi egemenlik yetkilerinin tek bir organa devredilmesi uygun görülmüştür. Demokratik anlayışa göre bu organ halkın temsilcilerinden oluşan meclistir. Dolayısıyla meclis, yasama ve yürütme alanları başta olmak üzere her alanda milli iradeyi temsil etme yetkisine sahiptir. Kısacası yasama ve yürütme erklerinin mecliste bir araya gelmesi esastır. Meclis hükümeti sisteminde, yürütme organı, meclis tarafından kendi üyeleri arasından seçilen bir "heyet" veya "komite" aracılığıyla oluşturulmaktadır. Bu sistemde "icra heyeti" bağımsız bir kimliğe veya özgün bir inisiyatifte sahip değildir. İcra vekilleri heyetinin kendine özgü bir hükümet programı ya da siyasi bir yaklaşımı bulunmamaktadır. Heyet, yalnızca meclisin isteklerini yerine getirmektedir. Kısacası, icra heyetinin temel işlevi, meclis tarafından alınan kararları uygulamaktan ileri gelmektedir (Gözler, 2018, s. 78-79).

Meclis Hükümeti sisteminin uygulanma sebebinin temelinde ise egemenlik anlayışı yatmaktadır. Ertuğrul Eryücel bu durumun altını çizmektedir. Ona göre Rousseau'nun *genel irade/istenç* kuramı Erken Cumhuriyet Dönemi'nin egemenlik anlayışını meşrulaştırma noktasında temel teşkil etmiştir. Bu nedenle egemenliğin bölünemez, tek ve devredilemez olmasından hareketle Türkiye Cumhuriyeti'nin 1921 (madde 3) ve 1924 (madde 4) anayasalarında kuvvetler birliği¹⁵ ilkesi benimsenmiştir. Yine Rousseau'nun *genel irade/istenç* kuramdan hareketle Erken Cumhuriyet döneminde ulusun homojen, dayanışmacı ve organizmacı bir yapıda oluşması amaçlanmıştır. Dönem Türkiye'sinde ulus, tek tek vatandaşların iradelerinin toplamından ziyade bir sentezi olarak görülmüş, bu kolektif yapı içerisinde bireylerin tüm kimlik ve haklarıyla özdeşleşmesi beklenmiştir (Eryücel, 2022, s. 480). Bu durum Atatürk'ün konuşmaları, CHP programları, 1921 ve 1924 anayasalarında net bir şekilde görülmektedir.

---

¹⁵ Kuvvetler birliğinin altı 1935 tarihli CHP parti programında çizilmiştir ve şu ifadelerle yer verilmiştir. "Türk ulusunun yönetim şekli, (Kuvvet birdir) esasına dayalıdır. Egemenlik birdir ve bağımsız, şartsız ulusundur. Egemenlik hakkını, ulus adına Kamutay kullanır. Törütgen ve yürütken yetkiler Kamutayda toplanır. Kamutay törütüm yetkisini, doğrudan doğruya, kendi kullanır. Yürütüm yetkisini kendi arasından seçtiği Cumur Başkanı ile, onun orunlayacağı hükümete bırakır. Türkiyede hakyerleri bağımsızdır. Parti, devlet şekillerinin en doğrusu bu olduğuna kanıgıdır" (CHP Parti Programı, 1935, s. 4-5).

Metin Hepere' e göre Atatürk, 1921 (madde 1) ve 1924 (madde 3) anayasalarında "egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" sözünü söylerken buradaki asıl kastettiği şey egemenliğin kaynağından ziyade kime ait olmadığını belirtmektir. Bu sözle egemenliğin bir kişi veya zümreye ait olmadığını dolayısı ile şahsi çıkarlar için kullanılamayacağını ifade etmektedir. Atatürk için, "ortak iyi" şuuru oluşmuş bir toplumda egemenliğin millete bırakılabilecektir (Heper, 2015, 95). "Ortak iyi" şuurunun oluşması önemlidir. 18 Eylül 1920 tarihinde Halkçılık programı tasarısının görüşüldüğü sırada ilk sözü alan milletvekillerinden olan İsmail Suphi Soysallı taslak hakkında bir takım açıklamalarda bulunmuştur. Soysallı "Hâkimiyet bilakaydû şart milletindir" sözünü okumaktan duyduğu gururu ifade ettikten sonra bu durumun hemen gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ancak kapitalizm ve emperyalizme karşı verilen mücadele sonrasında gerçekleşebileceğini ifade etmiştir (Turan, 1995, s. 71-72). Bu nedenle Erken Cumhuriyet halkın eğitilip yurttaş haline getirilmesine önem vermiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşma da egemenlik anlayışını yansıtmaya bakımdan önemlidir ve şu şekildedir: "Efendiler, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve bunun hükümetinin milletten aldığı veçhe istiklâli tam ve bilâ kayd-u şart hâkimiyeti milliyeye umdelerine istinaden memleketi mâmur etmek ve milleti zengin, müreffeh ve mesud etmekten ibarettir." şeklindedir (Atatürk, 2006, s. 297). Aynı yıl Atatürk Adana'da halka yaptığı konuşmada genel irade/istenç kuramı temelli bir konuşma yapmıştır ve şöyle demiştir; " "millet heyeti umumiyesiyle manevi bir şahıs halinde ve kitlei vahdet şeklinde tecelli eyledi ve bu vahdetli ulviyeyi muhafaza ederek ona düşman olanları bertaraf eyledi" (Ökte, 2000, s. 133).

Mustafa Kemal Atatürk'ün ifadeleri ile onun hükümet anlayışı şöyledir:

Efendiler bizim hükümetimiz demokratik bir hükümet değildir, sosyalist bir hükümet de değildir. Ve hakikaten kitaplarda mevcut olan hükümetlerin, mahiyet-i ilmiyesi itibariyle, hiçbirine benzemeyen bir hükümettir. Fakat hâkimiyet-i milliyeyi, irade-i milliyeyi yegane tecelli ettiren bir hükümettir. Bu mahiyette bir hükümettir! İlmi, ictimai noktasından bizim hükümetimizi ifade etmek gerekirse "halk hükümeti" deriz (Toprak, 2020, s. 117).

Atatürk'ün hükümet anlayışında Rousseau'da olduğu gibi özel iradeye yer bulunmamaktadır. Roussau, özel iradeye hizmet ettiği için parti, dernek, lobi, sendika vs kurum ve kuruluşlara karşı olumsuz tavır takınmaktadır. Benzer şekilde sınıfsız/kaynaşmış/homojen bir ulus oluşturma amacıyla olan Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında kuvvetler birliğinden hareket etmiş, tek parti iktidarı ile süreci yönetmiştir (akt. Öktem, s. 60).

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet yöneticileri için egemenlik, hiçbir surette bölünmeyecek ve paylaşılacak şekilde kayıtsız şartsız millete aittir; bu ilke, yalnızca siyasal sistemin değil, aynı zamanda toplumun yeniden inşasında da belirleyici olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Hâkimiyet-i milliyeye uğruna canımı vermek, benim için vicdan ve namus borcu olsun" (Bozok, 2001, s. 98) sözünde somutlaşan bu anlayış, egemenliğin halk adına ve doğrudan Türkiye Büyük Millet Meclisi eliyle kullanılması esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, devletin iç ve dış

siyasetinde hiçbir otoriteyle paylaşılmayan bir egemenlik ilkesi benimsenmiş, ulusal iradeye gölge düşürebilecek tüm kurumlar —başta halifelik olmak üzere— anayasal reformlarla ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle 3 Mart 1924'te halifeliğin ilgası, sadece bir kurumun kaldırılmasından ibaret değil, Rousseau'nun halk egemenliğini esas alan düşüncesiyle temellendirilen bir rejim inşasının nihai adımı olarak değerlendirilmelidir (Turan, 1995, s. 56-58).

2.5.2. Cumhuriyet rejiminin temeli olarak Rousseau

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halkı Türk milleti olarak tanımlamış ve bu tanımlama, halk egemenliği anlayışının temelini oluşturmuştur. Ona göre, Türk milleti hem tarihsel hem de kültürel açıdan medeni bir topluluk olup, bu milletin egemenliğine dayanan bir yönetim biçimi olarak Cumhuriyet, Türk milletinin siyasi yapısına en uygun yönetim şeklidir (Giritli, 1991, s. 183). Atatürk, halkın iradesine dayanan cumhuriyet anlayışını benimseyerek, devletin tüm kurumlarının halkın egemenliğini yansıtmayı gerektiğini vurgulamıştır. Bu yaklaşım, "halk yönetimi" ve "halk hükümeti" gibi terimlerle somutlaşmış ve Cumhuriyet yönetiminin şekillendirilmesinde temel bir prensip olarak benimsenmiştir (İlgazi, 2002, s. 3). Mustafa Kemal Atatürk liderliğindeki Erken Cumhuriyet rejimi, halk egemenliği ilkesini benimseyerek, tüm bireylerinin eşit haklara sahip olduğu bir devlet anlayışı oluşturmayı amaçlamış ve bu anlayışı Cumhuriyet'in özünde somutlaştırmıştır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet rejimine verdiği önem, onun erken dönemdeki söylemlerine de yansımıştır. Nitekim 7-8 Temmuz 1919'da sabaha karşı Mazhar Müfit Kansu'ya "Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır" diyerek, Cumhuriyet'in Türkiye için kaçınılmaz bir yönetim biçimi olduğunu belirtmiştir (Kansu, 1997, s. 131). Ayrıca, Adana'daki çiftçilerle 1923'te yaptığı konuşmasında, Türkiye'de yeni bir yönetim biçiminin varlığını şu şekilde ifade etmiştir:

Bugün eski idareden büsbütün ayrı yeni bir Türkiye devleti var. Bunu idare eden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir. Kemali cesaretle diyebiliriz ki, bugün bir halk hükümetimiz vardır. Bu halkın mukadderatı artık ebediyen bu halkın elindedir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006, s. 303-304).

1920'de ise, Milli Savunma Tekilatı'nın güçlendirilmesi için alınacak tedbirleri görüşürken yaptığı konuşmada, halk hükümetine ve Cumhuriyet rejiminin gerekliliğine dair şu vurguyu yapmıştır: "Zannederim bugünkü mevcudiyetimizin mahiyeti asliyesi, milletin temayülâtı umumiyesini ispat etmiştir, o da Halkçılıktır. Halk Hükümetidir" (Eyyüboğlu, 1981, s. 149).

Atatürk'ün halk egemenliği ve Cumhuriyet anlayışı, Rousseau'nun halk egemenliği kuramıyla paralellik göstermektedir. Rousseau, egemenliği halkla özdeşleştirerek, halkın egemenliğini ve cumhuriyetçiliği savunmuştur (Atagenç, 2019, s. 8). Eşitlik ve özgürlüğe büyük önem atfeden Rousseau'ya göre bir ülkedeki kötü gidişatın en büyük nedeni yönetimdeki bozukluktur.

Cumhuriyet hem bu kötü gidişatı önlemede hem de eşitlik ve özgürlüğü sağlamada en ideal devlet biçimidir (Uğurlu, 2003, s. 82). Atatürk de benzer düşüncelere sahiptir. Şerafettin Turan'a göre, Batı'daki Aydınlanma hareketinin olumlu sonuçlarını ve Fransız Devrimi'nin etkilerini yakından tanıyan Mustafa Kemal Atatürk'ün, halkın ya da ulusun egemenliğine dayanan ve demokrasiyi de kapsayan bir anlayış olarak Cumhuriyet kavramını daha okul yıllarından itibaren benimsediğine kuşku bulunmamaktadır (Turan, 1995, s. 19). Yine cumhuriyetin demokrasiyi içerdiği ve uygulama noktasında en uygun rejim olduğu görüşü hem Mustafa Kemal Atatürk hem yol arkadaşlarının geneli tarafından kabul edilen bir anlayıştır (Turan, 1995, s. 23).

Cumhuriyetin, demokrasi ilkesini kapsayan bir yönetim biçimi olduğuna inanan Atatürk, halk egemenliğini ve ulus egemenliğini savunmuş, aynı zamanda Cumhuriyet'in demokrasiyi içerdiği ve bunun her yönüyle uygulanması gerektiği anlayışını da benimsemiştir (Turan, 1995, s. 23). Cumhuriyet, Atatürk için sadece devlet şekli değil, aynı zamanda halkın yönetim biçimidir. Ancak Atatürk, ulus egemenliğine geçişin eğitimle sağlanabileceğine inanmış ve Cumhuriyet'in 10. yılında yaptığı değerlendirmede demokrasinin tüm gereklerinin sırasıyla uygulanması gerektiğini vurgulamıştır (Turan, 1995, s. 22).

Bu noktada Cumhuriyetin tanımına değinmek gerekmektedir çünkü cumhuriyetin anlaşılması konusunda pek çok tartışma¹⁶ bulunmaktadır. Genel kabul ile dar ve geniş anlamda Cumhuriyet tanımları söz konusudur. Dar anlamda cumhuriyet monarşinin karşıtı yani devlet başkanının göreve veraset dışında herhangi bir şekilde gelmesidir. Geniş anlamda cumhuriyet ise genel oy, temsili rejim ve kuvvetler ayrılığı ilkelerini esasalmaktadır. Buradan hareketle "halka ait olan" cumhuriyet rejimi ile "halkın yönetimi" anlamındaki demokrasi arasında ayrım bulunmaktadır. Bu ayrım birisinin devlet biçimi (Cumhuriyet) diğ erinin hükümet biçimi (demokrasi) olması üzerinden de okunmalıdır. Özetle demokratik olmayan bir devlet cumhuriyet olabilmektedir (Gözler, 2018, s. 54-55; Kutlu, 2011, s. 15-16). Demokrasi halkın yönetiminden yola çıkarak halkın iktidarına odaklanmaktadır. Cumhuriyet rejimi demokrasinin bu ilkelerini benimsemekle birlikte akıl, erdem ve ortak fayda gibi cumhuriyetçi kavramlarla demokrasinin bu ilkesine sınır çizmeye çalışmaktadır (Kutlu, 2011, s. 21). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Cumhuriyetin daha çok dar anlamda anlaşılması söz konusudur.

Rousseau'nun haksız mülkiyet ile zenginleşip ayrıcalıklı sınıf haline gelenlere bakışı ile Atatürk'ün saltanatı yönetenlere¹⁷ bakışı arasında benzerlik söz konusudur (akt. Öktem, s. 59-60). Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'ün in 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın kaldırılmasıyla ilgili meclis konuşması önemlidir. Atatürk'ün ifadeleri şöyledir:

---

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Audier, S. (2006). Cumhuriyet Kuramları.

¹⁷ Atatürk, halk egemenliğine dayanan cumhuriyeti, Padişah ve Halifenin varlığına karşı çıkararak savunmuştur. Ona göre, halifelik ve padişah yönetimi, halk egemenliği ilkesine aykırıdır ve bu nedenle kaldırılmalıdır. 3 Mart 1924'te Halifelik'in kaldırılmasının ardında yatan düşünce, hükümetin halkın iradesine dayalı bir yapıya dönüşmesi olmuştur (Nutuk cilt II, 1969, s. 438).

Tarih-i cihanda bir Cengiz, bir Selçuk, bir Osman devleti tesis eden ve bunların hepsini hâdisat ile tecrübe eyliyen Türk milleti bu defa doğrudan doğruya kendi nam ve sıfatında bir devlet tesis ederek bütün felâketlerin karşısında meftur olduğu kabiliyet ve kudretle ahzi mevki etti. Millet mukadderatını doğrudan doğruya eline aldı ve millî saltanat ve hâkimiyeti bir şahısta değil, bütün efradı tarafından müntehap vekillerinden terekübeden bir Meclisi âlide temsil etti. İşte o Meclis, Meclisi âlinizdir; Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Milletın saltanat ve hâkimiyet makamı yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi 'dir. Ve bu makam-ı hâkimiyetin hükûmetine, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti derler. Bundan başka bir makam-ı saltanat, bundan başka bir heyeti hükûmet yoktur ve olamaz (Atatürk, 2006, s. 158).

Atatürk, Cumhuriyeti Türk ulusu için vazgeçilmez bir yaşam biçimi olarak görmüş ve bu rejimin değiştirilmemesini sağlamak adına anayasal güvence altına alınması gerektiğini düşünmüştür. Bu nedenle, Türk devriminin ve yeni Türkiye Devleti'nin temel ilkelerini belirlerken "Cumhuriyetçilik" ilkesini öncelikli bir konuma yerleştirmiştir. Nitekim Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Anayasa'da yer alan "Türkiye Devletinin hükümet şekli Cumhuriyettir" ifadesi, 1924 Anayasası'nın 1. maddesinde "Türkiye Devleti bir Cumhuriyettir" şeklinde kesin bir ifadeye dönüştürülmüştür. Ayrıca, Anayasa'nın 102. maddesinde Cumhuriyet rejimiyle ilgili hükümlerin değiştirilemeyeceği ve bu konuda değişiklik önerisinde dahi bulunulamayacağı açıkça belirtilmiştir. 1924'ten bu yana Anayasa'da yapılan tüm değişikliklerde bu hükümlerin aynen korunması, Cumhuriyet rejimi üzerindeki ortak görüş birliğinin açık bir göstergesi olmuştur (Turan, 1989, s. 453).

Sonuç olarak, Atatürk için Cumhuriyet, yalnızca bir yönetim biçimi olmanın ötesinde, halkın iradesinin ve egemenliğinin yegâne kaynağı olduğu, özgürlük ve eşitliği teminat altına almayı hedefleyen bir rejimdir. Bu rejim, Atatürk'ün halkçılık anlayışını ve demokrasiye olan inancını en açık şekilde yansıtmaktadır. Cumhuriyet, Atatürk için halkın kendi kaderini tayin etme hakkını elde ettiği, yönetimin her seviyesinde ulusal egemenliğin hâkim olduğu bir sistemdir. Atatürk'ün Cumhuriyet'e bakışı, Rousseau'nun halk egemenliği düşüncesiyle paralel bir biçimde, tüm halkın eşit haklara sahip olduğu, sınıf ve ayrıcalıkların reddedildiği bir toplumsal düzenin inşasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışı sadece bir yönetim şekli değil, aynı zamanda bir toplum mühendisliğidir; halkı eğiterek, bilincini geliştirerek ve ulus olma bilincini güçlendirerek, tam anlamıyla bir demokrasiye ulaşmayı amaçlamaktadır. Atatürk'ün, bu Cumhuriyet'i sadece bir yönetim biçimi olarak değil, toplumun tüm katmanlarını kapsayan bir sosyal değişim ve ilerleme süreci olarak görmesi, onun siyaset anlayışının temel taşlarını oluşturmuştur.

2.5.3. Yurttaş eğitiminde Rousseau'nun etkisi: halkçılık

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde toplumun yeniden inşası hedefi, yurttaşlık eğitiminin hem içeriğini hem de amacını belirleyici bir unsur olmuştur. Cumhuriyet ideolojisinin temel ilkeleri doğrultusunda, bireylerin sadece yönetime katılım gösteren değil, aynı zamanda bu sistemi

bilinçli biçimde benimseyip destekleyen yurttaşlara dönüşmesi hedeflenmiştir. Bu süreçte Jean-Jacques Rousseau'nun siyasal kuramı önemli bir düşünsel zemin sunmuştur. Erken Cumhuriyet yönetimi, Rousseau'nun genel irade ve halk egemenliği kavramlarından esinle, rasyonel, özgür iradeye sahip ve siyasal sorumluluk bilinci gelişmiş yurttaşlar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Rousseau'nun toplumsal sözleşme anlayışı, halkın siyasal iradesini merkeze alan bir düzen önerirken; Türkiye'de bu anlayış halkçılık ilkesiyle bütünleşmiş, yurttaşların hem hak hem de yükümlülük bilinciyle donatılması gerektiği düşüncesi eğitim politikalarına yön vermiştir. Dolayısıyla eğitim, bu bağlamda rejimin ideolojik temellerini topluma aktaran başlıca araçlardan birisi olarak benimsenmiştir.

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim sisteminin yeniden yapılandırılma süreci başlatılmış ve bu yapılanma, Cumhuriyet değerlerini topluma benimsetme işleviyle donatılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, diğer modern ulus devletlerde olduğu gibi, bireyleri hem fiziksel hem zihinsel olarak devlete bağlı kılmayı ve "Cumhuriyetçi" bir kimlik inşa etmeyi temel hedeflerden biri olarak belirlemiştir (Ünder, 1998, s. 220-228). Bu doğrultuda, yeni nesillerin sadece bilgiyle donatılması değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in rejimi ve ideolojisiyle bütünleşmiş bireyler olarak yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Maarif Vekili Esat Bey'in 1931 tarihli direktifi, bu anlayışı yansıtan önemli bir belge niteliğindedir ve şöyledir: "Türk mektebi eline teslim edilmiş her Türk çocuğunu Cumhuriyet rejiminin psikolojisi ve ideolojisini tamamiyle kavramış, Türk milleti ve Türkiye Cumhuriyeti için azami derecede faydeli bir Türk vatandaşı haline getirmeye mecburdur" (Üstel, 2008, s. 136-137).

Erken Cumhuriyet döneminde eğitimle amaçlanan, yeni devletin ihtiyaç duyduğu, çalışkan, bedenen sağlıklı, vatani için fedakârlık yapmaya hazır, milli menfaatleri bireysel çıkarların üzerinde tutan, itaatkâr ve toplumsal dayanışmaya önem veren yurttaşlar yetiştirmektir. Bu çerçevede, yurttaşların sorumluluklarını eksiksiz yerine getirmesi ve ulusal değerlere bağlı bireyler olarak yetişmesi hedeflenmiştir (Parlak, 2005, s. 8).

Cumhuriyet rejiminin inşasında eğitimin önemi, bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından da sıkça vurgulanmıştır. Bu durumu Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 yılındaki meclis açılış konuşmasında net bir şekilde ifade edilmektedir ve şöyledir:

Yaparak öğrenmeğe dayanan ve yaygın bir eğitim ve öğretim için yurdun önemli merkezlerinde yeni kitaplıklar, çeşitli bitkiler ve hayvanlar içine alan bahçeler, konservatuvarlar, işyerleri, müzeler, galeriler, sergi alanları kurmak gerekli olduğu gibi...Bu merkezlerde bilimsel gece toplantıları ve konferanslar düzenlemek, halkın okuyup yazamayanlarına en kolay yoldan okutarak onlara birinci derecede gerekli olanı vermek, gece dersleri açmak.... Atatürk'ün bu sözleri gerçek anlamda bir halk eğitimi programının çerçevesini çizmekteydi (İlgazi, 2002, s. 11-12).

Bu bağlamda Atatürk'ün halkçılık anlayışı ile Rousseau'nun siyaset felsefesi arasında etkileşim söz konusudur. Rousseau'nun "halk hiçbir zaman bozulmaz ama çoğu kez aldatılabilir" sözü (Rousseau, 2013, s. 26), Atatürk'ün halkı eğitme misyonuyla doğrudan örtüşmektedir. Atatürk

ve Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, halkı eğitmeden yürütülen bir siyasal düzenin halk egemenliğine dayanamayacağına inanmış ve bu nedenle eğitim reformlarını öncelikli kılmıştır. 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimin birleştirilmesi ve modern eğitim kurumlarının kurulması, bu idealin ilk somut adımlarıdır. Daha sonrasında Millet Mektepleri, Halkevleri ve Köy Enstitüleri gibi kurumlar, halkın hem modern bilgiyle hem de yurttaşlık bilinciyle donatılmasını hedeflemiştir.

Atatürk, halkın eğitilip bilinçli yurttaşlar haline getirildikten sonra egemenliğin onlara devredilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk'e göre halk eğitimsiz bırakıldığında "her türden istenmeyen amaç uğruna kolayca kandırılabilir"; bu nedenle halkın genel irade doğrultusunda eğitilmesi bir zorunluluktur (Heper, 2015, s. 94). Benzer şekilde Rousseau'nun "bitkiler tarımla, insanlar eğitimle yetiştirilir" (Rousseau, 2017, s. 6) sözü, Atatürk'ün eğitim anlayışında da karşılık bulmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği zor koşullarda, Atatürk'ün 15 Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'ni toplaması ve burada yaptığı konuşmada "çocuklarımızı ve gençlerimizi... millî değerleri coşku ile her karşı düşünce önünde şiddetle ve özveriyle savunma zorunluluğu" vurgusu (Tezcan, 2003, s. 3), bu karşılığın somut örneklerindedir.

Öte yandan, Atatürk'ün Rousseau ile olan düşünsel ortaklığı belirli sınırlar içerisindedir. Rousseau, eğitimin toplumsal sınıflara göre verimli olabileceğini, özellikle yoksul halk kitlesinin eğitiminin sınırlı etkiler yaratacağını savunurken (Rousseau, 2017, s. 29), Atatürk bu noktada farklı bir yaklaşım benimsemiştir. Gazi, özellikle köylü kesimi yüceltmiş ve onları Cumhuriyet'in temel unsurlarından birisi olarak görmüştür. "Köylü milletin efendisidir" sözü bu anlayışın en açık ifadesidir. Nitekim Atatürk, "yedi yüz yıldan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz... bu asil sahibin huzurunda utanç ve saygıyla hakiki yerimizi alalım" diyerek (Naci, 1978, s. 68), köylünün eğitimle güçlendirilmesi gerektiğine inanmıştır.

Öte yandan, Atatürk'ün Rousseau ile olan düşünsel ortaklığı belli sınırlar içindedir. O Rousseau'nun düşüncelerini sentezleyerek kendi doğrusunu uygulamıştır. Çünkü Rousseau'ya göre yoksulları eğitmenin herhangi bir yararı yoktur, onlar zaten kapasiteleri ölçüsünde alabilecekleri eğitimi almıştır (Rousseau, 2017, s. 29). Ancak Atatürk Rousseau'dan farklı bir düşünce içerisindedir. Gazi yoksullar/köylüler için: "yedi yüz yıldan beri emeklerini ellerinden alıp israf eylediğimiz ve buna karşılık nankörlük, küstahlık, zorbalıkla uşak menzilesine indirmek istediğimiz bu asil sahibin (köylünün) huzurunda bugün utanç ve saygıyla hakiki yerimizi alalım" ifadelerini kullanmıştır (Naci, 1978, s. 68). Yine Gazi'nin "köylü milletin efendisidir" sözü bu konuyu netleştirmek için oldukça yerinde bir ifadedir. Bu nedenle köylü şehirli ayrımı yapmadan gerekli eğitimi alan, yurttaşlık bilincine sahip nesiller yetiştirmek için Cumhuriyet yönetimi kolları sıvamıştır.

Rousseau'nun, "herkes ödevini yerine getirecek: Halk yasalara boyun eğecek, başkanlar doğru ve ölçülü olacaklar, askerler ölümü hiçe sayacaklar" (Rousseau, 2013, s. 131) ifadesi, adeta Erken Cumhuriyet'in yurttaş modelinin bir tasviri gibidir. Zira 1935 tarihli CHP Dördüncü

Büyük Kurultayı'nda dile getirilen, "vatandaşları her türlü ayrılıktan korumak, onları... büyük Türk ulusu için faydalı kılmak" ilkesi de (CHP Parti Programı, 1935, s. 17), bu anlayışın siyasal düzlemdeki yansımasıdır.

Rousseau'nun eğitimle ilgili düşüncelerinden büyük ölçüde etkilenen Atatürk öncülüğündeki Erken Cumhuriyet yönetimi, eğitimde köklü reformlara imza atmıştır. Bu süreç, ilk olarak Maarif Vekilleri toplantısıyla başlamış, ardından Tevhidi Tedrisat Kanunu ile eğitimde bütünlük sağlanmıştır. Bu kanun, eğitim sistemini tek çatı altında toplayarak laik, modern ve bilimsel bir temele dayandırmıştır. Eğitimde halkın geniş kesimlerine ulaşmayı amaçlayan Millet Mektepleri, halk odaları ve halkevleri gibi kurumlar, Cumhuriyet'in eğitimdeki önemli atılımlarından olmuştur. Ayrıca, ilkokul, ortaokul ve lise müfredatları da modernize edilerek, Cumhuriyetin hedeflediği yurttaş tipinin inşa edilmesinde önemli bir adım atılmıştır. Bu reformlarla, eğitim sadece elit bir sınıfın değil, tüm halkın faydalanabileceği bir araç haline getirilmiştir.

Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında yürürlüğe giren en temel düzenlemelerden birisi olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu (3 Mart 1924), eğitimde birliği sağlayarak hem dinî hem de geleneksel kurumların eğitim üzerindeki etkisini ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Bu yasa ile tüm eğitim kurumları Maarif Vekâleti (Milli Eğitim Bakanlığı) çatısı altında toplanmış, bu sayede yurttaşların aynı fikir, duygu ve bilgi düzeyinde yetişmesi amaçlanmıştır (Büyükdüvenci, 1984, s. 465; Köken, 2002, s. 190).

Atatürk öncülüğünde şekillenen bu eğitim seferberliği, sadece kurumsal düzenlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda halkın doğrudan katılımını hedefleyen uygulamalarla da desteklenmiştir. 1928 yılında başlatılan Millet Mektepleri, özellikle köy nüfusu başta olmak üzere halkın okuryazarlık oranını yükseltmeyi ve yeni alfabenin öğretilmesini amaçlamıştır. Bu kurumlar aracılığıyla, bireylerin siyasal katılım yetkinliklerinin artırılması, modern aile yapısına uyum sağlanması ve kültürel dönüşümün gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (İlgazi, 2002, s. 12). Halkodaları ve Halkevleri de bu sürecin devamında işlevselleştirilmiş, yurttaş kimliğinin kültürel ve sosyal alanda da pekiştirilmesi sağlanmıştır.

1926 tarihli İlkmektep Müfredat Programı bu dönüşümün en somut göstergelerinden birisidir ve şöyledir:

- Çocuğa, etrafında olup biten işlerin, cereyan eden hadiselerin ahlâki, iktisadi ve hukuki..... kısaca, içtimai mânâlarını idrak ettirmek.
- Onda devlet, milliyet ve aile tesanüdüne iptina eden bir ahlâkiyet hissi tevlit ettirmek ve yaşatmak.
- Çocuğa içinde yaşadığı cemiyette kendisinin oynadığı ve oynayacağı rolü sezdirmek, onu, demokratik bir devlette vatandaşların hak ve vazifeleri hakkında esaslı bir fikre sahip etmek.

- Çocuğa en geniş mana ile yurdunu ve milliyetini sevdirmek (bu muhabbetin mücerret ve çocuk için ekseriye mûphem kelimeler ile nasihat ve irşat şeklinde değil, onu imkan derecesinde şeniyetlerle temas ettirmek suretile müşahade, tetkik ve tefekküre müstenit olarak telkin edileceğini kaydetmek lazımdır.
- Türk sây ve teşebbüsü ile meydana gelen ve aynı sây ve ikdam ile işletilen müesseselere (mesela: şimendiferlere, seyrüsefaine, bazı fabrikalara, milli bankalara, vatani ve hayırperver cemiyetlere ve ilah...) bilhassa dikkati celp suretile çocukta Türkün iktisadi ve medeni kudret ve kabiliyeti hakkında itimat ve iman tevlit etmek ve yaşatmak.
- Çocuğu devlet teşkilatı ve hükümet makinası hakkında esaslı fikirlere ve malûmata sahip etmek (Üstel, 2008, s. 132-133).

1926 tarihli İlkokul Müfredat Programı'nda Yurt Bilgisi dersi, yurttaş yetiştirme amacı taşıyan ilköğretimin temel derslerinden biri olarak özel bir konum kazanmıştır. Programda bu dersin, diğer dersler için bir odak noktası olduğu vurgulanarak, öğrencilerin vatana ve millete uyum sağlamasında doğrudan rol oynadığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, Yurt Bilgisi dersi, ilköğretimin temel hedefleriyle örtüşerek diğer derslerin merkezinde yer alan bir unsur olarak değerlendirilmiştir (Üstel, 2008, s. 131-132).

Bu dönemde özellikle ilköğretim alanında kayda değer gelişmeler yaşanmıştır. Cumhuriyet'in ilk on yılında, ilkokul sayısı ve okullaşma oranlarında büyük bir artış gözlemlenmiştir. 1923-1924 öğretim yılında 4.894 olan ilkokul sayısı, 1928-1929'da 6.599'a, 1931-1932'de ise 6.713'e ulaşmıştır. Aynı süreçte öğrenci sayısı 341.941'den 523.611'e çıkmıştır. Ortaokullar için de benzer, ancak daha sınırlı bir artış gözlenmiştir (Kafadar, 1997, s. 149; Üstel, 2008, s. 128-129). Bu gelişmeler, Cumhuriyet yönetiminin eğitime verdiği önemin ve halkın eğitilmesi yönündeki kararlılığın açık göstergesidir.

Eğitimin sadece zihinsel değil, bedensel gelişimi de kapsamı gerektiğini düşünen Atatürk, yurttaşın fiziksel sağlığını da Cumhuriyet idealiyle bütünleştirmiştir. Bu doğrultuda sporun gençliğin eğitiminin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamış ve bu alandaki faaliyetlere büyük önem atfetmiştir (Büyükdüvenci, 1984, s. 466). 1933 yılında Gazi Eğitim Enstitüsü'nde beden eğitimi bölümü açılmış, 1936-1938 yılları arasında 415 bin TL'lik bir bütçeyle 31 spor tesisi inşa edilmiştir. Ayrıca öğretmenler Avrupa'ya gönderilerek beden eğitimi alanında uzmanlaşmaları sağlanmıştır. Gençliğe verilen bu önem doğrultusunda, 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ile 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın ilan edilmesi, yurttaş bilincinin sadece okul sıralarında değil, toplumsal yaşamın her alanında pekiştirilmesine yönelik bir stratejinin parçası olmuştur.

Son olarak, Atatürk'ün 1937 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmasında belirttiği gibi, Türk Tarih ve Dil Kurumlarının faaliyetleri, Cumhuriyet'in kültürel derinliğini artırmayı ve halkın tarihsel bilinçle donatılmasını amaçlamıştır. Bu kurumların, milletin ortak

kimliğinin yeniden tanımlanmasında oynadığı rol, halkçılık ilkesinin kültürel bir boyut kazandığını da göstermektedir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, 2006, s. 229).

2.5.3.1. Halkevleri

Cumhuriyet'in ilanından sonra inşa edilmek istenen yeni toplum yapısı, yalnızca siyasal ve hukuki düzenlemelerle değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel dönüşümlerle de desteklenmiştir. Bu bağlamda Halkevleri, Atatürk ilkelerini toplumun en geniş kesimlerine yaymak amacıyla hayata geçirilen önemli kurumlardan biri olmuştur. 1932 yılında kurulan Halkevleri, halkın eğitim seviyesini yükseltmek, kültürel gelişimi desteklemek ve modernleşme sürecinde toplumsal katılımı sağlamak gibi işlevleriyle dönemin dönüşüm politikalarının başlıca araçlarından biri haline gelmiştir. Bu kurumlar, Kemalist devrimlerin halk tabanında benimsenmesi ve içselleştirilmesi noktasında önemli görevler üstlenmiş; kültürel süreklilik ile ideolojik yönlendirme arasında bir köprü görevi görmüştür.

Halkevlerinin kuruluş süreci, Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) 1931 yılında yapılan III. Büyük Kongresi'nde ileri sürülen yeni parti politikaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu kongrede Altı Ok ilkeleri netleştirilmiş, Türk Ocakları'nın CHP bünyesine katılması kararlaştırılmış ve bunun sonucunda Türk Ocakları aynı yıl kendisini feshetmiştir. CHP'nin halkla doğrudan temas kurma hedefi doğrultusunda, ilk olarak 1932'de 14 şehirde Halkevleri açılmıştır. Zamanla bu sayı artmış, 1950 yılına gelindiğinde 478 Halkevi ve 4322 Halkodası ülke çapında faaliyet göstermeye başlamıştır (Yeşilkaya, 2009, s.113).

Halkevlerinin kuruluş amacı, yalnızca okuryazarlık oranını artırmakla sınırlı kalmamış, halkı sanattan spora, tarih bilgisinden yurttaşlık bilincine kadar geniş bir yelpazede eğitmeyi hedeflemiştir. 1928'deki Harf Devrimi ve Millet Mektepleri ile başlayan cehaletle mücadele sürecine 1932 yılı itibarıyla Halkevleri de dâhil olmuş; bu kurumlar aracılığıyla halkın sadece temel bilgilerle değil, aynı zamanda kültürel birikimle donatılması amaçlanmıştır (Durak, 2014, s. 422).

Halkevlerinin halkçılık anlayışıyla kurduğu ilişki, dönemin ideolojik yönelimlerini de yansıtmaktadır. Bu halkçılık anlayışı, toplumdaki farklılıkları törpüleyerek ortak bir kültür ve ideal etrafında birleşmiş bir ulus oluşturmayı hedeflemiştir. Sanat, spor ve kültür gibi alanlar bu birlikteliği pekiştirici araçlar olarak değerlendirilmiştir (Ölçen, 1988, s. 8).

Halkevlerinin önemli faaliyetlerinden birisi de yayıncılık alanında kendisini göstermiştir. 1932-1950 yılları arasında 60'tan fazla dergi yayımlayan Halkevleri, bu yolla ideolojik ve kültürel mesajlarını geniş halk kitlelerine ulaştırmayı hedeflemiştir. Ancak mali sıkıntılar nedeniyle birçok dergi süreklilik gösterememiştir. Buna karşın Ankara Halkevi tarafından çıkarılan Ülkü Dergisi, düzenli yayını ve geniş erişim kapasitesi ile öne çıkmıştır (Dost, 2007, s.

79). Başkent Ankara’da yayımlanması ve önemli entelektüellerin desteğini alması, derginin başarısının arkasındaki temel etkenler arasında yer almıştır.

Ülkü Dergisi, Kemalist ilkeler doğrultusunda yayın yapmış, içerdiği yazılarla hâkim ideolojinin çizdiği sınırların dışına çıkmamıştır. Tazegül’ün ifadesiyle, dergi “modern ve milli bir toplumun oluşumu için partiyle omuz omuza çalışan bir kültür kurumu” olarak hareket etmiştir (Tazegül, 2005, s.210). Özellikle 1930’lu yıllarda ulus inşa sürecinin radikalleştiği dönemde Ülkü; spor, sanat, köycülük ve dayanışmacı toplum yapısı gibi pek çok konuda sistematik bir şekilde görüşler sunmuştur (Katırağ, 2019, s.36).

Halkevleri’nin kültürel misyonunun bir diğer boyutu ise köycülük politikalarıyla ilişkilidir. Avrupa’da yaşanan ekonomik krizler, sanayileşmeye ve kentleşmeye duyulan şüpheyi artırmış, kırsal yaşam yeniden değer kazanmıştır. Türkiye’de de benzer bir eğilim gözlemlenmiş; köy, hem sosyal istikrarın hem de kültürel sürekliliğin kaynağı olarak görülmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Halkevleri, köylüyü eğitmek, köy yaşamını idealize etmek ve kırsalda sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla etkinlikler düzenlemiştir (Toprak, 2020, s.146).

Öte yandan Ülkü Dergisi’nde 1930-1940 arasında köy ve köylü hayatını idealize eden yazılar öne çıkmıştır. Dergi yazarları, inkıpların şehirden çok kırsalda benimsenmesinin daha etkili olacağını düşünmüşlerdir. Bu nedenle köy hayatı övülürken, şehir hayatı eleştirilmiştir. Sanayileşmenin gerekliliği kabul edilmekle birlikte, bunun köycü politikalarla uyumlu bir şekilde yürütülmesi gerektiği savunulmuştur (Katırağ, 2019, s.36-37). Ayrıca sınıfsal eşitsizliklerin giderilmesi için Toprak Reformu meselesi de derginin gündeminde yer almıştır. Batı’daki burjuva-emekçi sınıf ayrımının aksine Türkiye’de toprak ağası-köylü ayrımı belirgindir ve bu eşitsizlik, reformlarla giderilmeye çalışılmıştır (Katırağ, 2019, s.20).

Sonuç olarak Halkevleri ve Ülkü Dergisi, Erken Cumhuriyet döneminin solidarist (dayanışmacı) toplum idealinin kurumsal ve düşünsel zemindeki başlıca temsilcileri olmuştur. Halkevleri halkı modernleştirerek yurttaş haline getirmeyi, Ülkü Dergisi ise bu sürece düşünsel yön kazandırmayı hedeflemiştir. Her iki yapı da Kemalist ilkeler doğrultusunda, sınıfsal ayrımlardan arınmış, kültürel olarak homojen ve ulusal değerler etrafında birleşmiş bir toplum inşa etmeye yönelik çabaların parçası olmuştur.

2.5.4. Sivil din ve laiklik ilişkisi

Erken Cumhuriyet Dönemi, Osmanlı İmparatorluğu’nun din temelli millet sisteminden seküler bir ulus-devlet modeline geçişin sancılı ve dönüştürücü evresi olmuştur. Bu süreçte, yeni Türk kimliğinin inşasında laiklik ilkesi merkezi bir rol oynamış, dinin devlet ve toplum üzerindeki etkisinin yeniden tanımlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, sivil din ve laiklik arasındaki ilişki, Cumhuriyet ideolojisinin temel tartışma konularından birisini teşkil etmiştir.

Laiklik ilkesi, Osmanlı'nın din temelli millet sistemi karşısında, Türk kimliğini seküler temeller üzerine inşa etmeyi amaçlamış ve eski Türk geleneklerini yeniden canlandırmayı hedeflemiştir (Parlak, 2005, s. 99). Bu bağlamda Kemalizm, Comte'un üç hal yasasındaki pozitif aşamadan hareketle, dini inanç yerine bilimsel düşünceyi temel alan bir toplumsal yapı inşa etmeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda eğitim sisteminde akıl ve bilim esas alınarak 'tabii din' anlayışı benimsenmiş, hurafelerin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir (Köker, 1993, s. 168). Kemalist söylemde, dinin özüne değil, halkın dini duygularını sömüren gerici unsurlara karşı mücadele edildiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda pozitivizm, eski düzeni savunan hilafet ve saltanat yanlılarına karşı, kurucu kadronun ideolojik aracı olmuştur (Tunçay, 1981, s. 213).

Erken Cumhuriyet döneminde sıklıkla vurgulanan bir husus da laikliğin dinsizlik olmadığıdır. 14 Mayıs 1931'de laiklik ilkesinin CHP programına eklenmesiyle birlikte, CHP Genel Sekreteri Recep Peker, laikliğin din karşıtlığı anlamına gelmediğini şu sözlerle ifade etmiştir: "Laiklik asla dinsizlik ya da bunu istemek değildir. Türkiye'de herkesin dilediği gibi ibadet etmesi anayasa ile güvence altındadır. Kişisel inancına bağlı bir vatandaş, vicdani kanaatine sadık kalmakla birlikte samimi bir şekilde laik de olabilir." Bu anlayış, laikliğin bireyin inanç özgürlüğü ile devletin tarafsızlığını birlikte ele aldığını göstermektedir (Jäschke, 1972, s. 96-97). Mahmut Esat Bozkurt da laikliğin temel amacını din ile devleti birbirinden ayırarak dini, siyasi otoritelerin etkisinden kurtarıp bireyin vicdanına bırakmak olarak tanımlamış ve bu anlayışın kurumsal yönüne vurgu yapmıştır (Çelikoğlu, 2013, s. 216). Falih Rıfki Atay ise laikliği, akılcı bir dünya görüşünün egemenliği olarak değerlendirmiş ve onu "Türklüğün akıl hürriyetine kavuşması ve dünya işlerinin yalnızca akıl yoluyla düzenlenmesi" şeklinde ifade etmiştir (Çelikoğlu, 2013, s. 216).

Cumhuriyet kadroları laikliğin kurumsal ve maddi yönünü vurgulamış, din ve vicdan hürriyetine değinmiş olsa da, Türkiye'de daha çok din ile devletin ayrılması değil, devletin dini kontrol etmesi gerektiği görüşü yaygın olmuştur (Çelikoğlu, 2013, s. 218). Bu anlayışın temel bileşenleri, Osmanlı'dan miras alınan kurumsal otorite ilişkileri ve devletin iktidarını pekiştirme amacıdır. Bu doğrultuda, 3 Mart 1924 tarihli Şer'iyeye ve Evkaf ile Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun'un 1. maddesinde, hukuk kurallarının yapılması ve uygulanmasının TBMM ve hükümete ait olduğu, İslam dinine ilişkin inanç ve ibadet kurallarının ise Diyanet İşleri Reisliği tarafından yönetileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme ile din görevlilerinin eğitim, maaş ve tayinlerinden devlet sorumlu hale gelmiştir (Jäschke, 1972, s. 58; Mardin, 1998, s. 97-98). Devletin 1920'lerde "çağa uygun" bir İslam anlayışı geliştirme çabası da "ayrılma değil kontrol" tezini destekleyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. 20 Haziran 1928'de hazırlanan dinde reform programı, ibadetin Türkçeleştirilmesi gibi öneriler içermiştir (Jäschke, 1972, s. 40-41). Ancak İbadetlerin Türkçeleştirilmesi Projesi tamamlanamamış ve siyasi konjonktürdeki değişimle birlikte rafa kaldırılmıştır (Cündioğlu, 1998, s. 15-16).

Atatürk, modern devletin, bireysel sorumluluğa dayalı bir "yurttaşlık dini" ile desteklenebileceğini savunmuştur. Ancak burada din, geleneksel anlamda değil, birey merkezli bir değerler sistemi olarak ele alınmıştır (Mardin, 1998, s. 121). Bu bağlamda Atatürk, tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına ilişkin konuşmasında, modernleşme sürecinin bireyin özerklik kazanmasını ve ergin olmasını hedeflediğini vurgulamıştır (Akt. Jäschke, 1972, s. 36). Laik reformlar, yalnızca yeni bir kolektif kimlik inşa etmekle kalmayıp, bireyin geleneksel doğu toplumlarındaki cemaat baskısından kurtulmasını da amaçlamıştır (Mardin, 1998, s. 74-77).

Atatürk'ün İslam'la modernizmi uzlaştırmaya çalışan Batıcılardan ve modern İslamcılardan farkı, İslam'ı moderniteyle ("karşıt" ya da "uyumlu" değil) "ilgisiz" bir konu kılmak istemesinde yatmaktadır (Çelikoğlu, 2013, s. 214). 5 Şubat 1937 tarihli Meclis oturumunda laiklik ilkesinin anayasaya eklenmesine ilişkin tartışmada, Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın laiklik tanımı da bu yaklaşımı desteklemektedir (Akt. Çelikoğlu, 2013, s. 216). Bu açıklama, laikliğin ve seküler ahlak anlayışının gelişim sürecine dair önemli ipuçları sunmaktadır (Çelikoğlu, 2013, s. 216-217). Siyasi kurumların seküler temeller üzerine inşa edilmesi düşüncesi, I. TBMM döneminde kabul görmeye başlamış ve hukuki düzenlemelerin Batı uygarlığı temelinde birleştirilmesi fikri 1926'da İsviçre Medeni Kanunu'nun kabulüyle somutlaşmıştır (Tunaya, 2004, s. 92-96; Berkes, 2002, s. 528-532).

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sivil din ve laiklik arasındaki ilişki, devletin dini kontrol etme ve yeniden tanımlama çabalarıyla şekillenmiştir. Laiklik ilkesi, bireysel özgürlükleri ve aklı ön plana çıkaran bir modernleşme projesinin temel taşı olmuş, ancak uygulamada devletin din üzerindeki vesayeti tam olarak ortadan kalkmamıştır. Cumhuriyet dönemi, devletin kamusal alanda laikliğin üstünlüğünü sağlarken, özel alanda da İslamiyetin belirli yönlerini kontrol etmeye çalıştığı bir dönem olarak belirginleşmiştir (Çelikoğlu, 2013, s. 220-221). Bu karmaşık ve çok boyutlu ilişki, Türkiye Cumhuriyeti'nin sonraki dönemlerinde din-devlet ilişkilerinin de temelini oluşturmuştur.

3. BÖLÜM

1930'LAR: TÜRKİYE CUMHURİYETİNDE ULUS İNŞA SÜRECİNİN RADİKALLEŞMESİ

Erken Cumhuriyet Dönemi, modern anlamda ulus devletin oluşturulabilmesi için bir takım siyasal, sosyal ve hukuksal inkılaplara şahitlik etmiştir. İlki 1920'li yıllarda gerçekleştirilen bu inkılaplar Ziya Gökalp tarafından ülkemiz koşullarına uyarlanan Emile Durkheim'in organik dayanışmacı toplum düşüncesinden hareketle gerçekleştirilmiştir (Eryücel, 2022, s. 479-480). Ancak 1930'larda ulus inşa sürecinde radikalleşme başlamış, kültürel dönüşüm hedeflenmiştir. 1920'lerde yapılan devrimlerle teşkilatlanmasını sağlayan Erken Cumhuriyet, 1930'larda yapılan inkılapları içselleştirecek ve geliştirecek "yeni insanı" inşa etme aşamasına geçmiştir. Bu inşa sürecinde dil ve tarih gibi yeni ulusal bağlar önemli bir yer tutmuştur (Durgun 2014, s. 105).

Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde yürütülen bu dönemin temel unsurları, Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi'dir. Harf Devrimi, Selçuklu ve Osmanlı ile olan bağları koparıırken; Türk Tarih Tezi, Orta Asya'yı merkez alarak Türklerin tarihsel kökenlerine odaklanmayı hedeflemiştir. Dil Devrimi ise tarihsel bağlamda antropolojik bulguları güçlendirmiş ve Türk dilinin kökenlerine dair yeni bir anlayış oluşturmuştur. Bu bağlamda 1930'larda bu yapıyı şekillendirmek amacıyla Atatürk'ün liderliğinde beş kongre toplanmıştır; bu kongrelerden ikisi tarih, üçü ise dil kongresidir. Bu kongreler dönemin düşünsel çerçevesini oluşturan ve bilimsel etkinlikleri olarak ön plana çıkaran önemli faaliyetler olmuştur (Toprak, 2021, s. 146).

Toplamda beş kongre olmasına rağmen tarih kongreleri daha çok ön plana çıkmıştır. Yine her iki tarih kongresinde de "tarih" kelimesi başlıkta yer almasına rağmen, ilk kongre aslında antropolojiye, ikinci kongre ise hem antropoloji hem de arkeolojiye odaklanmıştır; "ırk" kavramı bu disiplinlerin merkezine yerleştirilmiştir. Ancak burada "ırk" kavramı günümüzdeki dar anlamından farklı olarak, o dönemde "soy", "kavim" veya "millet" gibi kavramlarla eşanlamlı şekilde kullanılmıştır. Dönemin bilimsel paradigması gereği, antropolojik ırk anlayışı bugünkü etnik kimlik kavramından oldukça farklı bir bağlamda ele alınmıştır (Toprak, 2021, s. 146).

Bu radikal kültürel dönüşümün arka planında ise üç temel gelişmenin etkili olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyıl başlarında Avrupalı ırkçı/oryantalist çevrelerce yayılan ve Türkleri aşağılayan yayınlardır. İkinci olarak, Çarlık Rusyası'nın Sibiryaya ve Orta Asya'da yürüttüğü sömürge faaliyetleri, Türk kimliğinin dışsal tehditler karşısında yeniden tanımlanması ihtiyacını doğurmuştur. Üçüncü ve son olarak ise, Orta Asya'da yapılan arkeolojik çalışmalar sonucunda Göktürk yazıtları gibi buluntular, Türk tarihinin köklü bir geçmişe sahip olduğuna dair somut veriler sunarak yeni tarihsel anlatıların temelini oluşturmuştur (Copeaux, 1998, s. 16-20).

1 Kasım 1928 tarihli Harf Devrimi ile başlayan bu kültürel hamle, 1930'larda daha kapsamlı bir "Aydınlanma" sürecine dönüşmüştür. Bu süreç yalnızca Atatürk'ün kişisel vizyonu ile değil, aynı zamanda dönemin önde gelen Batılı bilim insanlarının etkisiyle de şekillenmiştir. Tarihçi ve biyolog *Herbert George Wells*, antropolog *Eugène Pittard* ve dilbilimci *Carl Brockelmann* gibi isimler bu sürece teorik katkı sunarken; Yusuf Akçura, Şevket Aziz Kansu ve Sadri Maksudi Arsal gibi aydınlar bu fikirlerin Türkiye'de hayata geçirilmesinde öncü rol oynamışlardır. Bu yıllarda tarihsel anlatılar, yalnızca İslam öncesi Türk geçmişine değil, aynı zamanda prehistorik dönemlere uzanan bir süreklilik içinde yeniden kurgulanmış; arkeoloji ve antropoloji, geleneksel tarihçiliğin yerini alarak yeni bir ulusal kimliğin inşasında belirleyici olmuştur. Sonuç olarak 1930'lar, Türkiye'nin bilimsel ve kültürel temelli ulus inşa sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuş; akıl ve bilimi esas alan yeni bir tarih anlayışı ile ulusal kimlik yeniden tanımlanmıştır (Toprak, 2021, s. XIX).

3.1. Batı Değerlerine Bakıştaki Değişim ve "Yeni"nin Aranması

20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Avrupa'da demokratik rejimler zayıflamaya başlamış, bunun yerini totaliter ve otoriter yönetimler almaya başlamıştır. Bu yeni siyasal rejimlerin meşruiyetini sağlama noktasında önemli bir rol üstlenen disiplin ise fizik antropoloji olmuştur. 19. yüzyılda Fransa'da doğan fizik antropoloji, 20. yüzyılda özellikle Germen geleneği içinde gelişerek ırk temelli ideolojik yaklaşımları derinleştirmiştir. Bu bilimin etkisiyle, iki dünya savaşı arasındaki dönemde yalnızca totaliter ve otoriter rejimler değil, aynı zamanda demokratik sistemle yönetilen Avrupa ülkeleri dahi sosyal darwinizm¹⁸ ve öjenik¹⁹ politikaları benimsemiş ve bu doğrultuda çeşitli uygulamalara yönelmişlerdir (Toprak, 2021, s. 42-43).

Bu zamana kadar demokrasi ve medeniyetin beşiği olarak görülen Avrupa, artık ünlü tarihçi Mark Mazower'ın adlandırmasıyla "Karanlık Kıta"ya, yaşanan süreç ise bir diğer ünlü tarihçi Eric J. Hobsbawm'ın deyimiyle "Aşırılıklar Çağı"na dönüşmüştür (Mazower, 2013, Hobsbawm, 2020). Bu gelişmeler birçok ülkenin 1930'lu yıllarda kendi ulusal kimliğini yeniden inşa etme sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda *antropoloji*, *arkeoloji*, *etnoloji* ve *filoloji* gibi disiplinler, ulus-devletlerin "yeni insan" modelini şekillendirme çabalarında merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu bilim dalları aracılığıyla geçmişin yeniden yorumlanması, köken anlatılarının yeniden oluşturulması ve yeni bir ortak kimliğin inşası hedeflenmiştir. Türkiye de bu dönemde benzer bir yönelime girmiş, özellikle Erken Cumhuriyet Dönemi'nde söz konusu bilimsel alanlar devlet politikalarının aracı haline getirilmiştir. Bu süreçte ülkemizde tarih ve dil üzerinden bir medeniyet iddiası geliştirilmeye çalışılmış; "yeni insan" ideali etrafında, milli değerlerle

---

¹⁸ Sosyal darwinizm ve Osmanlı'ya etkisi noktasında detaylı bilgi için bakınız. Doğan, A. (2012b). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. Küre Yayınları.

¹⁹ Öjenik siyaset ile ilgili dünya ülkeleri ve Türkiye hakkında detaylı bilgi için bakınız. Eryücel, E. (2022). *Ulus İnşa Sürecinde Öjenik Siyaset ve Irkçılık*. Liberte Yayınları.

donatılmış, rasyonel, otonom, laik, üretken, disiplinli ve vatana bağlı bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmıştır. Böylece yeni kurulan ulus-devletin ilelebet yaşaması, inkılapların içselleştirilmesi ve homojen bir ulus oluşturularak birliğin sağlanması hedeflenmiştir.

Dönem koşullarında, "yeni insan" arayışının yalnızca Türkiye'ye özgü bir yönelim olmadığı, aksine I. Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde yükselen ideolojik ve siyasi atmosferin bir parçası olduğu görülmektedir. Bu dönemde *faşizm*, *nasyonal sosyalizm* ve *bolşevizm* gibi akımlar, moderniteye alternatif yollar arayan "yeni" ideolojiler olarak yükselişe geçmiştir. Bu dönem, Aydınlanma düşüncesinin son bulduğu ve bir tür "karanlık çağ"ın başladığı dönemdir. İki dünya savaşı²⁰ arası dönemde Avrupa medeniyetine duyulan güven ciddi biçimde sarsılırken, akademik çevrelerde alternatif uygarlık anlatıları aranmaya başlanmıştır. Bu arayışlar, tarihcileri dönemlere yönelimi artırmış; fizik antropoloji ve arkeoloji bu süreçte öne çıkan disiplinler haline gelmiştir. Irk merkezli tarih anlatıları, ulus inşasını Fransız Devrimi'nin değerlerinden ziyade, biyolojik temellerden okumaya yönelmiştir. Bu eğilim Türkiye'de de etkisini göstermiş, 1930'larda hazırlanan tarih kitaplarında Avrupa ve Fransız Devrimi neredeyse tamamen göz ardı edilmiştir (Toprak, 2021, s. 116). Yine Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin yakın çevresi derin siyasi dönüşümler geçirmiştir. Balkan ülkelerinde demokratik yönetimler hızla çökerken, yerlerine otoriter rejimler ve diktatörlükler kurulmuştur. İtalya'daki faşist model bu ülkeler üzerinde etkili olmuştur. Arnavutluk'ta Ahmed Zogu 1924'te cumhurbaşkanı, 1928'de ise kral ilan edilmiştir. Yugoslavya'da 1929'dan itibaren Kral I. Aleksandr'ın mutlak iktidarı başlamıştır. Romanya'da Kral Karol otoriter bir lider olarak öne çıkmıştır. Bulgaristan 1935'ten itibaren Kral Boris'in sert yönetimine girmiş, Yunanistan'da ise General Metaxas'ın diktatörlüğü altında halk ciddi baskılarla karşılaşmıştır. Bu gelişmeler bölgedeki demokratik eğilimlerin hızla sönmeye başladığını göstermektedir (Toprak, 2021, s. 116).

Aslında "yeni insan" arayış nedenlerinin temelinde 18. Yüzyıl Avrupası'nda başlayan gelişmeler bulunmaktadır. Çünkü 18. yüzyılda Avrupa'da güç kazanan emperyalist politikalar ve milliyetçi eylemler, ulusların kökenine dair tartışmaları beraberinde getirmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise antropoloji alanında hız kazanan çalışmalarla birlikte ırklar hakkında çeşitli kuramlar geliştirilmiş, bu süreçte Avrupa-merkezli üstünlük söylemleri bilimsel anlatılarla desteklenmeye çalışılmıştır. Irk, millet, dil ve halk kavramlarının birbirine karıştırıldığı bu dönemde, birçok bilim insanı ortak bir zeminde buluşmakta zorlanmış ve farklı ideolojik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Galip, 1933, s. 199-172).

Bu çerçevede "yeni insan" arayışımızdaki bir diğer önemli etken de Osmanlı devletinin çökmüş olmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk'e göre Osmanlı'nın çöküşünün en önemli sebeplerinden birisi kendi benliğini unutmuş olmasıdır. Bu minvalde yaptığı konuşma önemlidir ve şöyledir:

---

²⁰ Kastedilen savaşlar I. ve II. Dünya Savaşı arası dönemdir.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki muhtelif unsurlar hep millî akidelere sarılarak milliyet mefkuresinin kuvvetiyle kendilerini kurtardılar. Biz ne olduğumuzu, onlardan ayrı ve onlara yabancı millet olduğumuzu, sopa ile içlerinden kovulunca anladık. Kuvvetimizin zaafa uğradığı anda, bizi tahkir, tezlil ettiler. Anladık ki, kabahatimiz kendimizi unutmaklığımızmış. Dünyanın bize hürmet göstermesini istiyorsak evvela bizim, kendi benliğimizi ve milliyetimize bu hürmeti hissen, fikren, fiilen bütün e'âl ve harekâtımızla gösterelim; bilelim ki, millî benliğini bulmayan milletler başka milletlerin şikâridir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III,2006, s. 143).

Öte yandan, Türkiye'de yürütülen kimlik ve tarih inşa sürecinin bir başka boyutu da ırkçı Batı tarihçiliğine yönelik eleştiriler üzerinden şekillenmiştir. Çünkü ırkçı Batı tarihçiliği bilimsel yöntemlerde önemli ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen, uygarlık tarihi ve kültürel değerlere yaklaşım açısından ciddi önyargılardan tam anlamıyla kurtulamamıştır. Özellikle Hristiyan merkezilik ve etnosentrizm gibi iki güçlü eğilim, bu tarih yazımını derinden etkilemiştir. Bu durum, en net biçimde Türk tarihine yönelik yaklaşımlarda kendisini göstermektedir. Her ne kadar Batılı tarihçiler, nesnel olduklarını iddia etseler de, konu Türklere geldiğinde tarafsızlıklarını yitirmiş; Hristiyanlık merkezli ve Batı ırkının üstünlüğünü temel alan yaklaşımlar belirginleşmiştir. Bu çifte standart, ırkçı Batı tarihçiliğinin temel sorunlarından biri olarak dikkat çekmektedir (Berkes, 1965, s. 10).

20. yüzyılın başlarında Avrupa'da yaygın olan bu ırk temelli tarih yazımı, medeniyetin yalnızca belirli ırklara özgü olduğu yönündeki indirgemeci anlayışı merkeze alarak, Türkleri sistematik biçimde dışlayıcı bir tutum sergilemiştir. Bu bağlamda Türkler, genellikle "sarı ırk"a mensup, ilkel, barbar, yıkıcı ve medeniyet kurma yetisinden yoksun bir topluluk olarak tanımlanmış, bu tanımlar da bilimsel söylem kılıfına sokularak meşrulaştırılmıştır. Batılı tarihçiler, Türklerin biyolojik ve kültürel açıdan Avrupalı milletlerden aşağı konumda olduklarını savunarak, onları tarih yazımı ve bilimsel araştırma alanlarının dışında tutma eğilimi göstermiştir. Bazı yazarlar ise bu söylemi daha da radikalleştirerek Türklerin Avrupa kıtasında yerinin olmadığını ve ikinci sınıf insan statüsünde değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmiştir (Köken, 2002, s. 99).

Batıdaki bu ırkçı ve oryantalist anlayışın gelişmesindeki temel sebep, tarihsel çatışmaların beslediği Batı'nın Türklerle ilgili olumsuz algısıydı. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu ile uzun süren askerî mücadeleleri, Batı'da Türklüğü Osmanlılıkla özdeşleştiren ve Türkleri istilacı, yıkıcı bir güç olarak niteleyen bir anlayışın yerleşmesine neden olmuştur. Tanzimat'tan itibaren Batı ile daha yakın ilişkiler kurulmaya başlansa da, Avrupalıların bu önyargılarına karşı bilimsel tarih çalışmaları yetersiz kalmıştır. Bu süreçte Türk tarihine dair eserlerin büyük kısmı da Batılı araştırmacılar tarafından kaleme alınmış, böylece tarihsel anlatılar tek taraflı bir bakış açısına mahkûm olmuştur. Ayrıca Osmanlı Devleti, Avrupa'da sadece siyasî bir aktör değil, İslam medeniyetinin Batı'ya karşı temsilcisi olarak da görülmüştür; bu durum önyargılı yaklaşımları tetiklemiştir (Ünaydın, 1954, s. 58-59).

Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında, Türk milletine ve Türk tarihine yönelik yoğun propaganda ve karalama²¹ kampanyaları hız kazanmıştır. 1918'de Paris Konferansı'nda, Yunanlılar, İtalyanlar ve Fransızlar, Türklerin Anadolu'nun otonom halkı olmadığını, bu bölgeyi zorla istila eden barbar güçler olduklarını iddia etmişlerdir. Yunanlılar, Osmanlı'nın Bizans'ın basit bir uzantısı olduğu görüşünü savunarak, Batı Anadolu üzerindeki emperyalist hedeflerini meşrulaştırmaya çalışmışlardır. İtalyanlar ise Anadolu'nun bir zamanlar Roma İmparatorluğu'na ait olduğunu ileri sürerek Ege kıyıları üzerinde hak iddia etmişlerdir. Ermeniler, Doğu Anadolu ve Çukurova'da bir devlet kurabilmek amacıyla tarihî dayanaklar öne sürerken, Fransızlar Haçlı Seferleri sırasında kurdukları Frank devletini gerekçe göstererek Güney Anadolu üzerinde hak iddia etmişlerdir. Bu süreçte, Yunanistan Bizans'ın, İtalya ise Roma İmparatorluğu'nun varisi olduğunu iddia etmiş, bu durum Anadolu'daki menfaat çatışmasının temelini oluşturmuştur (Köken, 2002, s. 105).

Türkler üzerinden yürütülen propagandanın bir diğeri de Türklerin kurduğu güçlü devlet yapıları ve medeniyetin Bizans veya İran etkisiyle açıklanmasıdır. Bu tezler ile Osmanlıların ve Selçukluların başarıları kendi kabiliyetinden kaynaklanmadığı savunulmuştur. Ayrıca, Türk tarihi çoğunlukla yıkıcılık ve istilacılıkla özdeşleştirilmiştir. Batılı araştırmacılar, Batı Hunları ve Osmanlı gibi büyük Türk devletlerini bile Türk kökeninden uzaklaştırarak Hint-Avrupa topluluklarına mal etmeye çalışmışlardır. Bu yaklaşım, Türklerin imparatorluk kurma yeteneğinden yoksun olduğu yönündeki önyargılardan beslenmiştir (Berktaş, 1983, s. 14; Kafesoğlu, 1963, s. 5).

Türkleri genellikle ikincil/medeniyet kurma yetisinden yoksun "sarı ırk"a mensup gören anlayış, yalnızca akademik çalışmalarda değil, Batı'da ders kitaplarına kadar sirayet etmiş, böylece genç nesillerin zihinlerinde Türk karşıtı önyargıların kalıcı biçimde yer edinmesine zemin hazırlanmıştır. Bu tür sınıflandırmalar, yalnızca bilimsel ya da kültürel bir bakış açısını değil, aynı zamanda belirli bir siyasî stratejiyi de yansıtmaktadır. Avrupa'daki temsilcilerin, Türkleri uygarlaşmamış, geri kalmış ve aşağı bir topluluk olarak tanımlaması, esasen onları sömürgeleştirme, koruma adı altında denetim altına alma, çok kültürlü yapılardan koparma ya da marjinalleştirme gibi politikaların meşru gösterilmesini amaçlamıştır. Bu söylemler zamanla daha da radikalleşerek, Türk varlığını tümüyle dışlamaya ve hatta ortadan kaldırmaya yönelik siyasî projelerin fikrî altyapısını oluşturmuştur (İnan, 1939, s. 158-159).

---

²¹ Atatürk'ün liderliğinde Türk milleti İstiklal Savaşı'nı zaferle tamamlayarak, bu maksatlı ve asılsız iddialara son vermesine rağmen, Türk toprakları üzerinde "tarihî hak" iddia eden yayılmacı güçlerin düşmanca yayın ve propagandaları devam etmiştir. Lozan Antlaşması'ndan sonra da, Yunanistan "Megola İdea" ideali doğrultusunda, Roma İmparatorluğu topraklarının tarihî mirasçısı olduğunu savunan faşist İtalya gibi ülkeler, bu iddialarını sürdürmüş ve Türk toprakları üzerinde hak sahibi olma çabalarını terk etmemişlerdir. Bu durum, Türkiye'nin karşılaştığı dış tehditlerin ve baskıların süregeldiğini, aynı zamanda uluslararası alandaki stratejik ve siyasî çekişmelerin de devam ettiğini göstermektedir (Köken, 2002, s. 105). Bu nedenle Erken Cumhuriyet Rejimi, Türk Tarih Tezi'nde Anadolu'nun Türklerin asıl vatanı olduğu üzerinde önemle durmuştur.

Toplumların büyük dönüşüm ve kriz dönemlerinde, aydınlar tarihi farklı bir bakış açısıyla yeniden yorumlama ihtiyacı duymuştur. Bu noktada insanlık tarihi en büyük dönüşümü ve krizi iki dünya savaşı arası dönemde yaşamıştır. Bu ihtiyaç, milletlerin geleceğe güvenle bakabilmesi ve kimliğini anlaması için "ben neyim?" sorusuna yanıt aramasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde tarihe yönelmek, geçmişi değiştirmekten çok, yaşanan çağın değerlerini sorgulamak ve dönüştürmek anlamına gelmektedir. İnkılapçı nesiller bu sayede kendilerini daha sağlam temellere oturtur, geçmişi yeniden değerlendirerek kurdukları yeni düzeni gerekçelendirme ve topluma benimsetme imkânı bulmaktadırlar. Bu bağlamda tarih, hem değişimin kaynağı hem de meşruiyet aracı haline gelmektedir (Köken, 2002, s. 82-83).

Bahsedilen dönüşümün ana sebeplerinden birisi de modern dönemle ortaya çıkan ulus-devlet yapılanmasıdır. Çünkü ulus-devlet sürecinde ulusal kimlik, modern çağın bir ürünü olarak şekillenmiş ve devletin kimliği ile yurttaşların kimliği örtüşmeye başlamıştır. Erken Cumhuriyet dönemi de bu bağlamda, Osmanlı kimliğinden farklı, yeni bir kimlik inşa etmeyi amaçlamış ve "ümmetten millete geçiş" sürecini gerçekleştirmeye yönelmiştir (Parlak, 2005, s. 94). Ulus-devlet oluşum sürecinde Atatürk, Türk ulusunun üstün uygarlık kapasitesine içtenlikle inanmış, uzun yılların yarattığı özgüven kaybını aşmak için yalnızca askeri başarıdan ziyade, kültürel alanda da ulusun büyüklüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda, Türk milletinin kendi tarihini yabancı kaynakların aksine, özgün belgelerden araştırarak öğrenmesi gerektiğini savunmuş; ulusu, en ileri uygarlık seviyesine ulaştırmanın yolunun tarihten geçtiğine inanmıştır (İğdemir, 1973, s. 2). Bu nedenle Atatürk, Batılı tarih tezlerinin sorgulanması ve milli bir tarih yazımının gerekliliğini savunarak, Türk tarihini Batı merkezli anlatılardan bağımsız bir çerçevede ele almayı amaçlamıştır. Batılı tarihçiler, uygarlığın kökenini Antik Yunan'a dayandırırken, Türkleri göçebe aşiretler olarak tanımlamış ve ırksal yaklaşımlarla sınırlamıştır. Buna karşılık, Erken Cumhuriyet rejimi ulus, din ve etnisiteyi birleştirerek Türklüğe yeni bir tanım getirmiştir. Atatürk, 1923 yılında İstanbul Üniversitesi'ndeki profesörler kuruluna, ulusal bağımsızlığı bilim alanında da pekiştirmek amacıyla Türk tarihini araştırma görevini vermiştir. Ayrıca, millet inşasında kritik bir unsur olarak gördüğü dil alanında da köklü reformlar gerçekleştirmiştir (Gürses, 2010, s. 239).

Türklük bilincinden hareketle Türkiye'de ulus-devlet süreci 20. Yüzyılın başında belirginleşmeye başlamış ve Fransız Devrimi temel esin kaynağı olmuştur. Ulus bilincinin tanımında dil, kültür, din ve tarih konularında örtüşme olmasına önem gösterilmiştir. Bu uğurda bütün maddi bulgular, resmi ve özel kurumlar seferber edilmiş herhangi bir şekilde çelişki oluşturabilecek konulardan kaçınılmıştır (Ersanlı, 2021, s. 70). Bu nedenle 1930'lu yıllarla birlikte tarih ve dil çalışmaları ön plana çıkmıştır. Önceki dönemden beridir süregelen özellikle İttihat ve Terakki döneminde hız kazanan Türkçülük çalışmaları bu dönemde devam etmiştir. Ancak önceki dönemden farklılık söz konusudur. Bu dönemdeki en büyük farklılık İslami referanslardan vazgeçilmesidir. Bu süreçte devlet önce Osmanlı-İslam geçmişini vatandaşların hafızasından silmek ve sonrasında oluşturulmak istenen ulus-devlet için vatandaşlık odaklı bir bağlılık oluşturmaya çalışmıştır (Tunçay, 2005, s. 61).

Sonuç olarak, 1919 ile 1928 yılları arasında yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşüm, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslaşma sürecinde iki temel kırılma noktasını temsil etmektedir. 1919'dan itibaren ulusal egemenliğe dayalı laik bir cumhuriyet rejiminin kurumsallaşması hedeflenirken, 1928 sonrası dönemde bu yapıya uygun bir birey ve toplum profili yaratılmaya çalışılmıştır. Avrupa'da yükselişe geçen totaliter ve otoriter rejimlerin etkisiyle 1930'lu yıllarda dünya genelinde olduğu gibi Türkiye'de kendi "yeni insan"ını oluşturma hedefi doğrultusunda bilimsel, kültürel ve sanatsal alanlarda kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte antropoloji, tarih, arkeoloji ve dilbilim gibi alanlar ön plana çıkarılmış; ulusal kimliğin kökenini seküler ve bilimsel temellerle açıklama çabası, yeni bir yurttaşlık bilincinin inşasına hizmet etmiştir. Özellikle Batı merkezli ırk teorilerinden farklı olarak, Türkiye'de antropoloji, modern ulus devletin tarihsel meşruiyetini kurmak ve kültürel sürekliliği vurgulamak için araçsallaştırılmıştır. Böylece Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, hem içsel modernleşme çabalarına hem de uluslararası ideolojik rekabete karşı özgün bir kimlik ve aidiyet zemini oluşturulmaya çalışılmıştır (Toprak, 2021, s. XVI; Toprak, 2017, 44).

3.2. Mukaddes Tarihçilikten Temeddüne Dönüşüm

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet öncesinde tarih anlayışı ilahi kaynaklıydı ve *monogenesis* (insanlığın/medeniyetin bir yerde ortaya çıktığı ve oradan dünyaya yayıldığı) görüşü hakimdi. Kutsal kitaplar bu görüşün temel dayanağıydı. İlahi kaynaklı bu tarih anlatımına göre, insanlar büyük Nuh Tufanı sonrasında Kafkasya çevresinde karaya oturan bir gemiden yeryüzüne yayılmıştı. Yine Hz. Nuh'un oğullarından *Ham* zencilerin, *Sam* Arap ve Yahudilerin, *Yafes* ise diğerlerinin atası olarak kabul edilmekteydi (Sivrioğlu, 2015, s. 9). Bu mukaddes tarih anlatımının yanı sıra bir de klasik Osmanlı vakanüvist geleneği bulunmaktaydı. Ancak Osmanlı'da modernleşme süreciyle *temeddün* tarih anlayışı tedrici olarak gelişme göstermiş ve dönüşmüştür²².

II. Meşrutiyet Dönemi, bu noktada önemlidir. Çünkü Osmanlı tarih yazımında ve eğitiminde köklü bir dönüşümün başlangıcını temsil etmektedir. Bu dönemle birlikte, geleneksel "tarih-i mukaddes" anlayıştan uzaklaşmış, tarih disiplini uhrevî bağlamından koparılıp pozitivist ve dünyevî bir perspektife yönelmiştir. Batı etkisinin yoğun biçimde hissedildiği bu süreçte, III. Cumhuriyet Fransası'nın Aydınlanmacı düşünce geleneği ve seküler tarih anlayışı, Osmanlı aydınları üzerinde belirleyici olmuştur. II. Meşrutiyet Dönemi'nde *Emile Durkheim*, *Charles Gide* ve *Charles Seignobos* gibi Fransız düşünürlerinin eserleri, Meşrutiyet aydınları için önemli

---

²² Bu dönüşüm, Tanzimat'tan başlayarak Cumhuriyet'in ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. 19. yüzyılda Fransa'daki yükseköğretim modeli örnek alınarak Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye gibi kurumlar açılmış, Batı'nın ders içerikleri Türkiye'ye adapte edilmiştir. Ancak bu süreçte geleneksel ve modern bilgi sistemleri bir süre birlikte varlığını sürdürmüştür. II. Abdülhamid dönemine kadar ders kitaplarında uhrevî bilim anlayışı hâkimken, II. Meşrutiyet sonrasında dinî içerikler yalnızca din derslerinde yer almaya başlamış ve giderek daha seküler içerikli ders kitapları hazırlanmıştır (Toprak, 2021, s. 79).

referans kaynakları hâline gelmiş; bu isimlerin özellikle tarih, iktisat ve sosyoloji alanlarındaki düşünceleri Osmanlı entelektüellerinin zihinsel dünyasını şekillendirmiştir. Maarif-i Umumiyye Nezareti'nin hazırlattığı ve Ali Reşad tarafından kaleme alınan *Tarih-i Kadim* adlı ders kitabı, bu dönemin pozitivist tarih anlayışına somut bir örnek teşkil etmektedir. Kitapta Mısır, Keldanistan, Asur, Fenike ve İran gibi uygarlıklar esas alınmış, kutsal tarih artık yalnızca din eğitiminin sınırları içerisine çekilmiştir. Bu seküler tarih anlayışının eğitim müfredatına girmesinde *Türk Derneği*, *Türk Yurdu* ve *Türk Ocağı* gibi kurumların katkısı büyük olmuş; Ali Reşad, Diran Kelekyan, Ahmet Refik (Altınay) ve Fuat Köprülü gibi isimler, temeddün vurgusunu esas alan yeni tarih anlayışının öncüleri olarak öne çıkmıştır. II. Meşrutiyet'ten itibaren başlayan bu dönüşüm, Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte daha da kurumsallaşmış ve millî bir tarih anlatısının temelini oluşturmuştur (Toprak, 2020, s. 45; Toprak, 2021, s. 82-93).

Osmanlı'da II. Meşrutiyet döneminde yoğun biçimde sorgulanmaya başlanan mukaddes tarih anlayışı, Cumhuriyet'le birlikte terk edilmiştir. Önceden ilkçağ tarihi, Adem ve Havva'nın yaratılışı, Nuh Tufanı gibi dini anlatılarla açıklanırken, genç Cumhuriyet'in laik yaklaşımı bu unsurları ders kitaplarından çıkarmıştır. Batı'da 19. yüzyılda terk edilen *mukaddes* tarih anlayışı, Türkiye'ye gecikmeli de olsa yansımış ve tarih yazımında sekülerleşme süreci hızlanmıştır. Bu değişim, ders kitaplarında kullanılan dilde de gözlemlenmiş; II. Meşrutiyet'te "Hazret-i Peygamber zi-şan efendimiz" ifadesi, 1920'lerde "Hazreti Muhammed", 1930'larda ise sadece "Muhammed" olarak yer almıştır (Toprak, 2012, s. 255). Bu bağlamdan hareketle, Erken Cumhuriyet dönemi tarihçilik noktasında Osmanlı'dan kopuşu ifade etmektedir. Çünkü Cumhuriyet dönemi tarihçilerine göre Osmanlı tarihçiliği Osmanlı soy kütüğünü anlatmaktan ibarettir. Örneğin Yusuf Akçura'ya göre Osmanlı tarihçiliğinde ne Türk diline ne de tarihine gereken önem verilmemiştir. Osmanlı tarihçiliği Türk tarihinden kendisini soyutlamıştır. Padişahlığın her alanda yoğun olarak hissedilmesi neticesinde Türkler yozlaşmış ve medeniyet noktasındaki öncülüğünü kaybetmiştir. Tüm bu nedenlerden dolayı Osmanlı dönemini "karanlık çağ" olarak nitelendiren Erken Cumhuriyet tarihçileri, Türk Tarih yazımında Osmanlı sürecini pek dikkate almamıştır (Çolak, 2006, s. 130-131).

Cumhuriyet'in ilanıyla 1924'ten itibaren millî eğitim çalışmaları kapsamında, tarih eğitiminin Cumhuriyetin hedeflerine uygun hale getirilmesi tartışılmış, ancak bu dönemde tarih anlayışı tam olarak şekillenmediğinden köklü değişiklikler yapılamamıştır. 1924 lise müfredatında sadece saltanatın kaldırılması, İstiklal Savaşı, Türkiye Devleti'nin kuruluşu, Sevr ve Lozan Antlaşmaları, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması gibi konulara yer verilmiştir. İlkokullarda ise tarih dersleri üçüncü sınıfta okuma ve sohbet biçiminde başlatılmış, dördüncü ve beşinci sınıflarda Genel Tarih ve Türk Tarihi birlikte işlenmiştir (Köken, 2002, s. 192). Bu dönem sonrasında pozitivist tarih yazımı daha radikal hâl almıştır. Pozitivizmin kesin ve sorgulanamaz yönü nedeniyle ulus inşa sürecinde gerek Avrupa tarihçileri gerek Türk tarihçileri bu akımdan faydalanmışlardır (Ersanlı, 2021, s. 33-37). Tarih alanındaki bu dönüşümü 1924-1932 yılları arasında kullanılan bazı ders kitaplarında net bir şekilde

görebilmek mümkündür. Büşra Ersanlı'nın aktardığına göre 1924-1929 yılları arasında basılan ders kitaplarında daha öncekilere nazaran Osmanlı tarihi hacimsel olarak küçülmüş ve eski Türk tarihi çok daha kapsamlı şekilde anlatılmıştır (Ersanlı, 2021, s. 114-115).

Erken Cumhuriyet rejiminin Türk tarihine olan ilgisi, özellikle 1928 ve 1929 yıllarında yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Atatürk, Türk tarihinin ve liselerdeki tarih öğretiminin yeniden ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk'ün bu konudaki düşünceleri şu şekildedir:

Türkleri bütün dünyaya geri bir millet olarak tanıtan görüş, bizim de içimize girmiştir. Dörtüç çadırılık bedevî bir kabileden bir imparatorluk ve millet tarihini başlatmak suretiyle imparatorluk zamanında Türklerin görüşü de bu merkezdeydi. Evvelâ, millete tarihini, asil bir millete mensup bulunduğunu, bütün medeniyetlerin anası olan ileri bir milletin çocukları olduğunu öğretmeliyiz (Kocatürk, 1999, s. 175).

1927-1931 yılları arası, Türkiye'de tarih anlayışına yönelik hem fikrî hem de kurumsal düzeyde önem verilen bir evre olmuştur. Bu süreçte, H. G. Wells²³'in *Outline of History* adlı eserinin Türkçeye çevrilmesi önemli bir etki yaratmış, jeoloji, biyoloji ve antropoloji gibi disiplinleri tarihsel anlatının merkezine alan bu eser, seküler ve bilim temelli tarih yazımına kapı aralamıştır. Bu nedenle Atatürk, tarih öğretimini dinsel anlatılardan arındırmak ve bilimsel yöntemlerle temellendirmek amacıyla *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti*'nin kurulmasını teşvik etmiştir. Bu yönelim doğrultusunda, yaratılış efsaneleri müfredattan çıkarılmış; yerine "hayat zinciri" gibi evrimsel süreçlere dayanan kavramlar müfredata eklenmiştir (Toprak, 2021, s. 119). Bu entelektüel dönüşümün kurumsal ve ideolojik arka planı ise 1929-1931 yılları arasında şekillenmiştir. Sadece tarih ve dil alanlarında değil, aynı zamanda toplumsal hafızada yer edinmiş sembollerde de köklü bir sorgulama süreci başlatılmıştır. *Resimli Ay* dergisi çevresinde Nazım Hikmet'in yazılarıyla ifadesini bulan bu kültürel dönüşüm, Namık Kemal, Tevfik Fikret ve Ziya Gökalp gibi Cumhuriyet'in ideolojik temellerine katkı sunmuş şahsiyetlerin dahi eleştirilmesine yol açmıştır. Fakat bu şahsiyetler, 1939 sonrasında yeniden saygınlık kazanarak millî kültürün temel yapıtaşları arasında yerlerini almışlardır (Toprak, 2021, s. 126).

1930'lu yıllarla birlikte başlayan radikal dönüşüm kendisini özellikle tarih derslerinde hissettirmiştir. Çünkü Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tarih dersleri, geçmişin bir aynası olarak görülmüş ve ulusal kimliği inşa etme noktasında önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bu doğrultuda tarih kitapları, Türkçü ve milliyetçi söyleme uygun şekilde hazırlanmış, Türk ulusunun tarih boyunca uygarlığa yaptığı katkılar vurgulanmıştır. Tarih derslerinin, Türk milletinin köklü ve şanlı geçmişini anlatması gerektiği düşünülmüş, böylece ulusal bilinç ve gururun pekiştirilmesi amaçlanmıştır (Parlak, 2005, s. 144). Bu bağlamda 1931 yılında Türk

---

²³ Atatürk'ün öncülüğünde, 1932'deki Birinci Tarih Kongresi'nde Afet Hanım tarafından okunan Darwinist, "laik" tebliğ büyük ölçüde Wells'in bu kitabı ve *René Gérin ile Lucien Febvre*'in eserlerinden ilham alınarak hazırlanmıştır (Toprak, 2021, s. 142-143).

Tarih Kurumu'nun öncülüğünde hazırlanan ve ilk baskısı 1932 yılında yapılan Dört Ciltlik Tarih Kitabı'na bir parantez açmak gerekmektedir. Zira Dört Ciltlik Tarih Kitabı²⁴, Türklerin anayurdunun uhrevî Mezopotamya değil, dünyevi Orta Asya olduğunu savunmuştur. Bu kitaba göre Türkler, MÖ 12000'lerde Yontma Taş Devri'ni geçirmiştir. Avrupalılar ise bu devri ancak 5000 yıl sonra yaşamışlardır. Türkler, Orta Asya'da kereste ve maden uygarlıkları kurmuş, hayvanları ehlileştirmiş ve çiftçilik yapmışlardır. Bu ilerlemeler, Avrupa'dan çok daha önce gerçekleşmiştir. Buzul Çağı sırasında göç etmeye başlayan Türkler, MÖ 7000 civarında çiftçilik ve çobanlıkta ilerleme kaydetmiş, altın, bakır, kalay ve demiri keşfetmişlerdir. Orta Asya'dan yayılarak Anadolu'da Eti, Mezopotamya'da Sümer ve Elam, Mısır ve Roma uygarlıklarının temellerini atmışlardır. Oysaki bu dönemde Avrupa insanı hâlâ mağaralarda yaşamaktadır. Arkeoloji, antropoloji ve etnografya çalışmalarının bulguları, Orta Asya'dan çıkan Türk kavimlerinin Avrupa'ya yayılarak ilk uygarlıkları şekillendirdiğini kanıtlanmaktadır. Çünkü *Harappa* ve *Mohenjo-daro*'daki kazılar da Hint medeniyetinin Orta Asya'dan gelen Türkler tarafından kurulduğunu göstermiştir (Toprak, 2021, s. 149).

Bu dönemde tarih anlayışında yaşanan zihinsel ve pedagojik dönüşüm, kurumsal düzlemde de önemli adımların atılmasına zemin hazırlamıştır. Atatürk'ün teşvikiyle 1930'lu yılların başında tarih yazımında bilimsel bir yönelim benimsenirken, bu yaklaşımı kurumsallaştırmak amacıyla ilk olarak *Türk Ocakları* bünyesinde *Türk Tarihi Tetkik Heyeti* oluşturulmuştur. Ancak söz konusu heyetin, tarih alanında sistematik ve kapsamlı araştırmalar yapacak düzeyde bir örgütlenmeye sahip olmaması nedeniyle, kısa süre içerisinde daha bağımsız ve işlevsel bir yapıya ihtiyaç duyulmuştur. Bu bağlamda, 1931 yılında Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından, mevcut kadronun öncülüğünde *Türk Tarih Tetkik Cemiyeti* kurulmuş ve millî tarih inşası süreci kurumsal bir temele kavuşmuştur (İğdemir, 1973, s. 7). İlerleyen süreçte bu bilimsel anlayışı pekiştirmek isteyen Atatürk, 1935 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni kurdurmuştur. Fakültenin amacı, Türk tarihini özgün kaynaklardan okuyabilecek nitelikli araştırmacılar yetiştirmektir. Bu amaçla *Sümerce*, *Etice*, *Sanskritçe*, *Çince*, *Yunanca* ve *Lâtince* gibi kadim dillerin yanı sıra *Arapça* ve *Farsça* gibi klasik diller için kürsüler oluşturulmuş, bu alanlara dünyanın tanınmış uzmanları getirilmiştir. Fakültenin kuruluşu, Türkiye'de yalnızca tarih değil, aynı zamanda arkeoloji, filoloji ve müzecilik gibi alanlarda da kurumsal akademik yapılanmanın temel taşlarından birisi olmuştur (İğdemir, 1991, s. 25).

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda ilahî ve vakanüvist temellere dayanan tarih anlayışı, II. Meşrutiyet'le birlikte dönüşüm sürecine girmiş, Cumhuriyet'in ilanı ile ise köklü bir değişim yaşamıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tarih yazımı, geleneksel ve dinî referanslardan uzaklaşarak, akılcı, laik ve bilimsel bir zemin üzerine inşa edilmiştir. Bu yeni anlayışta tarih, sadece geçmişin anlatımı değil; milletin kimliğini kuran ve onu uygarlıklar zincirine ekleyen

---

²⁴ Dört Ciltlik Tarih Kitabı, 1931 yılında Türk Tarih Kurumu'nun öncülüğünde hazırlanmış ve ilk baskısı 1932 yılında yapılmıştır. Bu tarih kitaplarının hazırlanma süreci, Atatürk'ün tarih anlayışı ve yeni kurulan Cumhuriyet'in ideolojik temellerini oluşturma çabalarıyla doğrudan ilişkilidir.

bir araç olarak kurgulanmıştır. Böylece tarih, ulus inşası ve modernleşme sürecinin temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir.

3.2.1. Türk tarih kurumu

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde tarih yazımı, daha çok vakanüvist gelenek çerçevesinde gelişmiş; tarih araştırmaları ise dar bir bürokratik çevreyle sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan mukaddes kaynaklara dayalı tarih anlatımı süregelmiştir. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'nda hem bu sorunu aşmak hem de Osmanlı tarihini derlemek amacıyla 1909 yılında *Osmanlı Tarih Encümeni* kurulmuştur. Ancak gerekli bilimsel yöntem oluşturulamadığından kapsamlı tarih çalışmaları kurum tarafından gerçekleştirilememiştir. Osmanlı Tarih Encümeni'nin Cumhuriyet döneminde (1923 itibarıyla) *Türk Tarih Encümeni* adını alması da tarih yazımında yapısal bir dönüşüm gerçekleştirmekten uzak kalmıştır. Çünkü bu dönemde arkeolojik kazılar İstanbul müzelerinin sınırlı çabaları dışında büyük ölçüde yabancı araştırmacıların inisiyatifine bırakılmış, ulusal bir tarih perspektifi ancak Cumhuriyetin ilanı sonrasında mümkün hale gelmiştir (İğdemir, 1973, s. 1).

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanı ile ivme kazanan ulusal tarih anlayışı 1927 yılı sonrası hız kazanmıştır. 1929 yılından itibaren Mustafa Kemal Atatürk, Türklerin dünya tarihindeki yerini belirlemek amacıyla tarih çalışmalarına doğrudan öncülük etmiştir. Bu çerçevede G. H. Wells'in *Dünya Tarihi* eseri başta olmak üzere modern metotlara ve oryantalist düşüncelere olabildiğince mesafeli duran belli başlı eserlerin Türkçeye çevrilmesini istemiştir. Aynı zamanda İstanbul Üniversitesi'nde okutulan tarih ders notlarını incelemiş, sistemli bir tarih kütüphanesi kurdurtmuş ve bu alanda çalışanlara özel görevler yükleyerek tarih biliminin yönünü tayin etmiştir (İnan, 2009, s. 255-260). Atatürk öncülüğünde yürütülen bu çabaların temelinde, Batı merkezli tarih anlayışına karşı bir alternatif üretme arzusu yatmaktadır. Bu kapsamda *Türk Ocakları* bünyesinde 1930 yılında *Türk Tarihi Tetkik Heyeti* adıyla dönemin önde gelen isimleriyle 16 kişilik bir kurul oluşturulmuştur. Heyetin ilk toplantısı Hamdullah Suphi Tanrıöver başkanlığında yapılmıştır. Heyetin birinci reisliğini Tevfik Bıyıkoğlu, ikinci reislikleri ise Yusuf Akçura ve Samih Rifat üstlenmiştir. Afet İnan, Vasıf Çınar, Halil Edhem, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mükrimin Halil Yınanç gibi önemli isimlerin katılımıyla şekillenen bu heyet, tarih araştırmalarını bilimsel temellere oturtmayı amaçlamıştır (Köken, 2002, s. 117).

1931 yılında, doğrudan Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde kurulan *Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti*, daha önce Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde oluşturulan *Türk Tarihi Tetkik Heyeti*'nin kurumsallaşmış bir devamı olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. Cemiyetin kuruluşuyla birlikte, üyelerden Türk milletinin tarihsel kimliği, kökeni ve medeniyet içerisindeki yeri hakkında bilimsel dayanaklara sahip, kapsamlı çalışmalar üretmeleri istenmiştir. Çünkü Atatürk'e göre, bir aşiretten ibaret bir topluluğun Anadolu'da büyük bir imparatorluk kurması mümkün olamazdı; bu durum, Türklerin geçmişte güçlü bir devlet geleneğine ve tarihî

tecrübeye sahip olduğunu göstermekteydi. Bu nedenle tarih ilmi, Türklerin dünya uygarlığı içindeki yeriyle ilgili hakikatleri ortaya koymalıydı. Atatürk'ün yönelttiği sorular, Akdeniz uygarlıklarıyla Türkler arasındaki muhtemel ilişkileri, yerli medeniyetlerin kökenini ve Türk milletinin küresel tarih içerisindeki rolünü aydınlatmayı amaçlayan bütünlüklü bir tarih araştırmasının temelini teşkil etmiştir (İnan, 1939, s. 244-245). Kurumsallaşan tarih yazımı, yalnızca ulusal tarih anlatısının inşasıyla sınırlı kalmamış; aynı zamanda Türk milletine yönelik olumsuz yargıların bilimsel yollarla çürütülmesini de hedeflemiştir. Böylece tarih bilimi hem geçmiş aydınlatan bir araç hem de ulusal kimliğin inşa sürecinde ideolojik bir işlev görmüştür (Kodaman, 2005, s. 95; İğdemir, 1973, s. 4-5).

1932 yılında düzenlenen I. Türk Tarih Kongresi, bu amacın ideolojik ve entelektüel temelini belirlemiştir. Kongrede, Tanzimat'tan itibaren etkili olan Batı merkezli Aydınlanmacı tarih anlayışı eleştirilmiş; bu anlayışın Avrupa'nın uygarlık üstünlüğünü meşrulaştırdığı savunulmuştur. Ayrıca *Türk Tarih Tezi*, bu kongrede tartışılarak sistematik hâle getirilmiş ve millî tarih perspektifi güçlendirilmiştir (Toprak, 2021, s. 133).

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, 1935 yılında *Türk Tarih Kurumu* adını alarak kurumsal kimliğini pekiştirmiştir. Bu dönüşüm, yalnızca bir isim değişikliği değil, tarih yazımının yönünü tayin eden yapısal bir kırılma olmuştur. Kurum, Türk tarihini çok boyutlu biçimde ele alarak arkeolojik kazılardan yayın faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede çalışmalar yürütmüştür. Böylece Türk tarihinin sadece Selçuklu ve Osmanlı dönemleriyle sınırlı kalmayan, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan köklü bir geçmişe sahip olduğu fikri desteklenmiştir (Şakiroğlu, 1984, s. 13).

Atatürk, Türk tarihinin bilimsel temellere dayalı olarak incelenmesi amacıyla kurulan Türk Tarih Kurumu'na büyük önem atfetmiş ve bu ilginin sürekliliğini sağlamak için çaba göstermiştir. 1934-1938 yılları arasındaki Meclis açılış konuşmalarında Kurumun faaliyetlerine özel olarak değinmiş; böylece devletin bu kuruma verdiği önemi vurgulamış ve kamuoyunun dikkatini bu çalışmalara yönlendirmiştir. Atatürk, hayatının son dönemlerine kadar kurumla bağını sürdürmüş, İstanbul ziyaretlerinde dahi üyeleri yanında bulundurarak çalışmaların kesintisiz olarak devamını sağlamıştır (İnan, 1953, s. 4).

Sonuç olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tarih yazımı, akademik bir uğraş olmanın ötesinde, modern ulus-devletin inşa sürecinde stratejik bir araç olarak değerlendirilmiştir. Türk Tarih Kurumu, Atatürk'ün yönlendirmesiyle, yalnızca bilimsel araştırmalarla sınırlı kalmamış; aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasında ve millî bilincin pekiştirilmesinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu kurum aracılığıyla, Türk milletinin dünya uygarlığına katkıları vurgulanmış, millî tarih anlayışı dışa bağımlı söylemlerden arındırılarak özgün bir zemine oturtulmuştur.

3.2.2. Türk tarihinin ana hatları

Erken Cumhuriyet Döneminde tarih yazımına yön veren temel etkenlerden birisi, Türk milletinin kökenine ve medeniyet tarihindeki yerine dair yeni ve bilimsel bir anlatı oluşturma ihtiyacıydı. Bu ihtiyacın başlangıcını 1928 yılında Afet İnan'ın Atatürk'e bir Fransız coğrafya kitabını göstermesi olmuştur. Söz konusu kitapta Türklerin "ikinci (sarı) irka" mensup olduğu ifadesi yer almaktaydı. Bu ifadeye karşı çıkan Atatürk, "Hayır, olamaz, bunun üzerinde meşgul olalım. Sen çalış" diyerek İnan'ı bu konuda çalışmaya teşvik etmiştir. Ardından, Atatürk'ün öncülüğünde ülkemizde tarihle ilgilenen isimlerle bir araya gelinmiş; yeni çıkan tarih kitapları temin edilerek özel bir kütüphane kurulmuş ve Türklerin Anadolu'da imparatorluk kurabilecek bir millet olduğunun bilimsel olarak ispatlaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu düşünceden hareketle, Türk Tarih Tezi'nin şekillenmesine kaynaklık edecek temel metinler olan *Türk Tarihinin Ana Hatları* ve *Türk Tarihinin Ana Hatlarına Methal* isimli eserlerin hazırlanma süreci başlatılmıştır (İnan, 1939, s. 244; İğdemir, 1973, s. 4-5).

Söz konusu çalışmaların ilki olan Türk Tarihinin Ana Hatları (TTAH), Cumhuriyet tarih yazımının sistematik bir çerçeveye kavuşturulması sürecinde hayati bir rol oynamış ve bu yönüyle Erken Cumhuriyet Dönemi tarih anlayışının temel dayanağı olmuştur. Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşundan önce, aralarında Afet İnan, Yusuf Akçura, Reşit Galip, Sadri Maksudi Arsal ve Şemsettin Günaltay gibi dönemin önde gelen aydınlarının yer aldığı 16 kişilik bir heyet tarafından hazırlanan eser, dört ciltlik okul tarih kitaplarına kaynaklık edecek şekilde tasarlanmış ve fasiküller hâlinde yayımlanmıştır (Toprak, 2021, s. 136-137). *Türk Tarihinin Ana Hatları* kitabından sonra bu kitaba sadık kalınarak orta okul ve lise öğrencilerine okutulması için ders kitapları²⁵ hazırlanmıştır. Ders kitaplarındaki amaç ise şudur: gelecek kuşaklara Cumhuriyet değerlerini ve bu değerlere paralel bir tarih kavrayışı kazandırarak rejimin güvenliğini sağlamaktır. Ersanlı'ya göre toplumun küçüğünden yetişkinine tüm kesimleri arasında ideolojik bir birletelik sağlamak da bu tarih kitaplarının hedefleri arasındadır (Ersanlı, 2021, s. 137).

TTAH hazırlanırken, eser tamamlanmadan önce ilgililere dağıtılarak onların görüş ve önerileri alınmış, Atatürk de bu taslak metni inceleyerek hataları en aza indirmeye çalışmıştır. Ancak İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın belirttiğine göre, Atatürk eseri genel olarak beğenmemiştir. Bunun temel nedeni, eserin uzmanların uyarılarına rağmen aceleyle kaleme alınmış olması ve yazarların, kendi uzmanlık alanlarının dışına çıkarak yazdıkları bölümlerde önemli hata ve eksiklikler bulunmasıdır (Uzunçarşılı, 1939, s. 349-353). Öte yandan İğdemir'e göre ise TTAH çok az sayıda basılıp, ilgili kurum üyelerine ve onların çok yakınlarına verildiği için pek fazla

---

²⁵ Türk Tarih Tezi'nin ilk adımı niteliğini taşıyan Türk Tarihinin Ana Hatları adlı kitap yeterince başarılı görülmemiş daha sonrasında sadeleştirilerek Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı adıyla 30.000 adet basılmış ve okullara dağıtılmıştır. Daha sonra liselerde okutulmak üzere dört ciltlik Tarih kitabı oluşturulmuştur. Liseler için okutulan dört ciltlik Tarih ders kitabı daha sonra sadeleştirilmiş ve Ortamektep İçin Tarih adlı üç ciltlik eser ortaokullarda okutulmaya başlanmıştır (Ersanlı, 2021, s. 115; Özkul, 2019, s. 39).

ilgi çekmemiştir (İğdemir, 1991, s. 195). Fakat Ayda'ya göre, Sadri Maksudi, kitapta Türk tarihi hakkında kanıtlanmamış teoriler bulunduğu gerekçesiyle Atatürk'e bir mektup yazarak kitabın basımının engellenmesini istemiştir. Bu mektup etkili olmuş ve kitabın binlerce nüshasının basılmasına yönelik planlar durdurulmuştur. Kitap Türk Tarihinin Ana Hatları adıyla yalnızca 100 nüsha basılmış ve halka sunulmamış, yalnızca ilgili aydınların incelemesine sunulmuştur. Ayrıca, Atatürk'ün kitabı beğenmemiş olması, baskı sayısının sınırlı kalmasında en büyük etkenlerden bir diğeri olmuştur (akt. Köken, 2002, s. 201). Bu olumsuzluklara rağmen Türk Tarihinin Ana Hatları, dönemin ilk kapsamlı tarih anlatımı olması yönüyle önemini bir süre korumuş, Türk Tarih Tezi'nin sistematik bir biçim kazanmasında etkili olmuş ve sonraki tarih çalışmalarına yön veren bir kaynak teşkil etmiştir.

TTAH adlı eserin yalnızca 100 adet basılmış olması, tarih çalışmaları açısından yetersiz görülmesine neden olmuş olabilir. Ancak eserin içeriği değerlendirildiğinde, esasen Türk milletinin tarih öncesi ve tarihi dönemlerdeki geniş yayılımına odaklandığı, bu yönüyle de Batı kaynaklı, özellikle Avrupa-merkezli tarih anlayışına karşı alternatif bir bakış sunduğu anlaşılmaktadır. Kitap, Türklerin geçmişte büyük medeniyetler kurduğunu vurgulayarak, Türkler hakkındaki yanlış ve önyargılı değerlendirmelere karşı bilimsel temelli bir cevap niteliği taşımıştır. Bu da, Avrupa'nın "Yunan-Latin merkezli" dünya tarih anlayışına karşı, Türk tarihini merkeze alan yeni bir yaklaşım ortaya koyma çabasının somut bir örneğidir ve bu yaklaşım, Türk Tarih Tezi'nin en temel dayanaklarından birisi olmuştur (Köken, 2002, s. 202).

TTAH, Türk milletinin tarih boyunca büyük medeniyetler kurmuş ancak çeşitli nedenlerle geride kalmış bir toplum olduğunu vurgulamaktadır. Cumhuriyet dönemiyle birlikte, bu geri kalmışlık inkılaplarla aşılmaya çalışılmış ve millet, tarihsel birikimiyle çağdaş medeniyete ulaşma çabası yeniden canlandırılmıştır. Atatürk'ün dile getirdiği gibi, Türk milleti binlerce yıllık kültürel ve düşünsel mirasa sahip olup, bu miras onu yeniden medeniyetin öncüsü yapabilecek potansiyeli barındırmaktadır. Bu yönüyle ilerlemek, hem bir hak hem de bir sorumluluk olarak sunulmuştur (Galip, 1933, s. 168).

Türk Tarihinin Ana Hatları isimli kitabın ilk sayfası "bu kitap niçin yazıldı?" başlığı ile başlamakta ve iki amaç üzerinde durmaktadır. Bu amaçlar şu şekildedir:

- Şimdiye kadar memleketimizde neşrolunan tarih kitaplarının çoğunda ve onlara me haz olan Fransızca tarih kitaplarında Türklerin dünya tarihindeki rolleri şuurlu veya şuursuz olarak küçültülmüştür. Türklerin, ecdat hakkında böyle yanlış malûmat alması, Türklüğün kendini tanımasında, benliğini inkişaf ettirmesinde zararlı olmuştur. Bu kitapla istihdaf olunan asıl gaye, bugün bütün dünyada tabii mevkiini istirdateden ve bu şuurla yaşayan milliyetimiz için zararlı olan bu hataların tashihine çalışmaktır, aynı zamanda bu, son büyük hadiselerle ruhunda benlik ve birlik duygusu uyanan Türk milleti için millî bir tarih yazmak ihtiyacı önünde atılmış ilk adımdır. Bununla, milletimizin yaratıcı kabiliyetinin derinliklerine giden yolu açmak, Türk deha ve seciyesinin esrarını meydana çıkarmak,

Türkün hususiyet ve kuvvetini kendine göstermek, ve millî inkişafımızın derin ırkî köklere bağlı olduğunu anlatmak istiyoruz.

- Kâinatın teşekkülüne, beşerin zuhuruna ve beşer hayatının tarihî devirlerden evvelki mazisine dair, yakın zamanlara kadar itibarda bulunan yanlış telâkkilerin önüne geçmektir. Yahudilerin mukaddes saydıkları efsanelerden çıkan bu telâkkiler membaların tenkidi ile, ve son zamanların ilmî keşiflerle artık tamamen kıymetini kaybetmiştir. Tenkidi tarihe vetabî ilimlere dayanılarak kurulan faraziyeler elbette Sifrittekin'in haberlerinden daha ilmîdir, işte bunun içindir ki, kitabımızda beşerin tarihine girmeden önce kâinat, dünya ve insan hakkında zamanımızın ilme müstenit nazariyelerini nakil ve izah ettik; ve bunu yaparken, batıl fikirlerden sıyrılarak, tarihî şeniyeti kavramaya çalıştık (TTAH, 1930, s. 1-

Türk Tarih Tezi'nin temel ilkelerini yansıtan Türk Tarihinin Ana Hatları kitabında, yine ırkçılık ve üstünlük anlayışına karşı net bir duruş sergilenmiştir. Kitapta, "Tezimizde hiçbir ırk ve millet için aşağılama ve küçümseme kastı yoktur. Kendi milletimizi sevdiği kadar başka millî şahsiyet ve varlıklara saygı, Türklüğün şiarlarından" şeklinde bir ifadeye yer verilmiştir. Bu açıklama, Türk milletinin kendi kimliğini yüceltmekle birlikte, diğer milletlere karşı herhangi bir üstünlük iddiası taşımadığını ve karşılıklı saygının önemini vurguladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, Türk ırkının benliğini en iyi şekilde koruduğu belirtilerek, "üstün ırk" anlayışına karşı açıkça bir eleştiri getirilmiştir (TTAH, 1930, s. 71). Bu duruma kitabın içerisinde şu ifadelerle değinilmiştir:

..Ancak şunu söylemeliyiz ki ırklar arasında bugün görülen farkların tarih noktai nazarından ehemmiyeti pek azdır. Filhakika, kafatasının şekli, ırkların tasnifi için tamamen esaslı bir farika olduğu halde, içtimai hiçbir mânası yoktur. Bunun sebebi şudur: Kafatası değişmiyor; yahut güç ve geç değişebiliyor. Fakat onun içindeki en asil uzuv, dimağ değişiyor (TTAH, 1930, s. 47).

Ey Türk Milleti! Sen yalnız kahramanlık ve cengâverlikte değil, fikirde ve medeniyette de insanlığın şerefisin. Tarih, kurduğun medeniyetlerin sena ve sitayişleriyle doludur. Mevcudiyetine kasteden siyasî ve içtimai amiller birkaç asırdır yolunu kesmiş, yürüyüşünü ağırlaştırmış olsa da, on bin yıllık fikir ve hars mirası, ruhunda bakir ve tükenmez bir kudret halinde yaşıyor. Hafızasında binlerce ve binlerce yılın hatırasını taşıyan tarih, medeniyet safında lâyük olduğun mevkii sana parmağile gösteriyor. Oraya yürü ve yüksel! Bu, senin için hem bir hak, hem de bir vazifedir (TTAH, 1930, s. 69).

TTAH kitabı esas alınarak hazırlanan *Türk Tarihinin Ana Hatlarına Methal* adlı 74 sayfalık kitapçık, 15 Ocak 1931 tarihli ve 80 sayılı Talim ve Terbiye Kurulu kararıyla okullarda yardımcı ders kitabı olarak kullanılmak üzere 30.000 adet basılmıştır. Bu eser, TTAH'nın daha sadeleştirilmiş ve öğrenci seviyesine uygun hale getirilmiş versiyonu olup, özellikle çocukların anlayabileceği bir dille yeniden düzenlenmiştir. Kitapçığın sonunda, tanınmış Fransız tarihçilerinden Léon Cahun'un "Milletlerarası Birinci Oryantalist Kongresi" nde sunduğu bildirinin, Ruşen Eşref Ünaydın tarafından yapılan "Fransa'da Âri Dillere Takaddüm Etmiş Olan Lehçenin Turanî Menşei" başlıklı çevirisi de yer almıştır. Bu eser, özellikle Türklerin anayurdu,

göçlerle farklı bölgelere yayılımları ve Orta Asya'daki medeniyet birikimleri üzerine temel bilgiler sunarak, öğrencilere Türk tarihine dair yeni bir perspektif kazandırmayı amaçlamıştır (Eyice, 1968, s. 510-513).

Sonuç olarak Türk Tarihinin Ana Hatları, erken Cumhuriyet döneminde tarih yazımının ideolojik ve kurumsal temellerini atan öncü bir metin olarak dikkat çekmektedir. Eserin giriş bölümü olan "Methal", Türk tarihinin genel akışını kavramsal bir çerçevede sunarak hem tarih anlatısına bir yön vermeyi hem de Cumhuriyet ideolojisinin temel kabullerini teorik olarak temellendirmeyi amaçlamıştır. Bu yönüyle "Methal", sadece bir giriş değil, aynı zamanda Türk Tarih Tezi'nin ana hatlarını sistematik biçimde ortaya koyan bir ideolojik bildiri niteliğindedir. Ayrıca TTAH, dört ciltlik okul tarih kitaplarının hazırlanmasına doğrudan kaynaklık etmiş, hatta bazı bölümleri bu kitaplara aynen aktarılmıştır. Böylece eser, hem resmi tarih anlatısının şekillendirilmesinde hem de eğitim yoluyla yeni nesillere aktarılmasında hayati bir rol oynamıştır. TTAH, bu bağlamda yalnızca bir tarih metni değil, aynı zamanda Cumhuriyetçi neslin inşa sürecinde işlevsel bir araç olarak değerlendirilmelidir.

3.2.3. Vatandaş için medeni bilgiler

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde oluşturulmak istenen yurttaş profili, medeni ve yurtsever bireyler yetiştirme hedefi doğrultusunda şekillenmiştir. Bu hedefin ardında, cumhuriyetçi ve laik bir ahlak anlayışı bulunmaktadır. Bu anlayış, bireylerin hem toplumsal sorumluluklarını yerine getirmelerini hem de modern, demokratik değerlerle uyum içinde yaşamalarını amaçlamıştır (Üstel, 2008, s. 175). Bu çabanın somut örneklerinden birisi olan *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*²⁶ adlı eser, Atatürk öncülüğünde, Cumhuriyet rejiminin temel ilkelerini halka anlatmak ve vatandaşlık bilincini geliştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Kitap, bireylerin hak ve sorumluluklarını açıklayarak, modern yurttaşlık anlayışını pekiştirmeyi hedeflemiştir. Çünkü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş sürecinde, halkın yeni yönetim biçimine adaptasyonu kritik bir mesele olduğundan, bu eser demokratik, laik ve ulusal egemenliğe dayalı bir toplum inşa etme çabalarının önemli bir aracı olmuştur. Eğitim sisteminde de kullanılan kitap, bireyi sadece hukuki çerçevede değil, aynı zamanda toplumsal ve ahlaki boyutlarıyla da bilinçlendirmiştir. Cumhuriyet ideolojisinin geniş kitlelere yayılmasında etkili olan bu eser, yurttaşlık bilinci açısından dönemin modernleşme politikalarının bir yansımasıdır. Bu bağlamda Füsun Üstel kitap için "resmi vatandaşlığın kült metni" ifadesini kullanmıştır (Üstel, 2008, s. 215).

---

²⁶ Atatürk'ün 18 Eylül 1931 tarihli tezkeresinde vurguladığı gibi, Yurt Bilgisi dersleri, iyi bir vatandaş yetiştirme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Tarih dersleri ulusal kimlik ve bilinç kazandırırken, Yurt Bilgisi ise bireyin bu kimlikle uyumlu bir yurttaş olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bu dersler, bireye milletine karşı sorumluluklarını öğretirken, vicdani bir bağlılık ve toplumsal dayanışma duygusu kazandırmıştır. Ayrıca, yurttaşlık bilincini pekiştirerek, toplumun siyasi, sosyal ve ahlaki değerlerini benimsetmeyi hedeflemiştir (Parlak, 2005, s. 148).

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı, büyük ölçüde Atatürk'ün sofrasındaki devlet adamları, askerler, hukukçular ve aydınlarla yapılan tartışmaların ürünü olarak şekillenmiştir. 1929-1930 yıllarında Yurt Bilgisi'ne dair çeviriler, Atatürk, Tevfik Bıyıklıoğlu ve Afet İnan'ın el yazılarıyla tuttuğu notlar ve daktilo edilmiş belgeler esas alınarak hazırlanmıştır. Fakat öncesinde kitabın öncülü niteliğinde çeşitli eserler yayımlanmıştır. Bu eserler: 1929'da *Türk Çocuklarına Yurt Bilgisi Notları*, 1930'da dört ayrı kitap hâlinde *İntihap*, *Askerlik Vazifesi*, *Şirketler ve Bankalar*, *Vergi Bilgisi* ve aynı yıl 141 sayfalık *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*'dir. 1931 baskısına yeni bölümler eklenmiş, 1932 ve 1933'te Maarif Vekâleti'nin emriyle genişletilerek yayımlanmıştır. Kitap, 1969, 1988 ve 1998 yıllarında da *Medeni Bilgiler* adıyla tekrar basılmıştır (İnan, 2005, s. 103-104; İnan, 2020, s. 3-7).

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler iki cilt olarak planlanmış, birinci cilt Afet İnan'ın adıyla yayımlanırken, ikinci cilt Kütahya Mebusu Recep Peker tarafından hazırlanmıştır. İkinci ciltte, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim yapısı, vatandaşların hak ve sorumlulukları ele alınmıştır. Birinci cilt ise Atatürk'ün isteğiyle *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* adıyla basılmış ve yurttaş eğitimi açısından önemli bir kaynak olmuştur. 1931'de Maarif Vekaleti tarafından 40 bin adet basılan kitapta, Atatürk'ün önemli katkıları ve el yazısıyla kaleme aldığı bölümler de bulunmaktadır (Gürses, 2010, s. 236). Bu nedenle İnan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* isimli kitabın kendi adına çıkmış olmasına rağmen aslen Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünceleri ve telkinleri ile oluşturulduğunu ifade etmiştir (İnan, 2020, s. 7).

Birinci kitap, toplumu bilinçlendirmek ve vatandaşlık kavramını pekiştirme amacı güden 16 bölümden oluşmaktadır. Kitap, "Millet" ve "Devlet" kavramlarıyla başlayarak, "Cumhuriyet" ve "Türkiye'de Cumhuriyetin Kuruluşu" gibi konulara yer vermektedir. Vatandaşlık hak ve sorumluluklarını ele alan bölümler arasında "İlk Hak ve Vazife", "Vatandaşa Karşı Devletin Görevleri" ve "Hürriyet" bulunmaktadır. Ayrıca, "Çalışma Hayatı", "Vergi Sistemi", "Askerlik Görevi" ve "Seçim Süreçleri" gibi pratik konular da detaylandırılmıştır. Kitap, bireyin devlete karşı yükümlülüklerini açıklarken, aynı zamanda vatandaşlık bilincini güçlendiren hukuki ve siyasal çerçeveyi sunmaktadır. *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının CHP Genel Sekreteri Recep Peker tarafından hazırlanan ikinci cildi, devletin işleyişi ve yönetim yapısını ayrıntılı biçimde ele almaktadır. Kitapta, Teşkilat-ı Esasiye, Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Meclisin İşleyişi gibi anayasal konuların yanı sıra, Kanun, Bütçe, Devlet Şûrası ve Muhasebe Divanı gibi yasama ve denetim süreçlerine dair bölümler yer almaktadır. Ayrıca Siyasi Partiler, Hükümet Teşkilatı, Mahkemeler, Avukatlık ve Barolar gibi hukuk ve yönetim alanlarına değinilmektedir. Kitapta yerel yönetimlerden (Vilayetler, Belediyeler, Köy Yönetimi) dış politikaya (Hariciye, Kapitülasyonlar), eğitimden (Maarif), ekonomi ve sağlığa (Maliye, İktisat, Bankalar, Sıhhiye) kadar geniş bir çerçevede kamu yönetimi ele alınarak vatandaşlara devlet yapısına dair kapsamlı bir rehber sunulmaktadır (Gürses, 2010, s. 240).

Vatandaş İçin Medeni Bilgiler kitabı doğrultusunda verilen yurt bilgisi dersleri, demokrasi anlayışıyla doğrudan bağlantılıdır. Çünkü demokratik ülkelerde bireylerin yönetime

katılabilmesi için gerekli bilgi ve eğitime sahip olmaları gerekmektedir. Bu doğrultuda, bireyin yalnızca hak ve özgürlüklerini bilmesi değil, aynı zamanda iyi bir vatandaş olabilmesi için toplumsal sorumluluklarını da öğrenmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla yurttaşlık eğitimi, bireyin hem toplum içinde bilinçli hareket etmesini hem de doğa ve çevresinden en verimli şekilde faydalanmasını sağlayacak asgari bilgiyi edinmesini hedeflemektedir (Parlak, 2005, s. 149).

Bu eğitici yaklaşım, doğrudan doğruya Atatürk'ün egemenlik ve demokrasi anlayışına²⁷ dayanmaktadır. Atatürk'e göre, egemenlik kayıtsız şartsız millete aittir ve bu egemenlik ne devredilebilir ne de bölünebilir. Bu bağlamda siyasi otoritenin kaynağı yalnızca milletin ortak iradesidir. Atatürk, 20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da birçok otoriter rejimin çöküşüne tanıklık edilmesini, halk iradesine dayalı yönetim biçimlerinin zorunlu bir gelişim evresi olarak değerlendirmiştir. Ona göre demokrasi, yalnızca iktidarın seçimle el değiştirmesi değil; halkın kendi kaderine doğrudan hükmetmesini sağlayan, genel iradeyi esas alan bir sistemdir (İnan, 2020, s. 8).

Öte yandan, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabında ahlâkın kaynağı toplum ve millet olarak tanımlanmış, ahlâk milli heyecanla özdeşleştirilmiştir. Milli ahlâka kutsallık atfedilerek dinî otoriteyle yarışabilecek bir değerler sistemi inşa edilmiştir. Bu yaklaşım, Durkheim'ın din sosyolojisine referansla toplumun dinden önce geldiği fikrini ima etmektedir. Türkiye özelinde, din birliğinin millet inşasında etkili olmadığı, hatta İslam'ın ümmet anlayışı sebebiyle Türklerin milli bağlarını zayıflattığı ve milli duygularını körelttiği ileri sürülmüştür (Çelikoğlu, 2013, s. 246-247).

Ayrıca Medeni Bilgiler kitabında yer alan bilgiler, Türk Tarih Tezi'ni destekler niteliktedir. Bu bağlamda devlet kavramının ele alındığı bölümde, demokrasinin gelişimi açıklanırken M.Ö. 7000'lerde Sümer, Elam ve Akad kavimlerinde ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıca, bu kavimlerin Türk kökenli olduğu ileri sürülerek Türk tarihinin demokrasi geleneğiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. (İnan, 2020, s. 30). İnan'a göre insanlık tarihinde Türk Milleti'nden daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir (İnan, 2020, s. 18). Bu bağlamda Türk dilinin öneminin de altı önemle çizilmiş ve şu ifade kullanılmıştır:

Türk milletinin dili, Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir. Onun için her Türk, dilini çok sever ve onu yükseltmek için çalışır. Bir de, Türk dili, Türk milleti için mukaddes bir hazinedir. Çünkü, Türk milleti geçirdiği nihayetsiz badireler içinde, ahlâkının, an'anelerinin, hâtıralarının, menfaatlerinin, velhasıl bugün kendi milliyetini yapan her şeyin dili sayesinde

---

²⁷ Kitapta millet hakimiyeti ve cumhuriyet rejimi üzerinde de önemle durulmuştur. Zira "Hâkimiyeti milliye öyle bir nurdur ki onun karşısında zincirler erir, taç ve tahtlar yanar, tacidarlar mahvolur. Milletlerin esareti üzerine kurulmuş müesseseler her tarafa yıkılmağa mahkûmdur" (İnan, 2020, s. 35). Yine "Türk milleti, halk idaresi olan cumhuriyetle idare olunur bir devlettir" (İnan, 2020, s. 18) ifadelerine yer verilmiştir.

muhafaza olduğunu görüyor. Türk dili, Türk milletinin kalbidir; zihnidir (İnan, 2020, s. 19).

Sonuç olarak; Erken Cumhuriyet döneminde yurttaşlık bilincinin oluşturulmasında önemli bir rol üstlenen *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabı, modern Türkiye'nin siyasal ve toplumsal dönüşüm sürecine yön veren özgün metinlerden birisi olarak öne çıkmaktadır. Cumhuriyet rejiminin temel ilkeleri olan laiklik, demokrasi ve ulusal egemenlik çerçevesinde bireyin hak ve sorumluluklarını tanımlayan bu eser, halkın yeni yönetim anlayışıyla bütünleşmesine katkı sağlamıştır. Yine eğitim müfredatına dâhil edilmesiyle birlikte salt bir ders kitabı olmanın ötesine geçerek, yurttaşlık eğitiminin kurumsallaşmasına hizmet etmiş ve Cumhuriyet ideolojisinin geniş kitlelere aktarılmasında etkin bir araç hâline gelmiştir. Bu çerçevede, okulun ulus inşa sürecindeki merkezi rolü de dikkate alındığında, *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler* kitabının seküler değerlerin, ulusal kimliğin ve Cumhuriyetçi ahlak anlayışının aktarımında devletin ideolojik aygıtı olarak işlev gördüğü söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu eser, yalnızca bireylerin devlete karşı görevlerini öğretmeyi amaçlayan bir kaynak değil, aynı zamanda Cumhuriyet'in modern yurttaş hedefini inşa etmeye yönelik kapsamlı bir modernleşme projesinin yazılı ifadesi niteliğindedir (Üstel, 2008, s. 127-128).

3.3. Birinci Türk Tarih Kongresi

Mustafa Kemal Atatürk, 14 Şubat 1932'de Türk Tarih Kurumu'na yazı yazmış, yeni tarih anlayışının ve tarih öğretiminde izlenecek yöntemlerin öğretmenlere aktarılması amacıyla Temmuz ayında bir kurs düzenlenmesini istemiştir. "Tarih Öğretmenleri Kursu" adı verilen bu etkinlik, daha sonra "Birinci Türk Tarih Kongresi" olarak adlandırılmış ve tutanakları²⁸ bu isimle yayımlanmıştır. Millî Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa düzenlenen kongreye, İstanbul Darülfünunu tarih profesörleri ile lise, ortaokul ve öğretmen okulu tarih öğretmenleri davet edilmiştir. Bu sayede tarih kitaplarına ilişkin akademik ve pedagojik görüşlerin toplanması hedeflenmiştir (İğdemir, 1973, s. 11; Tunçay, 1981, s. 312-313).

Birinci Türk Tarih Kongresi'ne toplam 232 kişi katılmıştır. Katılımcılar arasında 25 Türk Tarih Kurumu üyesi, 10 üniversite öğretim üyesi, 1 Güzel Sanatlar Akademisi öğretmeni ve 196 lise, ortaokul ile öğretmen okulu öğretmeni yer almıştır. Bildiri sunan ve tartışmalara katılanların sayısı ise 33'tür. Kongrenin Başkanlık Divanı şu isimlerden oluşmuştur: başkanlık görevini Maarif Vekili Esat Bey üstlenmiş, başkan vekilliklerini Yusuf Akçura ve İhsan Sungu yürütmüştür. Kâtiplik görevleri ise Faik Reşit Bey ile Mustafa Uluğ Bey'e verilmiştir. Ayrıca,

---

²⁸ Birinci Türk Tarih Kongresi'nin ardından yayımlanan bildiri, Cumhuriyet'in tarih anlayışına atfedilen önem açıkça vurgulanmıştır. Bildiri, Mustafa Kemal Atatürk'ün yalnızca ülkenin bağımsızlığını kazanmakla kalmayıp, Türk milletine kendi köklü ve onurlu tarihini öğretmeyi amaçladığı belirtilmiştir. Bu doğrultuda kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, bilimsel belgelere dayanarak Türk tarihini ortaya koyma ve yayma görevini üstlenmiştir. Cemiyet, yoğun araştırmalar neticesinde dört ciltlik bir tarih kitabı hazırlamış, bu eserle Türk tarihine ve dünya tarihine yeni bir perspektif kazandırmıştır. Kongrenin amacı, bu tarih anlayışını öğretmenlerle paylaşmak ve tarih öğretiminde fikir birliği oluşturmaktır (İğdemir, 1973, s. 13-14).

kongre yönetmeliği gereğince, öğretmenler arasından seçilen altı kişi sırayla oturum tutanaklarını tutmuştur (İğdemir, 1973, s. 11).

Katılan isimlerden dönemin önde gelen düşünür ve tarihçilerine ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. Bu isimler: Fuad Köprülü, Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Ahmed Refik, Zeki Velidî Togan, Sadrî Maksudî Arsal, Afet İnan ve Reşit Galip gibi önemli simalardır. Kongrede 15 bildiri sunulmuş olup, bazı bildirimler tartışma ortamı oluşturmuş, bazıları ise daha kapalı bir tartışma süreci izlenmiştir. Ancak, bildirimlerin çoğunluğunu Türk Tarih Kurumu'nun savunduğu Türk Tarih Tezi oluşturmuştur. Akçura'nın *büyük davamız* olarak adlandırdığı Tez'in temel noktasını "Türklerin, eski çağlarda göçebe ve fetihçi olarak yaşadıkları, ancak en eski medeniyetleri kuran ve medeniyetin ışığını taşıyan ilk halklardan biri oldukları" şeklinde açıklamıştır (Akçura, 1933, s. 26).

Birinci Türk Tarih Kongresi, yalnızca Türk akademisyen ve öğretmenlerin katılımıyla gerçekleştirildiği için uluslararası bir nitelik taşımamaktadır. Kongrenin asıl önemi, Türk Tarih Kurumu tarafından geliştirilen yeni tarih anlayışının eğitimcilerle paylaşılması ve bu çerçevede yapılan tartışmalardır. Bu toplantı, sadece tarih tezinin tanıtımı açısından değil, aynı zamanda Kurumun amaçları ve çalışma yöntemlerinin belirlenmesi bakımından da önemli bir dönüm noktasıdır (İğdemir, 1973, s. 13).

Birinci Türk Tarih Kongresi'ndeki bildirimlerin genelinde, Anadolu'nun Türk yurdu olarak sahiplenilmesi vurgulanmaktadır. Bu sahiplenme, Anadolu'daki tarihsel, coğrafi, kültürel ve antropolojik araştırmalarla desteklenmiştir. Öte yandan Türk Tarih Tezi'nin Anadolu üzerinde yoğunlaşmasının sebeplerinden bir diğeri, Osmanlı aydınları tarafından benimsenen "Panislâmci" ve "Pantürkist" fikirlere karşı bir duruş sergileyerek, bu ideolojilerin tehlikelerine karşı koymaktır. Lewis'e göre Atatürk, Türk Tarih Tezi'ni yalnızca yabancı yazarların Türkler aleyhine söylediklerine cevap olarak değil, Anadolu ve Trakya'nın Türk yurdu olduğunu ve öyle kalacağını tescil etmek amacıyla ortaya atmıştır (Lewis, 1996, s. 356).

1932'de düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi, ismi "tarih" olmasına rağmen ağırlıklı olarak antropoloji ve tarihöncesi disiplinlerine odaklanmış, bu yönüyle dönemin ideolojik yönelimlerini yansıtan romantik bir çerçeve sunmuştur. Kongrede yapılan sunumlar çoğunlukla fizik antropoloji, arkeoloji ve prehistorya alanlarında yoğunlaşmış; bu tercihin ardında Batı literatüründeki olumsuz Türk imajını bilimsel verilerle düzeltme çabası yatmıştır. Türklerin tarih sahnesindeki yerini, yalnızca yazılı belgelerle değil, insanlığın en eski dönemlerine kadar uzanan arkeolojik ve antropolojik kanıtlarla da temellendirmek amaçlanmıştır. Bu çerçevede, geleneksel tarih anlatısı yerini daha geniş kapsamlı bir tarih yorumuna bırakmış, dilbilim ve antropolojik veriler yeni tarih kurgusunun destekleyici unsurları hâline getirilmiştir (Toprak, 2021, s. 148-149).

Birinci Türk Tarih Kongresi, esas olarak Türk Tarih Tezi çerçevesinde ileri sürülen argümanları tartışmak amacıyla düzenlenmiştir ancak kongrenin genel atmosferinin hegemonik²⁹ bir üstünlük iddiası taşıdığı, bazı görüşlerin mutlak doğrular olarak sunulduğu ve karşıt görüşlerin sert bir şekilde eleştirildiği dikkat çekmektedir (BTTK, 1932, s. 7).

Kongrenin açılış konuşmasını yapan Maarif Vekili Mahmud Esad Bey, toplantının amacını şu şekilde açıklamıştır: "Yeni tarih kitabımızın bir yıllık deneyiminden elde edilen sonuçlara dayanarak, çeşitli konular ve öğretim yöntemleri hakkında konferanslar verilecek, eleştiriler ve tartışmalar yapılacak, ve gelecekteki yıllar için eğitimde birlik sağlanacaktır." Ayrıca, Esad Bey tarih biliminin bir milletin kültürel hayatındaki önemini vurgulayarak, "Tarih, bir milletin kültür birikiminin temelidir. Bir halk, geçmişini, dilini, edebiyatını, sanatlarını, idarî, toplumsal, siyasal ve medenî varlığını ancak tarih sayesinde öğrenebilir" şeklinde açıklamada bulunmuştur (BTTK, 1932, s. 5-12).

Esad Bey, ayrıca Türklerin yeryüzüne yayılmasıyla ilgili olarak önceki tarih anlayışını eleştirip, Türk Tarih Tezi'ni destekleyecek bir şekilde konuşmasına devam etmiştir. Türklerin, "insanlar henüz ağaç ve kaya kovuklarında yaşarlarken" Orta Asya'da ilk medeniyeti kurduklarını vurgulayarak, Türklerin Anadolu'da, Mezopotamya'da, Sümer, Elam, Mısır, Akdeniz ve Roma medeniyetlerinin temellerini attığını ifade etmiştir. Esad Bey bu şekilde, Türklerin tarih boyunca kültürel miras ve medeniyet kurma konusundaki katkılarını öne çıkarmıştır (BTTK, 1932, s. 6).

1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Dr. Reşit Galip, Batı merkezli tarih yazımında Türkler hakkında öne sürülen önyargılı ve küçümseyici iddialara karşı durmanın ulusal bir görev olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda, Türklerin tarihsel hakikate ulaşma çabasını mitolojik bir anlatı olan "Ergenekon'dan çıkış" metaforuyla özdeşleştirerek, Türk milletinin tarih sahnesindeki itibarını yeniden kazanmasının ancak bilime dayanan araştırmalarla mümkün olacağını savunmuştur. Reşit Galip'e göre, yerli ve uluslararası düzeyde yetişecek Türk tarihçileri, karanlık önyargı bulutlarını dağıtarak Türk tarihinin üstünü örten cehalet perdesini yırtacak ve Türklerin köklü medeniyetini ortaya çıkaracaktır. Bu söylem, hem ulusal bilinç inşasının hem de bilimsel tarih yazımının ideolojik arka planını göstermesi bakımından dikkat çekicidir (BTTK, 1932, s. 16).

---

²⁹ Örneğin, Türk Tarih Araştırmaları Komitesi Genel Sekreteri Reşit Galip, konuşmasında Hititlerin Türklüğünü bilimsel bir gerçek olarak ifade etmiştir. Galip'e göre, o zamana kadar yapılan araştırmalar Hititlerin bilimsel olarak Türk olduğunu ortaya koymuştur. Bu iddialardan birisi de Hititler ve Türklerin ortak kullandığı, burnu yukarı dönük ayakkabılara dayanmaktaydı (BTTK, 1932, s. 7). Zeki Velidi Togan, Reşit Galip'in konuşmasına karşı çıkmıştır. Bu karşı çıkışın temeli, tarih öncesi dönemlere ilişkin bilimsel verilerin yetersizliği ve bu nedenle mevcut kanıtlara dayanarak bilinen tarih dönemleri hakkında yorum yapmanın Togan'a göre yanlış olmasıdır (BTTK, 1932, s. 164).

Kongrede Afet İnan, Türk Tarih Tezi'nin temel savlarını dile getirirken, özellikle ırk teorilerine³⁰ karşı bilimsel bir karşı duruş sergilemiş ve Orta Asya kökenli Türklerin ilk medeniyetleri kuran brakisefal özellikli bir halk olduğunu ifade etmiştir. İnan, Türklerin kökeninin yalnızca birkaç yüzyıllık bir geçmişe değil, on binlerce yıllık bir tarihsel derinliğe dayandığını vurgulamış; Türk milletinin yüksek medeniyet kurma kapasitesine sahip, köklü ve Aryan niteliklerle tanımlanan bir ırktan geldiğini dile getirmiştir. Bu söylem, hem dönemin Avrupa merkezli ırkçı tezlerine karşı bir cevap niteliği taşımakta hem de ulusal kimliğin tarihsel meşruiyetini pekiştirme amacı gütmektedir (BTTK, 1932, s. 41).

Türk Tarih Tezi'ni desteklemek için tarih ilmine katkı sağlayacak her türlü belgeyi incelemeye özen gösteren Afet İnan, bu doğrultuda Cenevre Üniversitesi'ndeki hocası Pittard'ın *Irklar ve Tarih* adlı eserine büyük önem vermiştir. Pittard'ın öne sürdüğü *Brakisefal ırk* teorisinin, Asya kökenli olduğunu ve bu ırkın sarı ırk olmayacağını savunan, İnan, "Göl üzerinde meskenlerini kuran bu brakisefaller, batı dünyasında uzun süre bilinmeyen bir kültürel miras bırakmışlardır. Bu halklar, tarım, hayvancılık ve su yolları gibi sosyal devrimleri beraberlerinde getirmişlerdir" şeklinde bir değerlendirme yapmıştır (BTTK, 1932, 26).

Afet İnan, Avrupalıların kökeni olarak kabul edilen İndo-Avrupa etnik ve dil grubunu reddetmiş ve Ariler'in Hindikuş Dağları'nı işgal eden halklar olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, bu halklar, Altay-Pamir bölgesinden başka bir şey olmayan ve Orta Asya'nın yerli halklarıdır. İnan, ilk medeniyetin kaynağının Orta Asya olduğunu belirterek, Avrupalıların atalarının bu bölgeden Batı'ya göç eden halklardan oluştuğunu savunmuştur. Orta Asya'nın otokton halkının brakisefal bir yapıya sahip olduğunu ve kuraklık nedeniyle göç ederek medeniyetlerini Anadolu'ya kadar taşıdıklarını ifade etmiştir (BTTK, 1932, s. 30-36). Ona göre Türk ırkı, ana yurtlarında yüksek kültür mertebesine varırken, Avrupa halkı vahşi ve tamamen cahil bir hayat yaşamaktaydı (BTTK, 1932, s. 40). Bu bağlamda İnan ayrıca şu ifadeyi de kullanmıştır:

Kafasını ve vicdanını en son terakki şuleleriyle güneşlendirmeye karar vermiş olan bugünün Türk çocukları biliyor ve bildireceklerdir ki, onlar 400 çadırli bir aşiretten değil, onbinlerce yıllık âri, medeni yüksek bir ırktan gelen yüksek kabiliyetli bir millettir... Atalarımız bugünkü yurdumuzun ilk ve otokton sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını, binlerce yıl evvel ana yurdun yerine, öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylardan, Anadolu-Trakya'ya getirmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarındadır (BTTK, 1932, s. 41).

---

³⁰ Aryan teorisi o dönemde kabul edilen bir görüştür ancak pek çok ulus (Slavlar, Yunanlar, Fransızlar, Almanlar vd.) ari ırkın kendi ataları olduğunu iddia etmiştir. Türk Tarih Tezinin de asıl çıkış noktası aslında aynı teoridir. Bu durum BTTK'nın gerek açılış konuşmasında gerek diğer sunumlarda görülebilmektedir. Zira açılış konuşmasında konuşan Afet İnan "Orta Asya'nın medeniyetin beşiği olduğunu Avrupalı âlimlerin de kabul ettiğini; ancak bu medeniyeti oluşturan gerçek Ârilerin Türkler olduğunu" ifade etmiştir. Ona göre diğer uluslardan ziyade gerçek Âriler Türklerin atalarıdır. Çükü diğer dillerde "Âri", "er", "ir" gibi kelimeler yoktur; "arı", "arınmak", "er" gibi kelimeler sadece Türkçede mevcuttur (BTTK, 1932, s. 34).

Şevket Aziz Bey, Afet İnan'ın konuşmasını destekler mahiyette sunduğu "Türklerin Antropolojisi" adlı bildirisinde, Türklerin brakisefal, beyaz ve Alpin ırktan olduğunu belirterek, Avrupa milletlerinin fiziksel özelliklerinin Türklerle benzerlik taşıdığına dikkat çekmiştir. Esat Bey, Türk insanını canlı bir şekilde incelediğini söyleyerek, "Vasatinin üstünde boy, brakisefal bir kafa, ince uzun bir burun, kulakları vasat dediğimiz ebatta bulunuyor. Mongol yüzü yok. Bu tip, Avrupaî denilen Alp adamı tipinin aynıdır. Hiç fark yoktur." ifadelerini kullanmıştır. Yine kongrede Şevket Aziz Bey, Avrupa tipi olarak tanımlanan bu fiziksel özelliklerin kökenini sorgulayarak, "Bunu Avrupa'ya mı bağliyacaksınız, yoksa Avrupa'yı ona mı?" sorusunu yöneltmiş ve "Tereddütsüz cevabını derhal verelim ki, brakisefal Avrupa bize bağlıdır" demiştir. Ayrıca, Ankara'nın bir köyünden Kongre salonuna getirdiği bir aileyi göstererek, "İşte ince ve uzun burunlu brakisefal ve antropoloji kitaplarında bu karakteri tavsif edilen halis dağlı adam, Alp adamı, Türk adamı... Orta Asya'dan gelmiş olan adam, bizim ecdadımıza bağlı olan adam" şeklinde bir açıklamada bulunmuştur (BTTK, 1932, s. 276-278).

Yusuf Akçura, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde yaptığı konuşmada Avrupa merkezli tarih yazımına sert eleştiriler yönelterek bu anlayışı reddetmiştir. Ona göre, Ali Reşad ve benzeri yazarlar, Fransız tarih kitaplarını neredeyse doğrudan çevirerek Türk eğitim sistemine aktarmışlardı. Bu metinler, olayların akışını ve arkasındaki amaçları sorgulamadan benimsenmiş, böylece Fransız pedagojisine özgü tarih anlatıları Türkiye'deki resmi ders kitaplarına hâkim olmuştu. Akçura, bu yaklaşımın tarihsel özgünlükten uzak olduğunu ve ulusal tarih yazımıyla çeliştiğini savunmuştur (Toprak, 2021, s. 133).

1932 yılında düzenlenen Birinci Türk Tarih Kongresi, dönemin tarih anlayışının şekillenmesinde önemli bir dönüm noktası olmuş; kongrede Dr. Reşit Galip, Afet İnan, Şevket Aziz Kansu, Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal gibi önemli isimler, özellikle ırk teorileri ve Türklerin biyolojik özellikleri üzerine dikkat çekici bildirimler sunmuşlardır. Bu bağlamda Yusuf Akçura, Batı'da geliştirilen ve bilimsel temelden ziyade ideolojik bir temele dayanan ırk anlayışını sert bir şekilde eleştirmiştir. Akçura'ya göre, Batılıların Aryan ırkını diğer ırklardan üstün gösterme çabası, emperyalist çıkarların bir ürünüdür. Gobineau'nun bu anlayışa öncülük ettiğini belirten Akçura, Aryan ırkının üstünlüğünü savunan bu çevrelerin, diğer ırkları doğuştan hizmet etmeye mahkûm görerek, onları adeta hayvani varlıklar düzeyinde değerlendirdiklerini ifade etmiştir. Bu tür söylemlerin, Batı'nın sömürgeleştirme faaliyetlerini meşrulaştırma amacı taşıdığını vurgulayan Akçura, Türk tarihçiliğinin bu yaklaşımlara karşı bilimsel bir zemin oluşturması gerektiğini savunmuştur (BTTK, 1932, s. 585-607).

Birinci Türk Tarih Kongresinde belirtildiği gibi 15 bildiri sunulmuştur. Ancak Afet İnan, Yusuf Akçura, Şevket Aziz Bey, Esat Bey, Zeki Velidi Togan ve Reşit Galip öne çıkan isimlerdir. Hegemonik bir atmosferde gerçekleşen kongrede Yusuf Akçura ve Zeki Velidi Togan eleştirel konuşma yapmaktan geri durmamış, sonuç itibarıyla sert bir dille eleştirilmiştir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Birinci Türk Tarih Kongresi, Cumhuriyet'in tarih anlayışını bilimsel ve ideolojik bir çerçevede yeniden inşa etme çabalarının somutlaştığı önemli bir girişimdir. Türk

Tarih Tezi'ni kuramsal temellere oturtmayı amaçlayan bu kongre, tarih öğretiminde modern yöntemlerin benimsenmesi ve yeni tarih anlatısının öğretmenler aracılığıyla yaygınlaştırılması açısından da işlevsel bir rol üstlenmiştir. Antropoloji ve tarihöncesi gibi disiplinlerin öne çıkarılması, Türk kimliğini Batı merkezli tarih anlayışlarına karşı bilimsel argümanlarla savunma ihtiyacını yansıtmaktadır. Bu yönüyle kongre, ulus inşa sürecinin eğitim temelli ideolojik araçlarından biri olarak değerlendirilebilir.

Sonuç itibarıyla Birinci Türk Tarih Kongresi (1932) Türk Tarih Terzi'nin ülke içerisinde kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır. İkinci Türk Tarih Kongresinde (1937) yabancı ülkelere gelen bilim insanları Türk Tarih Tezi ifade edilmiş ve onların tenkitlerine sunulmuştur. Alanlarında saygın bilim insanları Türk Tarih Tezine ülkemizde yapılan araştırmaları taktir etmiş, sadece taktir etmekle kalmamış hem teyit hem de tenvir etmişlerdir. Bu yabancı bilimden bazıları da kendi memleketlerine döndüklerinde bu konu ile ilgili eserler kaleme almışlardır (Günaltay, 1938, s. 338).

3.3.1. Türk tarih tezi

Mustafa Kemal Atatürk lideliğinde şekillenen Erken Cumhuriyet Dönemi, gerek iç gerek dış tehditlere karşı ulusal bilinci pekiştirmek amacıyla tarihi kaynaklara dayalı bilimsel bir yaklaşım geliştirmeye yönelmiştir. Bu bağlamda, 1928 yılında başlatılan çalışmaların bir ürünü olarak 1932 yılında Türk Tarih Tezi ileri sürülmüştür. Tez, yalnızca tarihsel bir iddia değil; aynı zamanda ulusal kimliğin yeniden inşa sürecinde stratejik bir araç olarak benimsenmiştir. Türklerin dünya uygarlığına katkılarını vurgulayan bu tez, Atatürk'ün öngördüğü ulus-devlet anlayışının tarihsel temellerini oluşturmayı amaçlamıştır. Öte yandan Tezin hazırlanmasında görev alan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyelerinin büyük çoğunluğunun milletvekili oluşu, sürecin yalnızca akademik değil, aynı zamanda siyasi bir yönü olduğunu da göstermektedir. Afet İnan'dan Şemsettin Günaltay'a, Yusuf Akçura'dan Halil Ethem Eldem'e uzanan bu kadro, hem bilimsel hem de ideolojik sorumluluğu üstlenerek Cumhuriyet'in ulus-devlet politikasının kurumsallaşmasında belirleyici rol oynamıştır (Özkuş, 2019, s.39; Demircioğlu, 1971, s. 453-454).

Cumhuriyetin ilan edilmesi ile Türkiye Cumhuriyeti kaynaşmış/homojen ulus inşa sürecine hız vermiştir ancak Türk milletinin kendini daha iyi tanıması için yapması gereken önemli kültür politikalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu politikaların temeli ise tarih bilimi ile şekillenmiştir. Bu nedenle Türklerin medeniyet tarihindeki yeri ve oynadığı rolü temellendirmek için "Türk Tarih Tezi" ileri sürülmüştür (Kodaman, 2005, s. 93). İlk aşamada "Milli Tarih Tezimiz" olarak adlandırılan "Türk Tarih Tezi"ni "Mustafa Kemal Tezi" olarak ifade edenler de bulunmaktadır. Ancak sonuç itibarıyla kabul edilen ifade "Türk Tarih Tezi" olmuştur (Sivrioğlu, 2015, s. 3).

Türk Tarih Tezi, Anadolu'da ilk devleti Türklerin kurduğunu savunmaktadır. Atatürk, "Yakın bir tarihte göç etmiş olmakla bu vatanın hakiki sahibi olunamaz. Bu fikir tarihen ve ilmen

yanlıştır. Türk brakisefal ırkı Anadolu'da ilk devlet kuran millettir." diyerek, Türklerin Anadolu'daki köklü varlığını vurgulamıştır. Bu bağlamda yapılacak şey, Anadolu ve Trakya toprağının ve ulusunun millî kimliğini tarihî delillerle destekleyerek, bu topraklar üzerinde tarihsel olarak Türklerin hak sahibi olduğunu dünyaya anlatmaktır. Bu noktada Atatürk'ün amacı, Türk vatanının bütünlüğüne yönelik ortaya atılan asılsız tarihî iddialara karşı, yine tarihî verilerle güçlü bir şekilde cevap vererek, Türk milletinin bu topraklardaki egemenliğini savunmaktır (Köken, 2002, s. 105).

Türk Tarih Tezi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde hem ulusal kimliğin inşası hem Türk milletinin köklü ve uygarlık kurucu bir millet olduğu fikrini vurgulayarak gerek tarihsel meşruiyet sağlamak gerek Batılı ırkçı/oryantalist anlatılara karşı bir karşı duruş sergilemek amacıyla ortaya atılmıştır. 1930 yılında Türk Ocakları Kongresi'nde temelleri atılan bu tez, Afet İnan ve Yusuf Akçura gibi isimlerin katkısıyla sistematik hâle getirilmiş ve ilk olarak *Türk Tarihinin Ana Hatları* adlı eserle somutlaşmıştır (Aydın, 1993, s. 360).

TTAH ile somutlaşan TTT'ni Atatürk'ün ifadeleriyle net bir şekilde şöyle özetleyebiliriz:

Türk brakisefal ırkı Anadolu'da ilk devlet kuran bir millettir. Bu ırkın kültür yurdu ilk zamanlarda, iklimi müsait olan Ortaasyada idi. İklim tabii şartlar dahilinde değişti. Taşı cilâlamağı bulan, ziraat hayatına erişen, madenlerden istifadeyi keşfeden bu halk kütlesi, göç etmeğe mecbur kaldı. Ortaasyadan, şarka, cenuba, garpte Hazer Denizin şimal ve cenubunda olmak üzere yayıldı. Gittikleri yerlere yerleştiler, kültürlerini oralarda kurdular. Bazı mıntakalarda otokton oldular, bazılarında otokton olan diğerk bir ırk ile karıştılar. Avrupada tesadüf ettikleri ırk tipi dolikosefal idi. Irak, Anadolu, Mısır, Ege medeniyetlerinin ilk kurucuları Ortaasyalı brakisefal ırkın mümessilleridir. Biz bu günkü Türkler de onların çocuklarıyız (İnan, 1939, s. 245-246).

İnan'ın ifadelerinden anlaşılacağı üzere Türk Tarih Tezi, Anadolu'ya sahiplik duygusunu pekiştirmek ve Türklerin bu topraklara damgasını vurduğunu kanıtlamak amacıyla, Anadolu'nun eski sakinlerinin (otokon milletin) Türk olduğu iddiasını ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, Anadolu toprakları üzerindeki tarihî emperyalist hak iddialarına karşı bir savunma mekanizması olarak kullanılmıştır. Tez, Anadolu'nun en eski sakinlerinin Türklerin ataları olduğunu vurgulanarak, Batılı düşünceye kendi anlayacağı dilde bir yanıt vermeyi amaçlamıştır. Ayrıca, okul kitaplarında Hititler ve onların kültürel mirası üzerine yapılan vurgular, Anadolu'daki yer adlarının Türkçe olduğunu göstermek için yapılan çabalar ve Anadolu'daki tüm medeniyetlerin Türklükle ilişkilendirilmesi, bu toprakların gerçek sahibi olarak Türkleri tanıtmayı hedeflemiştir. Böylece, Türk Tarih Tezi aracılığıyla Anadolu'nun ilk ve asli sahibi olarak Türkler'in tarihi ve kültürel bağları güçlendirilmiştir (Akurgal, 1956, s. 582-583; Bayraktar, 1997, s. 68).

Türk Tarih Tezi, yalnızca Türklerin eskiçağ medeniyetlerinin kuruluşundaki etkisini vurgulamakla kalmamış; aynı zamanda Batı'nın, kökeni hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan sahiplenmeye çalıştığı medeniyetlere dair öne sürdüğü üstünlük iddialarına da bir karşı duruş geliştirmiştir. Bu bağlamda tez, geçmişte Batı'nın "mağara kovuklarında" yaşadığı bir

dönemde, Orta Asya'daki Türklerin yüksek bir kültür seviyesine ulaşmış olduğunu savunarak medeniyet dersi verme iddiası taşımıştır. Teze göre, Türk milleti yalnızca kendi tarihine değil, uygarlık tarihine yön veren bir "mürebbi" konumundadır. Dolayısıyla Türklerin medeniyet kurucu rolü, hem tarihsel gerçekler hem de bilimsel araştırmalar ışığında tartışmasız bir hakikat olarak sunulmuştur. Bu söylem, Türk kimliğini güçlendirmeyi ve uluslararası algılardaki olumsuz yargıları kırmayı hedeflemiştir (BTTK, 1932, s. 36-40).

Nevzat Köken TTT ile verilen bilimsel çabada ırkçılık yapılmadığını ifade etmektedir. Ona göre, TTT Batı'da Türklerin "sarı ırk" mensubu olarak aşağılanmasına karşı, aynı bilimsel araçlarla – özellikle antropoloji ve arkeolojiye dayalı verilerle – bir cevap geliştirmeyi amaçlamış; ancak bu yaklaşım hiçbir zaman ırkçılık temelli bir söyleme dönüşmemiştir. Tezin temel amacı, Türk milletinin yalnızca tarihsel değil, aynı zamanda kültürel ve uygarlık kurucu niteliklerini vurgulayarak onu dünya medeniyetleri içinde hak ettiği konuma yerleştirmek olmuştur. Bu bağlamda, Türklerin medeniyet üretme kapasitesine sahip olduğunu ispatlama çabası, ırkî bir üstünlük iddiası değil, aksine Batı'nın önyargılarına karşı bilimi esas alan bir savunma niteliği taşımaktadır (Köken, 2002, s. 103).

Türk Tarih Tezi, olağanüstü koşulların şekillendirdiği bir ihtiyaç olarak hem iç hem dış cepheye yönelik stratejik hedefler taşımıştır. İçeride, millet bilincini güçlendirmek, milli vatan fikrini yerleştirmek ve Cumhuriyet ideolojisini tarihi temellere oturtmak amaçlanmıştır. Ayrıca, imparatorluk döneminden miras kalan aşağılık duygusunu aşmak ve özgüven kazandırmak hedeflenmiştir. Dışarıda ise, Batı'nın Türkleri barbar ve medeniyet dışı görme önyargılarına karşı bilimsel argümanlara dayalı bir karşı anlatı sunularak, Anadolu'nun tarihsel olarak Türk yurdu olduğu savunulmuştur (Akurgal, 1956, s. 582-584).

Türk Tarih Tez'inin ortaya çıkma amacını iç nedenler ve dış nedenlere bağlı olarak toplamda beş ana başlık altında toplayabiliriz. Bu başlıklar: sosyo-politik, diplomatik ve Avrupa ve Osmanlı'daki olumsuz Türk imajına antitez oluşturma şeklindedir. İfade edilen amaçları maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:

- Sosyo-politik amaç: ulus ve vatandaşlık bilinci oluşturmak, tarih şuurunu benimsetmek ve Anadolu'nun Türkler için kadim bir vatan toprağı olduğu, dolayısıyla önemle sahip çıkılması gerektiğidir.
- Diplomatik amaç: dönem koşulları gereği hâkim olan anlayış şöyleydi; herhangi bir yerdeki torağın en eski sahibi ilelebet o toprak üzerinde hak sahibiydi. Faşist İtalya, Nazi Almanyası, Ermeniler, Yunanlılar, Gürcüler ve Suriyeliler o dönem hâkim olan anlayış nedeniyle topraklarımızda hak iddiasındaydı. Bu nedenle Türklerin göçebe değil yerleşik ve üstün medeniyete sahip olduğu tezi savunulmuştur. Türklerin göç nedeni ise göçebe hayat tarzlarından dolayı değil meydana gelen kuraklıktan dolayı olduğu söylenmiştir. Dolayısı ile Türklerin 11. yüzyılda 400 çadırla Orta Asya'dan gelişi son göçü teşkil ettiği tezine karşı çıkmıştır.

- Olumsuz Türk imajına tepkideki amaç: Söz konusu dönemde Avrupa'da Türkler hakkındaki genel kanaat, tarihsel olarak Hunlardan başlayıp Osmanlılar aracılığıyla devam eden Türk akınlarının büyük Roma medeniyetinin çöküşüne neden olduğu yönündeydi. Dolayısı ile Türkler barbar ve medeniyet düşmanı bir ırktı. Yine Osmanlı'da Türkler göçebe ve kural tanımaz bir topluluktu. Bu nedenle Erken Cumhuriyet rejimi var olan bu kötü Türk imajına reaksiyon göstermiştir.
- Ulus devlet inşa etmek ve ulusal bilinci kuvvetlendirmek.
- Seküler tarih kurgusu oluşturulma ihtiyacı: çünkü uhrevi tarih olgusu dönem koşullarında önemini tamamen yitirmiş ve etkisiz hale gelmişti (Sivrioğlu, 2020, s. 16-20; Özkul, 2019, s. 41).

Türk Tarih Tezi'nin temel iddialarını ise şu şekilde sıralayabiliriz:

- Orta Asya, başta at olmak üzere diğer havanların evcilleştirildiği, tarımın ortaya çıktığı ve değerli madenlerin işlendiği önemli bir coğrafyadır. Dolayısı ile medeniyetin beşiği bu bölgedir.
- Orta Aya'daki medeniyet (Neolitik/Kalkolitik) brakisefal (geniş yuvarlak kafa yapısına sahip) Türk ırkı inşa etmiştir.
- Türkler kendilerine ithaf edilen sarı (Mongoloid) ırkın aksine beyaz (Alpin) ırka mensuptur. Bu nedenle devlet kurma ve medeniyetin inşasındaki önde gelen özellikleri Türklerin irki yeteneklerinin bir sonucudur.
- Türkler "göçebe" değil aksine "yerleşik" bir ırktır. Orta Asya'dan göç etmelerinin temel sebebi göçebe yaşam tarzı değil, yaşanan iklim değişikliğidir. MÖ 7 bin civarında Türklerin yaptığı bu göçler neticesinde kendi oluşturdukları medeniyet, dünyanın dört bir yanına yayılmış ve büyük medeniyetlerin kurulmasına sebep olmuşlardır. Oluşan bu medeniyetlere Çin, Hint, Mezopotomya, Mısır, Ege, Etrüsk, Roma, vd. örnek teşkil etmektedir.
- Anadolu medeniyetleri (Sümerler, Etiler, vd.) de aynı şekilde Türklerin yaptığı bu göç sonucunda kurulmuştur. Dolayısıyla Türklerin Anadolu'ya gelişi 1071 Malazgirt Savaşı ile değil çok daha öncesine dayanmaktadır. Türkler Anadolu'nun yerleşik (otokon) insanlarıdır. 11. yüzyıldaki Oğuz göçleri tarihte Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçlerin ilk değil son halkasıdır (Sivrioğlu, 2020, s. 16).

Türk Tarih Tezi'nden üç önemli sonuç çıkarılabilir. Bunlar şu şekildedir; 1) Kökleri Orta Asya'ya dayanan Hint-Avrupa dil ailesi de olmak üzere tüm brakisefal ırkların atası Türklerdir. 2) Türkler sahip oldukları yüksek medeniyeti göç ettikleri yerlere taşımıştır. Dolayısıyla bugün ileri medeniyetler olarak bilinen (Çin, Mısır, Yunan, Anadolu, İran...) uygarlıkların mirasçıları günümüz Türkleridir. 3) Anadolu'nun gerçek sahipleri Türklerdir (Durgun, 2024, s. 54).

Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulamaya konulan 1924 ve 1926 tarih programları, içerik bakımından bazı yenilikler içerse de genel hatlarıyla Meşrutiyet dönemindeki tarih öğretiminin devamı niteliğindedir. Ancak bu durum, 1936 yılında yürürlüğe giren yeni programla değişmiştir. 1936 tarih programı, Türk Tarih Tezi'nin eğitim sistemine resmî olarak dahil edildiği ilk müfredat düzenlemesidir. Bu programda, tarih öğretiminin temel dayanağı olarak Türk Tarih Kurumu'nun tezinin esas alınacağı açıkça belirtilmiş; böylece Cumhuriyet rejiminin tarih anlayışı, eğitim yoluyla genç kuşaklara aktarılmaya başlanmıştır (Köken, 2002, s. 199). Güzel bir örnek teşkil etmesi bakımından 1936 yılı İlkokul Programındaki tarih dersi ile ilgili bölüme değinmemiz yerinde olacaktır ve şöyledir:

Türk ırkının Orta Asya'da kültürü nasıl kurduğunu, dünyaya bu kültür ve dilinin nasıl yayıldığını çocuklara kavratarak Türk milletinin dünya tarihinde yaptığı rolü belirtmek, onlara millî benliklerini hissettirmek...Öğretmen, Türk ırkının bilhassa tarihte yaptığı büyük rolü tebarüz ettirecektir. Türklerin Orta Asyada nasıl medeniyet kurdukları ....Türk ırkının dünyanın her tarafında nasıl muhtelif adlar alarak kültürlerini yaydıklarını göstererek tarihte Sümer, Eti gibi adlarla anılan milletlerinin nasıl Türk ırkından olduklarını, Türk milletinin dünyanın dört bucağında yüksek kültürler tahakkuk ettirmek için hem kendisine, hem insanlık camiasına ne kadar hizmet ettiğini, kahramanlık, yurtseverlikleri, medenî ve yüksek karakteri ile nasıl insanlığa şeref verdiklerini talebenin kavrayacağı canlı misallerle çocuklara tebarüz ettirerek kendilerinde millî şuur ve millî benliği yaşatacak ....Bilhassa Atatürk'ün başardığı Türk inkılâbının mânâsını, önemini çocuklara kavratmağa ve Türk inkılâbını onlara hazmettirmeğe çalışacaktır. Geçmiş çocukların gözlerinin önüne getirmek, onlara geçmişteki vak'aları, vaziyetleri kavratmak için hal ile mukayeseler yapmak,.. meselâ,imparatorluk devrindeki okullar hakkında çocuklara bir fikir vermek için öğretmen, eski okulu bu günkü okulla mukayese etmeli, eskiden çocukların şimdiki gibi yeni ve sıhî binalarda, rahat sıralarda değil, dar, karanlık ve rutubetli binalarda hasırlar üzerinde diz üstünde oturmağa mecbur olduklarını, teneffüsten ve oyundan mahrum edildiklerini..... (İlkokul Programı, 1936, s. 77-83).

Sonuç olarak Erken Cumhuriyet Dönemi'nde geliştirilen Türk Tarih Tezi, yalnızca geçmiş yorumlama biçimi değil, aynı zamanda yeni kurulan ulus-devletin ideolojik temellerini güçlendirme aracı görevi üstlenmiştir. Bu tezle Türk milletinin köklü ve bağımsız bir uygarlığın mirasçısı olduğu iddia edilerek, Batı merkezli tarih anlatılarına alternatif bir söylem inşa edilmiştir. Tezin temel amacı, Türk kimliğini tarihsel bir derinlikte temellendirerek, toplumsal aidiyet bilincini pekiştirmek ve milli birliğe katkı sunmaktır. Osmanlı geçmişinin imparatorluk yapısı yerine, etnik ve kültürel açıdan homojen bir tarih anlayışı ön plana çıkarılmıştır. Ayrıca, bu yaklaşım eğitim politikalarına da yön vererek tarih kitapları, ders içerikleri ve müfredatın şekillenmesinde etkili olmuştur. Türk Tarih Tezi, bu yönüyle hem ideolojik bir yeniden inşa projesi olmuş hem de Cumhuriyet'in modernleşme hedeflerine tarihsel bir zemin sağlamıştır. Sonuç olarak, bu tez, tarih yazımı üzerinden yeni rejimin meşruiyetini ve toplumsal dönüşümünü destekleyen güçlü bir araç işlevi görmüştür.

3.3.2. Türk tarih tezi'ne eleştiriler ve cevaplar

Erken Cumhuriyet döneminde ulus-devlet inşa sürecinde önemli bir yer tutan Türk Tarih Tezi, hem ideolojik hem de pedagojik boyutlarıyla dönemin tarih anlayışını ve ulus-devlet yapılanmasını şekillendirmiştir. Bu tez, hem Türk milletinin tarih sahnesindeki köklü ve öncü rolünü vurgulamış hem de Batı merkezli tarih yazımına karşı bir duruş olarak işlev görmüştür. Ancak, söz konusu tezin savunduğu görüşler, gerek o dönem gerekse dönem sonrasında önemli akademik çevreler tarafından çeşitli yönlerden eleştirilmiştir.

Genel hatlarıyla Türk Tarih Tezi'ne yöneltilen eleştirileri 5 başlık altında toplayabiliriz. Bu başlıklar şu şekildedir:

- Türk Tarih Tezi'nde iddia edilen Orta Asya'daki kuraklık (Huntington Faraziyesi) Milattan sonraki dönem koşullarında gerçekleşebilecek bir durumdur. Milattan önceki dönem koşullarında böyle bir kuraklığın vuku bulması mümkün değildir.
- Orta Asya'da Prehistorik dönemde yerleşik yaşamın olduğu, Türklerin ana yurdunu teşkil ettiği kesin değildir. Bu nedenle Türklerin göç iddiası temelsizdir.
- Irk göstergesi olarak kafa tası yapısını baz almak keyfi ve bilimsel açıklamayı zora sokan bir uygulamadır. "Çünkü Türk olmıyan Alzaslılar, Bavyeralılar brakisefal oldukları halde Türklerden bir grup olan Türkmenler brakisefal değil, Dolikosefaldirler."
- Türklerin asıl yurdu Moğolistan'dır. Moğollarla ırkdaş olan Türkler Batı'ya yani Türkistan'a M.S. yedinci yüzyılda gelmişlerdir. Türklerin âzami kademleri, ancak Milâddan bir iki yüz sene evveline yani Hiyongnulara ve Siyenpilere dayanmaktadır.
- Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır, Ege, Etrüsk, Roma, Anadolu vb. medeniyetlerin Orta Asya'dan gelen brakisefal Türkler tarafından kurulduğu iddiaları asılsızdır (Günaltay, 1938, s. 339).

Bu eleştiriler sadece bilimsel zeminde değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve ideolojik atmosferi bağlamında da ele alınmıştır. Bu minvalde Mehmet Fuad Köprülü, Türk Tarih Tezi'ni bir "Milli Tarih Telakkisi" olarak değerlendirmiş, onu romantik-nasyonalist bir tarih anlayışı olarak nitelendirmiştir. Köprülü'ye göre bu yaklaşım, Avrupa tarihçiliğindeki önyargılara karşı oluşan ani ve duygusal bir tepkinin ürünüdür (Barthold & Köprülü, 1984, s. XXIII).

Yine Köprülü, Afet İnan'ın tebliğini nazikçe eleştiren Türk tarihçiliğinde önemli bir isimdir. Onun eleştirileri, daha çok metodolojik yaklaşımlara odaklanmış ve özellikle İnan'ın kullandığı kaynakları yetersiz bulmuştur. Köprülü, Türk tarihinin yeterince aydınlatılabilmesi için gerekli olan tarihi vesikaların derinlemesine incelenmediğini vurgulamış ve bu eksikliklerin, Türk tarihini daha kapsamlı bir şekilde ortaya koyacak belgelerin doğru şekilde çözümlenmemesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Özellikle Çin kaynakları ve Türk tarihinin VI. yüzyıla kadar olan dönemine dair belgelerin, 1930'lu yıllarda bile henüz tam

olarak aydınlatılmadığını dile getirerek, bu eksikliklerin Türk Tarih Tezi'nin sağlam temeller üzerine oturtulmasında engel teşkil ettiğini belirtmiştir. Bu bağlamda kongrede yaptığı eleştirel konuşma şu şekildedir:

Türk tarihi hakkında şimdiye kadar Avrupa'da yapılmış olan tetkikat, itiraf edilmelidir ki, henüz daha başlangıcında denilebilecek bir haldedir....Orta Asya'ya ait préhistoire, arkeoloji, antropoloji, tetkikatı henüz yeni başlamıştır. Avrupa'da bu ilimlerin ve hele Orta Asya'ya ait tetkikatın başlaması yenidir. O kadar ki yirminci asır zarfında muhtelif ilim cemiyetlerinin, muhtelif devletlerin Şarkî Türkistan'a gönderdikleri ilmî heyetlerin meydana çıkardıkları eserlerin büyük kısmı henüz tetkik edilmiş değildir. Turfan havalisinde ve sair yerlerde yapılan bu hafriyattan çıkan eserler bugün Berlin de, Paris'te, Londra'da, Petersburg'da, Çin'de bulunuyor. Bunların ihracına Çinliler muahharan mâni olmaya başlamışlardır. Bu binlerce Türk vesikalarından, tomarlardan kısmı azamî henüz depolarda kendilerini tetkik edecek adamların meydana çıkmasını bekliyor (BTTK, 1932, s. 42-43).

Türk Tarih Tezi, ortaöğretim düzeyinde ve Türk Tarih Kurumu çevresinde etkili olmuşsa da, yükseköğretim ve akademik yayınlarda sınırlı bir etki yaratmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, özellikle Köprülü'nün öncülüğünde bu resmi tarih anlayışından uzak durmaya çalışmış, Türk tarihine daha geniş bir perspektif kazandırmaya yönelmiştir. Zeki Velidi Togan ise bu yaklaşıma tamamen karşı çıkarak yurtdışına gitmiştir. Köprülü, başlangıçta resmi tarih anlayışına yakın durmuş ve milli tarih kitapları yazmış olsa da, daha sonra bu dönemi "romantik" bir evre olarak değerlendirerek kendi yaklaşımını sorgulamıştır (Toprak, 2021, s. 125).

Benzer şekilde, Birinci Türk Tarih Kongresi'nde Reşit Galip'in Türklüğün tanımına ilişkin genişletici yorumları ile Anayurt kuraklığı meselesi, Sadri Maksudi Arsal ve Zeki Velidi Togan gibi isimlerle ciddi tartışmalara yol açmıştır. Togan, göçlerin nedeninin yalnızca iklimle açıklanamayacağını, ekonomik ve siyasi faktörlerin de önemli olduğunu ileri sürmüştür (BTTK, 1932, s. 168-174). Bu tartışmaların ardından gelen eleştiriler karşısında Şemsettin Günaltay sert eleştiriler getirmiştir. Ona göre teze yönelik yapılan eleştiriler yabancı kaynaklı eserlerden toplanan derme çatma bilgilerdi. Eleştirenlerin cahilliklerinden ve bakış açılarının dar olmasından yakınan Günaltay'a göre, onlar da II. Meşrutiyet öncesindekilerin yaptığı gibi Türkün tarihini altı yüz seneye hapsedmeye çalışan zavallılardı. Altı yüz senede yapılan Osmanlı İmparatorluğunun asıl kurucu unsuru olan Selçuklu Türklerini dışlamak ve imparatorluğu Türk olmayan unsurların eline teslim etmekte. "Bu suretle altı yüz senelik tarihte de Türk'e pek az bir şeref hissesi bırakılmıştı" (Günaltay, 1938, s. 337).

Sonuç olarak, Türk Tarih Tezi erken Cumhuriyet döneminde ulusal kimliğin inşasında ideolojik bir araç olarak kullanılmış, ancak bu yönüyle çeşitli eleştirilerin odağı hâline gelmiştir. Eleştiriler metodolojik, tarihsel ve antropolojik temellere dayansa da, dönemin ideolojik atmosferi bu eleştirilerin kabul edilmesini zorlaştırmıştır. Öte yandan, bu tartışmalar Türk tarih yazımında eleştirel düşüncenin gelişimine katkı sağlamış; resmi tarih anlatısına alternatif

yaklaşımların yeşermesine olanak tanımıştır. Böylelikle Türk Tarih Tezi, yalnızca Cumhuriyet tarihinin değil, Türkiye'deki tarih yazım geleneğinin de önemli bir kırılma noktası olmuştur.

3.3.3. Türklerin aryan olduğu iddiaları

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde, ulus-devlet inşa sürecinde tarih, dil, arkeoloji ve antropoloji gibi disiplinler etkin biçimde kullanarak Türk kimliğini yeniden tanımlanmaya çalışmıştır. Bu süreçte, Batı kaynaklı ırk sınıflandırmalarına ve Türklerin aşağılayıcı biçimde "sarı ırk" kategorisinde gösterilmesine karşı bilimsel bir yanıt üretme çabası ön plana çıkmıştır. Türklerin, "beyaz ırk"a ve özellikle onun Alpin koluna ait olduğunu iddia eden çalışmalar, yeni Cumhuriyet'in modernleşme ve Batılılaşma hedefleri doğrultusunda bilimsel bir meşruiyet zemini olarak görülmüştür.

Dönemin en yaygın ırk sınıflandırması, insanları beyaz, sarı ve siyah olmak üzere üç ana kategoriye ayırmaktaydı. Bu sınıflandırmada, "beyaz ırk" üstün olarak konumlandırılmış, diğer ırkların ona tabi olması gerektiği savunulmuştur. Batı'da Türkler genellikle "sarı ırk" içerisinde değerlendirilirken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu kadroları bu sınıflandırmayı kesin bir dille reddetmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün doğrudan desteğiyle, Afet İnan ve Şevket Aziz Kansu gibi isimler, Türklerin beyaz ırk içerisinde yer aldığını kanıtlamak amacıyla antropolojik ve antropometrik çalışmalar yürütmüştür (Kaya, 2015, s. 23).

1930'lu yıllar dünya genelinde antropoloji, etnoloji ve ırk teorilerinin hem akademik hem de ideolojik olarak yoğun tartışıldığı bir dönemdir. Bu bağlamda, özellikle Aryan ırkı (dolikosefal) ile Alpin ırkı (brakisefal) arasında kurulan hiyerarşik ayrımlar, ulusal kimliklerin yeniden tanımlanmasında etkili olmuştur. Türk antropologları, bu entelektüel zeminde *Alpin ırk* tezini benimseyerek kendilerini Latin antropoloji geleneğiyle ilişkilendirmiştir. Bu yaklaşım, aynı zamanda yeni kurulan Cumhuriyet'in modern, Batılı ve üstün bir medeniyetin mirasçısı olarak sunulmasına hizmet etmiştir. Bu bağlamda 1925 yılında İstanbul Darülfünun Tıp Fakültesi bünyesinde kurulan Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi, Latin çizgiyi benimsemiş ve brakisefal karakteristikleri savunmuştur (Toprak, 2021, s. 45-46).

Bu merkezin fahri müdürleri arasında yer alan Georges Papillault (Paris), Leon Mac-Auliffe (Paris) ve özellikle Eugène Pittard (Genevre), Erken Cumhuriyet'in antropolojik yönelimleri açısından büyük önem taşımaktadır. Pittard, Türk dünyası üzerine uzun yıllar çalışmış, Avrasyacı tezleri savunmuş bir antropolog olarak Türk bilim çevrelerine doğrudan etki etmiştir. Ona göre, neolitik dönemin uygarlık birikimi, Asya'dan Avrupa'ya göç eden insanlar tarafından taşınmıştır. Erken Cumhuriyet yönetimi de bu görüşten ilhamla, Avrupa uygarlığının temelinde Türklerin katkısını kanıtlamaya dönük çalışmalar yürütmüştür.

Bu çabanın bir uzantısı olarak 1931 yılında Pittard'ın katılımıyla Türkiye'ye bir gezi düzenlenmiş, bu gezi sonrasında *Le visage nouveau de la Turquie. À travers l'Asie-Mineure* isimli

eser kaleme alınmıştır. Ayrıca Atatürk'ün manevi kızı olan Afet İnan, 1939'da Pittard'ın danışmanlığında Cenevre Üniversitesi'nde hazırladığı doktora tezinde Türklerin Alpin ırkına mensup olduğunu bilimsel verilerle ispatlamaya çalışmıştır. Bu tez için devlet kurumları seferber olmuş, Türkiye çapında 64.000 bireyin kafatası ve kemik ölçümleri yapılmıştır. İnan, *L'Anatolie, le pays de la "race" turque*³¹ adlı doktora tezinde, Türklerin tarih öncesinden itibaren Anadolu'da yaşadığını ve yüksek bir medeniyet inşa ettiklerini savunmuştur (Copeaux, 1998, s.34; Eryücel, 2022, s.485).

Sonuç Türklerin "Aryan" ya da "beyaz ırk" kapsamında değerlendirilmesi, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde sadece bilimsel değil, aynı zamanda siyasal bir anlam taşımıştır. Bu iddia, Batı'nın aşağılayıcı söylemlerine karşı bir prestij mücadelesi olarak görülmüş, ulusal kimliğin yeniden inşasında stratejik bir araç olarak kullanılmıştır. Antropolojik verilerle desteklenen bu görüşler, Cumhuriyet'in modernleşme projesinin ve Batı ile eşit statüde olma arzusunun bir parçası olmuştur. Ancak zamanla ırk temelli yaklaşımların bilimsel geçerliliğini yitirmesiyle birlikte, bu tür tezlerin etkisi sınırlanmış ve daha kültürel-çoğulcu perspektifler ön plana çıkmaya başlamıştır.

3.3.4. Afet İnan'ın çalışmalarının politikteki hedefleri

Erken Cumhuriyet döneminde, Türk kimliğini uluslararası düzeyde yeniden tanımlamak ve meşrulaştırmak amacıyla çeşitli bilimsel çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların merkezinde, Türklerin Batı kaynaklı ırksal sınıflandırmalarda "sarı ırk"a dahil edilmesine karşı geliştirilmiş bir itiraz yer almaktadır. Özellikle Afet İnan öncülüğünde gerçekleştirilen antropolojik, etnolojik, filolojik ve tarihsel araştırmalar, Batılı oryantalist ve ırkçı yaklaşımları bilimsel yöntemlerle çürütmeyi hedeflemiştir. Bu bağlamda üretilen bilgi yalnızca akademik değil, aynı zamanda ideolojik ve politik bir amaca hizmet etmiştir.

20. yüzyılın başlarında Avrupa'da yaygınlaşan ırk temelli tarih yazımı, medeniyeti yalnızca belirli "üstün" ırklarla ilişkilendirmiştir. Bu indirgemeci yaklaşım, Türkleri sistematik biçimde dışlamış; onları "sarı ırk"a mensup, ilkel, barbar ve medeniyet kurma yetisinden yoksun bir topluluk olarak tanımlamıştır. Bu söylemler, bilimsel bir görünüm altında meşrulaştırılmış ve Avrupa'nın tarihsel anlatılarına entegre edilmiştir. Türklerin biyolojik ve kültürel açıdan Avrupalı halklardan aşağı olduğu yönündeki görüşler, yalnızca akademik çevrelerde değil, ders kitapları ve popüler yayınlar aracılığıyla genç nesillere de aktarılmıştır. Bu süreç, Erken Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Tezi'nin geliştirilmesine giden yolu açmış; tarih, antropoloji ve dil gibi alanlarda yapılan çalışmalar, ulusal kimliğin yeniden tanımlanmasına yönelik stratejik bir hamle hâline gelmiştir (Köken, 2002, s. 99).

---

³¹ Tezin Türkçe çevirisi için bakınız. İnan, A. (2019). *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bu bağlamda, Afet İnan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen bilimsel çalışmalar, yalnızca bir "geçmiş arayışı" değil, aynı zamanda modern Türk ulusunun Batı karşısında meşruiyet kazanma çabasının parçasıdır. Türklerin brakisefal yani beyaz ırkın Alpin koluna mensup olduğu iddiası, bu dönemde geliştirilen antropolojik araştırmalarla desteklenmiştir. Irkçı sınıflandırmalara karşı geliştirilen bu tezler, Türkleri Avrupa medeniyetinin doğal bir parçası olarak konumlandırmayı ve Batı'nın "ötekileştirici" söylemlerini geçersiz kılmayı hedeflemiştir.

Avrupa'da Türkleri aşağılayan bu söylemlerin yalnızca kültürel ya da bilimsel temellere dayanmadığı, aynı zamanda belirli politik projeleri meşrulaştırmaya hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Türkleri uygarlaşmamış ve geri kalmış bir topluluk olarak göstermek, onları siyasal olarak marjinalleştirme, kontrol altında tutma veya dışlama stratejilerine gerekçe oluşturmuştur. Bu bağlamda, Türk tarihinin ve kimliğinin yeniden inşası yönünde ortaya konan çabalar, aynı zamanda bu dışlayıcı ve sömürgeleştirici zihniyetle hesaplaşma anlamına gelmiştir (İnan, 1939, s. 158-159).

Sonuç olarak Afet İnan öncülüğünde yürütülen çalışmalar, yalnızca bilimsel değil, aynı zamanda ideolojik ve siyasal amaçlara hizmet eden stratejik girişimlerdir. Türklerin Batı'nın ırksal hiyerarşilerinde aşağı bir konuma yerleştirilmesine karşı geliştirilen bu çalışmalar, Türk kimliğini modern ulus-devletin değerleriyle yeniden tanımlamayı amaçlamıştır. Erken Cumhuriyet döneminde oluşturulan bu bilimsel-ideolojik çaba, hem Batı'nın önyargılarına karşı bir savunma mekanizması hem de ulusal kimliğin tarihsel köklerini meşrulaştırma aracı olarak işlev görmüştür. Bu yönüyle, Afet İnan ve dönemin diğer bilim insanlarının katkıları, Cumhuriyet ideolojisinin şekillenmesinde ve bilimsel alanda kendine özgü bir söylem geliştirmesinde belirleyici bir rol oynamıştır.

3.4. Türk Dil Tezi (Güneş Dil Teorisi)

Atatürk için dil sadece bir iletişim aracı değildir. Onun için dil, milletin varlık ve devamlılığının temel unsurudur. Yine ona göre, tarih ile birlikte dil hedeflenen ulus-devletin inşasında vazgeçilmez unsurdur. Çünkü dil, bir milletin ortak hafızasını, kültürel kimliğini ve millî bilincini nesiller boyunca aktaran en güçlü araçtır. "Türk milleti demek Türk dili demektir" sözünden anlaşılacağı üzere dil konusuna oldukça önem vermiştir (Köken, 2002, s. 158). Aslında Cumhuriyet dönemine özgü olmayan bu düşünsel zeminin kökleri daha geriye, Osmanlı'nın son dönemlerine uzanmaktadır. Düşünsel zeminin öncülleri arasında sayılabilecek önemli çalışmalardan birisi, Feraizcizade Mehmet Şakir Efendi'nin 1894'te II. Abdülhamid'e sunduğu *Presenk*³² adlı eseridir. Bu çalışmada Şakir Efendi, Türkçeyi yüce bir dil

---

³² Ayvazoğluna göre bu eser Güneş Dil Teorisi'nin öncüsüdür.

olarak tanımlamış ve Âdem'in cennette konuştuğu ilk lisanın Türkçe olduğunu savunarak, bütün dillerin menşeinin Türkçe'ye dayandığını ileri sürmüştür (Ayvazoğlu, 2005, s. 29).

Osmanlı'nın son döneminde dil alanında başlatılan çalışmalar Cumhuriyetin ilanı ile ivme kazanmıştır. Bu bağlamda Erken Cumhuriyet dönemi, toplumsal dönüşüm sürecinde dilin stratejik bir unsur olarak konumlandırıldığı bir dönemdir (Tanyu, 1981, s. 125). Bu dönemde dilde sadeleşme ve Arapça-Farsça kökenli kelimelerin ayıklanması, modernleşmenin ve ulus-devlet inşasının temel adımlarından biri olarak görülmüştür. Bu çerçevede 1928 Harf Devrimi gerçekleştirilmiş, Latin alfabesine geçiş sağlanarak okuryazarlık oranının yükseltilmesi hedeflenmiştir (Yücel, 1996, s. 52). Aynı dönemde yürütülen "Vatandaş Türkçe Konuş" gibi kampanyalarla dilin yalnızca araçsal değil, ulusal aidiyetin sembolü olarak kullanılmasına yönelik bir zemin oluşturulmuştur (Fındık, 2022, s. 122).

Bu çabaların sonucunda 1932 yılında Türk Dil Kurumu'nun kurulmasının ardından, dil çalışmalarına bilimsel zemin kazandırmak amacıyla uluslararası akademik katılımı Birinci Türk Dili Kurultayı düzenlenmiştir. Kurultaya Sovyet dil bilimci Nikolay Marr, Sir Denisson Rosa, Hilare Barenton ve Kvergiç gibi isimlerin katılımı sağlanmış; bu bilim insanları, Türkçe ile Sümerce ve Hint-Avrupa dilleri arasında güçlü bağlar olduğunu ileri sürerek, Güneş Dil Teorisi'ne akademik meşruiyet kazandırmaya çalışmışlardır (Sivrioğlu, 2015, s. 6-7).

Kurultay on gün sürmüştür. Bu on günlük sürede birlik ve beraberlik içerisinde sıkı bir çalışma yürütülmüş ve bir çalışma programı oluşturulmuştur. Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin gelecekte nasıl şekilleneceği bu programda şekillenmiştir. Kurultayın çalışma planı maddeler halinde şu şekildedir:

- Türkçenin gerek Sümer, Eti gibi en eski Türk dilleriyle, gerek Hint-Avrupa, Sami denilen dillerle mukayesesi yapılmalıdır.
- Türkçenin tarihi gelişimi araştırılmalı, karşılaştırmalı grameri yazılmalıdır.
- Türk lehçelerindeki kelimeler derlenerek lehçeler sözlüğü ve temel Türkçe sözlük bir an önce hazırlanmalıdır.
- Türkçenin tarihi grameri yazılmalıdır.
- Doğu ve Batı memleketlerinde çıkan Türk dili hakkındaki eserler toplanmalı, bu eserlerden lazım olanlar Türkçeye çevrilmelidir.
- TDTC Türk diliyle ilgili çalışmaları çıkartacağı bir dergi ile yayınlamalıdır.
- Memleket gazetelerinde dil işlerine özel olarak yer verilmelidir (Necmi, 1934, s. 409).

Güneş Dil Teorisi'nin doğrudan şekillendiği Birinci Türk Dili Kongresindeki bu entelektüel ortam, aynı zamanda Avrupa merkezli ırkçı/oryantalist söylemlere karşı oluşturulmuş bir cevap üretme alanıdır. Çünkü Batı'da 19. yüzyıldan itibaren üretilen ve Türkleri aşağılayan söylemler, Türkçenin kökenine dair karşı tezlerin geliştirilmesini tetiklemiştir. Bu bağlamda

Cumhuriyet rejimi, antropoloji ve dilbilim alanındaki bilimsel birikimden de yararlanarak dilin kökenine dair ve “bilimsel” temellere dayalı bir anlatı kurma çabasına girişmiştir. 1930’lu yıllarda özellikle antropolojiye duyulan ilgiyle birlikte, Avrupa’da gelişen fizik antropoloji ve prehistorya çalışmalarından etkilenilmiş, Birinci Türk Tarih Kongresi’nde bu yaklaşımlar Türk kimliğini tanımlamak için kullanılmıştır (Copeaux, 1998, s. 32-33).

Güneş Dil Teorisi, bu bağlamda 1930’ların ortasında sistematik bir dil teorisi halini almış ve Türkçenin yalnızca özgün değil, aynı zamanda yeryüzündeki bütün dillerin kaynağı olduğu fikrini ortaya atmıştır. Bu görüşe göre “güneş”, nasıl hayatın kaynağıysa, Türkçe de bütün dillerin doğduğu merkezî kaynak dil konumundadır (Dilmen, 1936, s. 179-180). Teorinin çıkış noktası, Atatürk’ün dile duyduğu ilgi, ulusal bir kimlik oluşturma sürecindeki kararlılığı ve Türk milletine ait tarihsel üstünlük fikrini aynı potada eriten bir düşünce sistematığı sunmaktır. Afet İnan’ın aktardığına göre, Atatürk dil üzerine daha çok çalışmak istediğini belirtmiş, tarih tezi olgunlaşmışken dil meselesinde daha derin araştırmalara yönelmesi gerektiğini önemle vurgulamıştır (İnan, 1939, s. 246).

Anlaşılabileceği üzere Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi bu bağlamda birbirini tamamlayan teorilerdir. Atatürk, tarih yazımına verdiği önemin bir benzerini Türk diline de göstermiştir (İnan, 2009, s. 292-293). Güneş Dil Teorisi, bu bağlamda Türk Tarih Tezi’nin dil alanındaki karşılığı olarak ortaya çıkmıştır. Her iki kuram da Türk milletinin geçmişine dair köklü ve kurucu bir anlatı inşa etmeyi hedeflemiştir. Güneş Dil Teorisi, Türkçenin sadeleştirilmesini ve yabancı etkilerden arındırılmasını hedeflemekle kalmamış; aynı zamanda tüm dillerin kökeninde Türkçenin bulunduğunu iddia etmiştir. Böylece Türkçenin yalnızca ulusal bir dil değil, evrensel bir köken dili olduğu savunulmuştur (Yıldız, 2008, s. 229). Bu yönüyle teori, Türklerin insanlık tarihinin başlangıcında yer aldığını ileri süren Türk Tarih Tezi ile doğrudan örtüşmektedir.

Güneş Dil Teorisi’nin Türk Tarih Tezi ile kurduğu organik ilişki, teorinin içerdiği temel varsayımlarda açıkça görülmektedir. Dilmen’in (1936) ifadeleri bu ilişkiyi netleştirmektedir

Primatlıktan insanlığa çıkan ilk kültürlü ve şuurlu insanlığın, Orta Asya’daki iç denizler kıyılarında yerleşmiş brakisefal Türklerden ibaret olduğu, Türk Tarih Tezi’nin dünya önünde ispat etmiş olduğu bir davadır. Bu hâlde insan şuurunun yarattığı bu monofonemik dilin de kültür ve şuurun ilk kaynağı olan bu insan topluluğu içinde vücut bulmuş olacağına zihin kolayca yatar (s. 180).

Buradan hareketle dil, Atatürk öncülüğündeki Erken Cumhuriyet Dönemi için yalnızca iletişim aracı değil, tarihsel bir kimlik unsurudur ve Türklerin insanlık tarihindeki öncü rolünü kanıtlayan bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Yine Türk Tarih Tezi ile Türk Dil Tezi, Orta Asya kökenli Türk topluluklarının insanlık tarihindeki merkezî konumunu vurgulayan iki tamamlayıcı hedefdir. Tarih Tezi, Türklerin kadim medeniyetlerin kurucusu olduğunu savunurken; Güneş Dil Teorisi, bu medeniyetlerin ortak dil kaynağının da Türkçe olduğunu iddia etmiştir. Bu iki yaklaşım, Türklerin hem maddi hem manevi kültür unsurlarını

şekillendiren aktörler olduğunu ortaya koymakta ve ulusal kimliği geçmişin derinliğine yerleştirme çabasıyla bir bütünlük arz etmektedir (Günaltay ve Tankut, 1938, s. 28).

Bu bütünlük, dönemin önde gelenlerinin söylemlerinde de belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Esat Bey, tarih tezini savunurken dilin tarihsel ve etimolojik boyutlarını kullanarak, Türklerin dünya üzerindeki yayılımını ve medeniyet kurucu rolünü vurgulamıştır. Ona göre, dilin kökeni Türkçeye dayanmaktadır ve Orta Asya'dan başlayan göçlerle bu dil, dünya coğrafyasına yayılmıştır (BTTK, 1932, s. 7-8). Benzer şekilde, İsmail Necmi Dilmen de İkinci Türk Tarih Kongresi'nde sunduğu "Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri" başlıklı bildiride, dünya dillerinin temelinde Türkçenin bulunduğunu ileri sürmüş ve iki teorinin birbirini besleyen yapısını açıkça ortaya koymuştur. Dilmen, Güneş'in hem somut hem soyut kavramların kaynağı olarak değerlendirilmesiyle, Türkçenin kültür dili olma vasfını kazandığını ve bu yönüyle tarih tezine yeni perspektifler kazandırdığını belirtmiştir (İTTK, 1943, s. 85-95).

Güneş Dil Teorisi ile TTT ilişkisinin altını tekrar çizmemizde fayda vardır. Bu bağlamda, Güneş Dil Teorisi, yalnızca dil alanında yürütülen bir sadeleşme hareketi değil; aynı zamanda Türk Tarih Tezi ile paralel yürüyen, Türklerin insanlık tarihindeki yerini yeniden tanımlamayı hedefleyen bütüncül bir çabanın parçasıdır. Her iki teori de Cumhuriyet'in erken döneminde, ulusal kimliği bilimsel ve tarihsel temellerle inşa etme arayışının ürünü olmuş; tarih ile dil arasındaki ayrılmaz bağı merkeze alarak yeni bir milli bilinç oluşturmayı amaçlamıştır.

Değinmemiz gereken bir diğer nokta da Türk Dil Tezi'ne yönelik eleştirilerdir. Zira, Güneş Dil Teorisi'nin gündeme getirildiği Birinci Türk Tarih Kongresi'nde, dönemin önemli tarihçi ve bilim insanlarından Fuat Köprülü'nün konuya ilişkin eleştirel tutumu dikkat çekmektedir. Köprülü, Türk diline dair henüz yeterince kapsamlı ve sistematik bir bilimsel birikim oluşmadan bu tür kuramsal yaklaşımların ortaya atılmasını sakıncalı bulmuştur. Ona göre, mevcut bilgi eksikliği ortamında her türlü nazariye kolaylıkla dillendirilebilmekte, bu da bilimsel temelden uzak, varsayımsal görüşlerin yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ancak buna rağmen, Köprülü, son yıllarda Türk dili üzerinde yapılan çalışmaların hem Türk dili hem de genel anlamda filoloji bilimi açısından ciddi açılımlar sunduğunu da ifade etmiştir. Bu yeni araştırmaların, daha önce doğru kabul edilen birçok bilgiyi dönüştürdüğünü ve dil bilimi alanında kayda değer bir ilerleme sağladığını vurgulamıştır (BTTK, 1932, s. 42-43).

Fuat Köprülü'nün bu eleştirel yaklaşımı, dönemin tarih ve dil politikalarının savunucuları arasında tepkiyle karşılanmış, özellikle Afet İnan tarafından açık biçimde eleştirilmiştir. Afet İnan, Kongre'de sunduğu bildiride bildirisinin iki temel önermeye dayandığını belirtmiştir: İlki, Orta Asya'nın yerli halkının Türkler olduğudur; ikincisi ise bu halkın konuştuğu dilin Türkçe olduğudur. İnan, çalışmasında Türklere tarihsel olarak hangi dönemde "Türk" unvanının verildiğini tartışmadığını, ancak bu unvanın dış kaynaklar, özellikle Çinliler tarafından verilmiş olamayacağını savunduğunu ifade etmiştir. Bu açıklama, Güneş Dil Teorisi'ni destekleyen

görüşlerin eleştiriler karşısında ideolojik ve tarihsel bir savunusunu yansıtmaktadır (BTTK, 1932, s. 51).

Sonuç olarak Güneş Dil Teorisi, Erken Cumhuriyet döneminde Türk milletinin kökenine dair ileri sürülen ideolojik yaklaşımların dil alanındaki yansıması olarak değerlendirilmelidir. Türk Tarih Tezi ile düşünüldüğünde, bu teori, Türklerin yalnızca ilk uygarlıkları kurmakla kalmayıp, aynı zamanda evrensel dilin temellerini de attığı iddiasıyla ulusal kimlik inşasında merkezi bir rol oynamıştır. Dilin, tarihsel kimliğin taşıyıcısı olduğu düşüncesinden hareketle geliştirilen bu kuram, Türkçeyi bütün dillerin kökeni olarak tanımlamış ve dilde sadeleşme politikalarına bilimsel bir zemin sunmuştur. Ancak, teori gerek yöntemsel belirsizlikleri gerekse bilimsel dayanaklardan yoksun oluşu nedeniyle dönemin bazı aydınları tarafından eleştirilmiştir. Özellikle Fuat Köprülü'nün eleştirileri, dil çalışmalarında daha temkinli ve bilimsel bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymuştur. Buna rağmen Güneş Dil Teorisi, ulusal kimlik inşası sürecinde dilin ideolojik işlevini açık biçimde göstermesi bakımından önemlidir. Hem Türk Tarih Tezi ile kurduğu bütüncül ilişki hem de modernleşme politikaları içindeki yeri açısından dönemin düşünsel iklimine ışık tutmaktadır.

3.5. İkinci Türk Tarih Kongresi

1937 yılında İstanbul'da düzenlenen İkinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi'nin uluslararası akademik camiada bilimsel meşruiyet kazanması amacını taşıyan önemli bir adım olmuştur. Türk Tarih Kurumu Başkanı Hasan Cemil Çambel kongrenin açılışında yaptığı konuşmada vurguladığı üzere, kongrenin temel amacı, kurumun uzun yıllar süren tarihsel araştırmaları sonucunda ulaşılan bulguları yalnızca yerel değil, aynı zamanda yabancı akademik kamuoyunun değerlendirmesine sunmaktır (İTTK, 1943, s. 1). Bu tutum, Erken Cumhuriyet Döneminde devlet destekli tarih çalışmalarının yalnızca ideolojik bir çabanın ürünü olmadığını; aynı zamanda bu çalışmaların bilimsel yöntem ve kriterlerle uluslararası ölçekte kabul görme amacını taşıdığını göstermektedir. 20 Eylül 1937 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'nda başlayan kongre, altı gün boyunca birçok yerli ve yabancı uzmanın katılımıyla gerçekleşmiştir. Birinci Türk Tarih Kongresi'nden farklı olarak, bu kongrede sunulan bildiriler daha çok uzmanlık alanlarına göre düzenlenmiş; tarihî dönemler sistematik biçimde ele alınmıştır. Böylece, Türk Tarih Tezi'nin kapsamı genişletilmiş ve bilimsel geçerliliği pekiştirilmeye çalışılmıştır (Köken, 2002, s. 152). Ayrıca kongre, Türk tarihinin kökenlerine dair yapılan araştırmaları bilimsel düzeyde tartışmaya açarak tezin içeriksel olarak olgunlaşmasına katkı sağlamıştır.

Ancak kongrenin organizasyonel sınırlılıkları da dikkat çekmektedir. Toplamda hazırlanan 90 bildirden yalnızca 60'ı, süre kısıtlaması nedeniyle kongre sırasında okunabilmiş; kalan 30 bildiri ise daha sonra yayımlanmıştır. Katılımcı sayısının ve sunulan bildirilerin fazlalığı nedeniyle, her katılımcıya yalnızca 20 dakikalık sunum süresi tanınmıştır (Köken, 2002, s.

163). Bu durum, kongrenin derinlemesine tartışmalara zemin hazırlamasını bir ölçüde kısıtlasa da, Türk tarih tezinin çeşitli yönlerden ele alınarak disiplinler bir temele oturtulmasını sağladığı için önemli bir gelişme olmuştur.

Kongrede sunulan bildirimler, özellikle Türklerin hukuk, devlet yapısı, kültürel ve bilimsel gelişmeleri gibi alanlarda tarihsel derinliğe sahip bir geçmişe sahip olduklarını ortaya koymaya yöneliktir. Fuad Köprülü'nün "Ortazaman Türk Hukuki Müesseselerinin Tarihi Gelişimi" adlı bildirisi, bu bağlamda öne çıkan sunumlardan birisidir. Köprülü, sunumunda Türklerin yalnızca askerî ve siyasal başarılarıyla değil, aynı zamanda hukukî müesseseleriyle de İslam öncesi ve sonrası dönemde özgün bir sistem inşa ettiklerini belirtmiş; Batı'da hâkim olan, Türklerin göçebe olup hukuk sistemine sahip olmadıkları yönündeki ırkçı/oryantalist yaklaşımlara karşı bilimsel verilerle karşı çıkmıştır (İTTK, 1943, s. 388). Bu bildiri, Türk tarih yazımında kültürel ve kurumsal gelişmelere yönelik farkındalığı artırma açısından önemli bir katkı sunmuştur.

Afet İnan'ın "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış" başlıklı sunumu ise Osmanlı Devleti'nin kurumsal yapısını merkeze alarak, özellikle XV. ve XVI. yüzyıllarda Osmanlı'nın askerî, idarî ve kültürel alanlarda ulaştığı gelişmişlik düzeyini ön plana çıkarmıştır. İnan, Osmanlı yönetiminin çağdaş Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında pek çok alanda ileride olduğunu, bu durumun da Osmanlı-Türk medeniyetinin evrensel nitelik taşıyan bir yapıya sahip olduğunu gösterdiğini belirtmiştir (İTTK, 1943, s. 757-762). Bu yaklaşım, Türk tarihini yalnızca savaşlar ve fetihler ekseninde değil, medeniyet kuruculuğu bağlamında da değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı ile ilgili olumsuz algının değiştiğini göstermesi bakımından da önemlidir.

Benzer bir şekilde, Sadri Maksudi Arsal'ın "Beşeriyet Tarihinde Devlet ve Hukuk Mefhumu ve Müesseselerinin İnkişafında Türk Irkının Rolü" adlı bildirisi, Türklerin tarih boyunca devlet kurma ve hukuk üretme becerisine sahip olduğunu savunarak, tarihsel süreçte en fazla devlet kuran milletlerden biri olan Türklerin göçebe bir toplum olamayacağı yönündeki tezini ortaya koymuştur. Arsal, devletin yalnızca bir siyasî yapı değil, aynı zamanda toplumları düzenleyen ve güvenliği sağlayan bir kurum olduğuna dikkat çekerek, Türklerin bu yapıyı çağlar boyunca başarıyla inşa ettiğini ifade etmiştir (İTTK, 1943, s. 1062-1068).

Öte yandan kongrede sadece tarihsel analizler değil, arkeolojik bulgular da tartışmaya açılmıştır. Dr. Hamit Koşay'ın Alacahöyük kazılarına dair sunduğu veriler, Türklerin tarih öncesi dönemlerde de medeniyet oluşturma sürecine katkı sunduğuna işaret etmektedir. Koşay, Alacahöyük'te elde edilen bulguların Asya kültürüyle olan ilişkisini vurgulayarak, bu kültürün Türklerle bağlantılı olduğunu ileri sürmüştür (İTTK, 1943, s. 32). Bu arkeolojik deliller, Türklerin yalnızca tarihî belgelerle değil, somut kazı çalışmalarıyla da köklü bir geçmişe sahip olduğunu ortaya koymayı hedeflemiştir.

Dönemin Maarif Vekili Saffet Arıkan'ın konuşması ise, kongrenin yönetsel çerçevesini açıklar niteliktedir. Arıkan, Türk tarihinin yalnızca yazılı kaynaklara değil; arkeoloji, antropoloji ve dil bilimi gibi bilim dallarının verilerine de dayandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre, tarihsel bilgi, dinî ve siyasî önyargılardan arındırılmalı, hurafelerden uzak ve pozitif bilimlerle temellendirilmelidir (İTTK, 1943, s. 2-3). Bu yaklaşım, Atatürk'ün tarih anlayışıyla da örtüşmekte; nesnel ve çok yönlü bir tarih yazımının inşasına zemin hazırlamaktadır.

Kongrede ayrıca, Türklerin dünya medeniyetine katkılarına ilişkin uluslararası düzeyde yürütülen tartışmalar da yer almıştır. Özellikle yabancı araştırmacıların sunduğu bildirimlerde, eski Anadolu, Mısır ve Yunan kültürleri ile Türkler arasındaki etkileşimler ele alınmış, Türklerin tarihsel ve kültürel etkileri üzerinde durulmuştur. Bu yönüyle kongre, yalnızca Türk tarihinin iç boyutlarını değil, aynı zamanda küresel düzlemdeki yerini de anlamlandırmaya çalışmıştır (Köken, 2002, s. 154). Fransız antropoloğun Atatürk'ün kongreye şahsen katılmasından duyduğu hayranlık ve bu anıyı sıkça dile getirmesi ise, dönemin siyasal liderliğinin bilimsel sürece verdiği önemi ve sahiplenmeyi gözler önüne sermektedir (Toprak, 2021, s. 117).

İkinci Türk Tarih Kongresi, katılımcıların büyük kısmı tarafından Türk Tarih Tezi'ni destekleyen sunumlarla gerçekleştirilen bir etkinlik olmasına rağmen, bazı akademisyenler kongreye daha eleştirel bir bakış açısıyla katılmış ve bilimsel yaklaşımın ideolojik amaçlardan ayrılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu eleştiriler, kongrede tartışılan konulara derinlik kazandırmış ve tarih yazımının bilimsel temeller üzerine oturtulması gerektiği yönünde önemli uyarılar yapmıştır. Örneğin, sanat tarihçisi Mazhar Şevket İpşiroğlu, tarihsel süreçlerin sadece ırk merkezli bir bakış açısıyla ele alınmasını yetersiz bulmuş ve sanat ile kültürün tarihsel gelişimde belirleyici unsurlar taşıdığını belirtmiştir. Bu yaklaşım, dönemin egemen biyolojik-ırk temelli tarih anlayışına karşı bir eleştiri olarak değerlendirilebilir (İTTK, 1943, s. 45).

Türk Tarih Tezi'ne karşı eleştirel yaklaşımlar yalnızca yerli katılımcılarla sınırlı kalmamış, kongredeki yabancı bilim insanları da bu teze yönelik eleştiriler dile getirmişlerdir. Bunlardan biri, Giritli araştırmacı Dr. Sp. Marinatos'tur. Marinatos, "İkinci Bin Yılda Girit Adası ve Girit-Anadolu Dünyası" başlıklı bildirisinde, Anadolu'nun Yunan kültürünün şekillenmesindeki merkezi rolünü vurgulamış ve *İlyada* ile *Odysseia* gibi eserlerin bu bölgede yazılmasının, Anadolu'nun yalnızca Asya'nın değil, dünya kültürünün de beşiği olduğunu ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Bu görüş, Türk Tarih Tezi'nden kısmen ayrılsa da Anadolu'nun tarihsel önemine dair değerli bir katkı sunmuştur (İTTK, 1943, s. 157-170).

Bunun yanı sıra, Yusuf Akçura kongrede yaptığı konuşmasında, TTT'yibüyük ölçüde desteklese de tarih yazımında metodolojik bir titizlik gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Akçura, millî tarih anlatısının bilimsel temellere dayandırılması gerektiğini savunmuş ve tarihsel verilerin ideolojik amaçlarla şekillendirilmemesi gerektiğine dair önemli uyarılarda bulunmuştur.

Akçura'nın bu yaklaşımı, dönemin politik atmosferi düşünüldüğünde, bilimsel tutarlılığın korunması adına önemli bir örnek teşkil etmiştir (İTTK, 1943, s. 23).

Kongreye doğrudan katılmayan ancak dönemin tartışmalarında önemli bir yer tutan Zeki Velidi Togan, Türk Tarih Tezi'ne yönelik eleştirilerini daha sonra kaleme almıştır. Togan, Türklerin Orta Asya kökenine dair yapılan aşırı genellemeleri bilim dışı olarak değerlendirmiş ve tarih yazımının milliyetçi mitlerden ziyade arkeolojik ve filolojik kanıtlara dayandırılması gerektiğini savunmuştur. Togan'ın bu eleştirileri, resmi çevrelerle arasının açılmasına neden olmuş ve onun tarih yazımındaki metodolojik tutumunun önemini gözler önüne sermiştir (Togan, 1981, s. 12-18).

Öte yandan, Fuat Köprülü de TTT'yimesafeli duran önemli bir entelektüel olarak dikkat çekmektedir. 1930'lu yıllarda, tarih yazımının ideolojik yönlendirmelere tabi olmaması gerektiğini savunmuş ve bilimsel tarihciliğin gerekliliğini her fırsatta dile getirmiştir. Kongrede doğrudan eleştiri yapmamış olsa da, sonraki yıllarda yazdığı eserlerde Türk Tarih Tezi'nin metodolojik sorunlarına dikkat çekmiştir. Köprülü'nün bu tutumu, tarih yazımında bilimsel ve objektif yaklaşımın önemini vurgulamaktadır (Köprülü, 2002, s. 28-35).

Ancak İkinci Türk Tarih Kongresi'ne katılan yabancı bilim insanları arasında, Türk Tarih Tezi'ni doğrudan ya da dolaylı olarak destekleyenlerin sayıca fazla olduğu görülmektedir. Bu isimlerin başında kongrenin fahri başkanı olan İsviçreli antropolog Eugène Pittard yer almaktadır. Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler" başlıklı bildirisinde, Anadolu'daki Pro-Eti toplulukları ile Orta Asya Türkleri arasında antropolojik bağ kurmuş ve Neolitik medeniyetin Avrupa'ya yayılmasında Anadolu'nun belirleyici rolünü vurgulamıştır. Ona göre, brakisefal tipin izlerini hem eski Anadolu halklarında hem de günümüzdeki nüfusta gözlemlemek mümkündür. Bu çerçevede Pittard, Avrupa'da gelişen Neolitik kültürün kökeninde Anadolu'da yaşayan ataların bulunduğunu ileri sürerek, Tez'in temel iddialarına bilimsel bir dayanak sunmuştur (İTTK, 1943, s. 72-80).

Sonuç İkinci Türk Tarih Kongresi, Türk Tarih Tezi'nin kurumsallaşma sürecinde kritik bir dönüm noktası olmuştur. Bu kongre aracılığıyla tarih yazımı, bilimsel yöntemlerle yeniden şekillendirilmiş; arkeoloji, antropoloji ve dilbilim gibi alanlarla desteklenen bütüncül bir çerçeve oluşturulmuştur. Tezin temel amacı, Türk milletinin dünya medeniyetine katkılarını tarihsel verilerle ortaya koymak ve Batı merkezli önyargılara karşı alternatif bir tarih anlayışı geliştirmektir. Bu yönüyle, millî kimliğin inşasında ve meşruiyetinde önemli bir ideolojik araç işlevi görmüştür. Kongre sürecinde dile getirilen eleştiriler ise tarih yazımında bilimsel tarafsızlık ilkesinin korunmasına yönelik değerli uyarılar sunmuştur. Özetle, İkinci Türk Tarih Kongresi, hem devlet destekli tarih politikalarının şekillenmesinde hem de tarih disiplininin metodolojik sınırlarının tartışılmasında merkezi bir rol oynamıştır.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel mirası üzerine inşa edilmiş bir devlettir. Bu miras, beraberinde hem müspet hem de menfi unsurları getirmiştir. Bu nedenle Erken Cumhuriyet yönetimi geçmiş dönemin olumsuzluklarının tekrarını önlemek amacıyla, gerektiğinde sert tedbirler uygulamaktan çekinmemiştir. Öyle ki Cumhuriyetin ilanı, Osmanlı İmparatorluğu ile hem bir kopuşu hem de bir devamlılığı ifade etmektedir. Yeni dönemle birlikte önceki dönemde vuku bulan hataların önüne geçilmeye çalışılmış ve millet sistemi yerine ulus-devlet modeli tesis edilmek istenmiştir. Bilimsel düşünce ise bu süreçte rehber olarak benimsenmiştir. Bu uğurda, ülkenin özgün koşullarına fayda sağlayacak düşünce akımları, ülke koşullarına adapte edilerek uygulamaya konulmuştur. Bu noktada pozitivizm düşüncesi başat role sahiptir. Öte yandan Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau'nun düşünceleri pozitivizme eklenerek Cumhuriyetin kurum ve kuruluşları ile onun vatandaşını inşa etme sürecinde kritik rol oynamıştır.

Erken Cumhuriyet Dönemi (1919-1938), Osmanlı-Türk modernleşmesinde uzun bir geçmişe dayanan pozitivizmin düzen içinde ilerleme anlayışının yanı sıra bilimin rehberliğinin de önemli bir ölçüde uygulamaya konulduğu bir dönemdir. Bu dönemde, pozitivizmin bilimin ışığında toplumsal ilerlemeyi amaçlayan temel ilkesi, önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak ulus inşa sürecinin evrelerinde pozitivizme farklı eklemeler söz konusudur. Bu eklemelerin ana sebebini hem ülkemiz hemde dünya konjonktürünün değişmesi olarak ifade edebiliriz.

1912-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasına denk gelen süreç, Türk milleti açısından her anlamda yıpratıcı olmuştur. Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve nihayetinde Türk Kurtuluş Savaşı, Türk milletini uzun süreli ve peşisıra bir savaş ortamında yaşamaya mecbur kılmıştır. Bu süreç beraberinde ciddi anlamda yıkım ve travma getirmiştir. Savaşın yıkıcı etkileri yalnızca cephelerde değil, aynı zamanda milletin gündelik yaşamında da derin izler bırakmıştır. Salgın hastalıklar, temel sağlık hizmetlerinin eksikliği, yaygın yoksulluk, kıtlık ve cehalet halkın yaşam kalitesini ciddi şekilde düşürmüş ve büyük bir çaresizlik duygusunun yayılmasına neden olmuştur.

Bu kaotik koşullar içerisinde, Sevr Antlaşması'nın öngördüğü ağır şartlar, halkın büyük bir kısmı tarafından henüz tam anlamıyla idrak edilmeden, Türk milleti kendi varlığını koruma refleksiyle harekete geçmiştir. Verilen bu varoluş mücadelesi, sahada kazanılan askeri başarılarla anlam kazanmış ve nihayetinde 1923 yılında ilan edilen Cumhuriyetle uluslararası düzeyde tanınan bir bağımsızlık elde edilmiştir. Ancak bu başarı, beraberinde ciddi bir sorumluluğu da getirmiştir. Yeni kurulan Cumhuriyet yönetimi, savaşlar ve yıkım sonrası devraldığı sosyoekonomik ve kurumsal enkazı hızla onarma ve yeni bir toplum düzeni inşa

etme zorunluluğuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu nedenle Erken Cumhuriyet Dönemi kadroları, herhangi bir dinlenme veya geçiş süreci olmaksızın, tüm dikkatlerini yeni devletin ideolojik, kurumsal ve toplumsal temellerini atmaya vermiş; kapsamlı bir ulus inşa sürecini başlatmıştır.

Ulus inşa sürecinin ilk aşaması olan 1920'li yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve yurttaşlık bilincinin inşası ön planda tutulmuştur. Bu dönemde, pozitivist bilimsel dünya görüşü rehber edinilerek düzen içinde ilerleme sağlanmaya çalışılmış, aynı zamanda Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleri, toplumun yaşadığı travmanın üstesinden gelmede önemli bir rol oynamıştır. Erken Cumhuriyet dönemi, mevcut sosyal ve kültürel sorunları aşmak için bu düşünsel yaklaşımlardan faydalanmayı hedeflemiştir. Rousseau'nun düşüncelerinin etkisi, hem Durkheim'ın sosyolojik anlayışı üzerinden hem de kurucu kadronun vizyonu aracılığıyla görülmüştür. Durkheim'ın organik dayanışma anlayışı ise özellikle Ziya Gökalp üzerinden Türk toplumunun şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Ziya Gökalp'in Atatürk tarafından "fikirlerimin babası" olarak tanımlanması ve "Türkçülüğün Esasları" adlı eseriyle 1920'ler Türkiye'sinin ideolojik temellerinin atılmış olması önemli bir figür olduğunun en önemli göstergesidir.

1930'lu yıllara gelindiğinde, hem Türkiye'nin iç dinamiklerinde hem de uluslararası düzeyde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemde Cumhuriyet'in temel kurumları büyük oranda inşa edilmiş olsa da, Cumhuriyet değerlerinin toplum tarafından tam anlamıyla içselleştirilemediği görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün yurt gezilerinde gözlemlediği bu durum, onu devlet yönetim sorumlulukluluğunu İsmet İnönü'ye, askerî görevleri ise Fevzi Çakmak'a devrederek kültür politikalarına yönelmeye sevk etmiştir.

Aynı dönemde dünya siyasetinde de belirgin bir kırılma yaşanmıştır. Otoriter rejimlerin yükselişi, demokratik değerlere olan inancı sarsmış; totaliter yönetimlerin ayak sesleri iyiden iyiye duyulmaya başlanmıştır. Kara Perşembe bu süreci derinleştirmiş, sosyal Darwinizm ve öjenik düşünceler Batı'nın politikalarında belirgin biçimde yer almaya başlamıştır. Bu ortamda Batılı güçler, emperyalist hedefleri doğrultusunda ırk merkezli ideolojilere yönelmiş, buna karşılık birçok ülke kendi ulusal kimliğini yeniden inşa etmeye yönelmiştir. Türkiye de bu küresel gelişmelere kayıtsız kalmamış, "yeni insan" idealine yönelik çalışmalarını hızlandırmıştır. Tüm bu süreçte, Cumhuriyet'in başlangıcından itibaren temel referans noktası olan bilimsel dünya görüşüne sadık kalınmış; toplumsal dönüşüm projeleri yine pozitivist düşünce zemininde şekillendirilmiştir.

Yeni sosyo-politik koşullar ve bilimsel yönetime dayalı bir yaklaşımın gerekliliği doğrultusunda, 1930'lu yıllarda Cumhuriyet yönetimi; antropoloji, arkeoloji, etnoloji ve filoloji gibi disiplinlere özel bir önem atfetmiştir. Bu dönemde yürütülen kültür politikalarının temel amacı, ulusal kimliğin bilimsel temellerle güçlendirilmesi olmuştur. Bu çerçevede, Osmanlı ve İslam mirasından ziyade, İslam öncesi Türk tarihine yönelinmiş; Orta Asya kökenli kadim uygarlıklarla bağlantılar kurulmaya çalışılmıştır. Bu yönelimin arkasında birden fazla neden bulunmaktadır.

İlk olarak, uzun süren savaşlar ve siyasal çalkantılar sonrasında büyük bir yıkım yaşamış olan Türk milletine tarihsel bir aidiyet ve özgüven kazandırmak hedeflenmiştir. İkinci olarak, Osmanlı geçmişine karşı Batı dünyasında oluşan olumsuz imajı kırmak amacıyla, Türk milletinin Osmanlı'dan ibaret olmadığı ve çok daha köklü bir medeniyetin taşıyıcısı olduğu vurgulanmak istenmiştir. Böylece, Türk milletinin tarih sahnesindeki özgün yeri yeniden tanımlanmak istenmiş, Osmanlı yalnızca bu milletin bir dönemini temsil eden unsur olarak ele alınmıştır. Üçüncü olarak ise, Batı merkezli ve çoğu zaman önyargılı tarih anlatılarına karşı bilimsel verilere dayanan alternatif bir ulusal tarih yazımı oluşturulmak istenmiştir. Türk Tarih Tezi ve onu destekleyen bilimsel çalışmalar bu yaklaşımın kurumsallaşmış örnekleri arasında yer almaktadır. Tüm bu çabalar, ulus inşa sürecinde kültürel ve tarihsel meşruiyeti sağlamaya yönelik stratejik adımlar olmuştur.

Bu bağlamda Erken Cumhuriyet Dönemi modernleşmesi sadece siyasi ve ekonomik bir proje değildir, aynı zamanda derin düşünsel ve ideolojik temellere dayanmakta ve bu temeller dönemin farklı evrelerinde önemli dönüşümler geçirmiştir. Ayrıca Erken Cumhuriyet Dönemi'nin düşünsel manzarası, Batı düşüncesinden sentezlenerek benimsenmiş ve yerel koşullara adapte edilmiştir. Pozitivizm düşüncesi ile Durkheim ve Rousseau'nun fikirleri, Cumhuriyetin kurucu felsefesinin temel taşlarını oluşturmuş, ancak bu fikirlerin yorumlanması ve uygulanması, dönemin siyasi ve toplumsal ihtiyaçlarına göre farklılık göstermiştir.

Ayrıca pozitivistin Erken Cumhuriyet düşüncesi için merkezi bir epistemolojik ve ideolojik zemin sağlamıştır. Bilimsel yönteme, akılcılığa ve düzen içerisinde ilerleme ilkesine yapılan vurgu, yeni rejimin modernleşme ve çağdaşlaşma hedefleriyle tam anlamıyla örtüşmüştür. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Dönemi'nde pozitivism, sadece bir bilgi felsefesi olarak kalmamış, aynı zamanda toplumsal ve siyasi alanda reformların ve politikaların meşrulaştırılmasında kritik bir rol oynamıştır.

Öte yandan Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau'nun fikirleri 1920'lerde, ulus-devletin ilk kuruluş aşamasında daha belirgin bir etkiye sahip olmuştur. Durkheim'ın organik dayanışma, toplumsal iş bölümü ve laik ahlak anlayışı, yeni ulus devletin inşasında ve toplumsal düzenin tesisinde önemli bir düşünsel çerçeve sunmuştur. Ziya Gökalp ise Durkheim düşüncelerini ahilik sistemi ile harmanlamış, 1920'lerin inşasında kritik rol oynamıştır. Rousseau'nun genel irade, egemenlik ve yurttaşlık ile ilgili düşünceleri, Cumhuriyetin temel siyasi ilkelerinin (cumhuriyetçilik, halkçılık) şekillenmesinde ve yeni rejimin meşruiyetinin sağlanmasında önem arz etmiştir.

“Popülizm” ve “halkçılık” kavramları³³ ayrıca önemlidir. Öyle ki, Türkçede popülizm ve halkçılık³⁴ iki ayrı kavram olarak kullanılırken, İngilizcede her iki kavram da tek kelimeyle “populism” olarak ifade edilmektedir. Bu durumun kavram karmaşasına neden olduğu literatür okumalarında gözlemlenmekte ve yanlış birçok kullanımın varlığı anlaşılmaktadır. Temelinde *Rus Narodnik Hareketi* ve *Amerikan Çiftçi Hareketi* bulunan popülizm, halk ile seçkinler arasında kurulan karşıtlık ilişkisi üzerine inşa edilen ve farklı ideolojik zeminlerde ortaya çıkabilen bir söylem ve hareket biçimi olarak değerlendirilmektedir. Örneğin Latin Amerikada sol fraksiyon, Avrupa’da aşırı sağ, Amerika’da her ideolojinin nüvelerini bulabileceğimiz hareket ve liderleri tanımlamak için kullanılmaktadır. Halkın iradesi ve egemenliğini merkezine alan bu kavram, tarihsel süreç içerisinde farklı siyasal rejimlerde ve liderlik tarzlarında çeşitli anlamlar kazanmıştır. Popülist söylemler, kimi durumlarda demokratik katılımı teşvik eden bir araç olarak öne çıkarken, kimi zaman da otoriter yapıları meşrulaştıran bir işlev görmüştür. Bu yönüyle popülizm, ekonomik, toplumsal ve siyasal koşulların etkisiyle biçimlenen çok katmanlı bir düşünce olup, hem sağ hem de sol ideolojilerle farklı biçimlerde eklenilebilmektedir. Bu nedenle popülizmin kapsamlı bir şekilde anlaşılabilmesi, tarihsel sürteci dikkate alan disiplinlerarası analizleri gerektirmektedir.

Diğer taraftan, Erken Cumhuriyet Dönemi’nde halkçılık ilkesinin düşünsel temelleri, Emile Durkheim ve Jean-Jacques Rousseau’nun kuramlarının yanı sıra Rusya’daki Narodnik hareketine dayanmaktadır. Cumhuriyetin kurucu ilkelerinden birisi olan halkçılık; toplumda sınıfsal ayrıcalıkları reddeden, yurttaşların hukuk önünde eşitliğini esas alan ve bireylerin yurttaşlık bilinciyle yetişmesini hedefleyen bir anlayışa dayanmaktadır. Bu ilkenin izleri, II. Meşrutiyet dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde Fransız solidarizmi ile Rus Narodnik (Halka Doğru) hareketinden etkilenilmiştir. Özellikle düşünce dünyasında halkçılık, II. Meşrutiyet yıllarında belirgin bir yer edinmiş ve Cumhuriyet dönemine taşınarak özgün bir biçimde kurumsallaşmıştır. Aynı zamanda, halkçılık anlayışının biçimlenmesinde Jean-Jacques Rousseau’nun genel irade kavramı ile egemenlik ve yurttaşlık anlayışının dolaylı etkisinden de söz etmek mümkündür. Bu etkileşim, Erken Cumhuriyet döneminde halkçılığın yalnızca bir sınıfsızlık ideali değil, aynı zamanda halkı eğiterek ortak iyiyi amaçlayan bilinçli yurttaşlara dönüştürme hedefiyle de ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Rousseau’nun etkisiyle şekillenen bu yaklaşım, eğitim sisteminde pozitivist ve laik ilkelerin benimsenmesine zemin hazırlamış; Millet Mektepleri, Halkodaları ve Halkevleri gibi kurumlar da bu anlayış doğrultusunda hayata geçirilmiştir.

---

³³ Bu noktada dünya genelinde Margaret Canovan, Jan Jagers & Stefaan Walgrave, Ernesto Laclau, Benjamin Moffitt, Cas Mudde & Cristobal Rovira Kaltwasser ve Jan Werner Müller gibi isimler popülizm çalışmalarında ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde ise Prof. Dr. Zafer Toprak ön plana çıkmaktadır. Çalışmada Zafer Toprak’ın kavramsallaştırmasından hareket edilmiştir. O popülizmi Margaret Canovan’ın sınıflandırmasından esinle *Siyasal Popülizm* olarak nitelendirmiştir. Ülkemizdeki halkçılık anlayışını ise *Entelektüel Popülizm* olarak değerlendirmiştir.

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız. Yılmaz, O. A. (2022). Atatürk’ün Halkçılık İlkesi Üzerine Bir Tartışma: Halkçılık mı Popülizm mi? *Memleket Siyaset Yönetim*, 17(37), 143-172.

Ulus inşa sürecinin 1930'larda radikalleşmesiyle birlikte, düşünsel temellerin etkisinin niteliğinde ve odak noktasında önemli bir kayma yaşanmıştır. Bu dönemde pozitivist bilimsel dünya görüşüne olan inanç devam etmekle birlikte, ulusal kimliğin "bilimsel" temellerini araştırma ve inşa etme misyonu tarih, antropoloji, arkeoloji, etnoloji ve filoloji gibi disiplinlere yüklenmiştir. Bu dönemde, Ziya Gökalp'in düşünceleri, ulusal kimliğin etnik ve tarihsel kökenlerine yapılan vurgu karşısında göreceli olarak geri plana düşmüştür. Bilimsel araştırmaların, Erken Cumhuriyet yönetiminin hedeflerini destekleyici ve meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanılması, 1930'ların ulus inşa sürecinin belirgin bir özelliği haline gelmiştir.

Çalışma literatüre de belirli ölçüde katkısı söz konusudur. Öncelikle, bu çalışma, Erken Cumhuriyet dönemini ele alırken evrimsel bir perspektif benimsemesiyle literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Şöyle ki mevcut literatürde genellikle bu düşünürlerin ve pozitivist Cumhuriyetin kuruluşu üzerindeki etkileri ayrı ayrı veya durağan bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu çalışma ise, 1920'ler ve 1930'lar olmak üzere iki farklı aşamada bu düşünsel etkinin nasıl dönüştüğünü ve ulus inşa projesinin farklı evreleriyle nasıl bir ilişki içinde olduğunu detaylı bir şekilde inceleyerek, dönemin düşünsel dinamiklerine dair daha incelikli bir analiz sunmaktadır.

Pozitivistin sadece bir bilim felsefesi olmanın ötesinde, dönemin modernleşme düşüncesinin temelini oluşturduğu ve hem Durkheim hem de Rousseau'nun fikirlerinin yorumlanmasında ve uygulanmasında belirleyici bir çerçeve sunduğu argümanı, mevcut literatüre yeni bir bakış açısı getirmektedir. Özellikle, pozitivistin bilimi rehber olarak benimseyen anlayışı, ulus inşa sürecinin radikalleştiği 1930'larda ulusal kimliğin "bilimsel" temellerinin inşasında nasıl bir araçsallaştırmaya tabi tutulduğunun analizi, alandaki tartışmalara yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Diğer taraftan sosyoloji, felsefe, antropoloji, arkeoloji, entoloji, filoloji, tarih ve siyaset felsefesi gibi farklı disiplinlerin perspektiflerini bir araya getirerek Erken Cumhuriyet dönemine disiplinlerarası bir yaklaşım imkânı sunmaktadır. Bu yaklaşım, dönemin düşünsel ve ideolojik yapılanmasını daha bütüncül bir şekilde anlamayı sağlamakta ve farklı disiplinlerin sunduğu kavramsal araçlarla daha zengin bir analiz imkanı sunmaktadır.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişteki süreklilik ve kopuş tezine yaptığı vurguyu Erken Cumhuriyet düşüncesinin analiziyle bütünleştirerek, dönemin ideolojik dönüşümlerini daha bağlamsal bir şekilde ele almaktadır. Cumhuriyetin kurucu felsefesinin, Osmanlı'nın modernleşme mirası ve yeni ulus-devletin özgün arayışları arasındaki etkileşim üzerinden anlaşılması, alandaki mevcut tartışmalara yeni bir bakış açısı kazandırmıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi literatüründeki farklı yaklaşımlar (eleştirel ve destekleyici) dikkate alınmış, dönemin düşünsel ve ideolojik yapılanmasının çok yönlü bir analizini gözler önüne

serilmiştir. Bu sayede, Cumhuriyetin kurucu felsefesine dair daha dengeli ve eleştirel bir bakış açısı geliştirilmesine katkıda bulunulmuştur.

Sonuç olarak, Erken Cumhuriyet Dönemi (1919–1938), Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras alınan sosyo-politik yapı ile bilinçli bir hesaplaşmanın yaşandığı; bu hesaplaşmanın neticesinde ise ulus-devletin inşa edilmeye çalışıldığı köklü bir dönüşüm sürecidir. Bu dönemi anlamak, sadece yeni bir rejimin kuruluş hikâyesini değil, aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin temelini oluşturan düşünsel eğilimlerin, reformların ve kurumsallaşma çabalarının arka planını çözümlmek açısından da kritik önemdedir.

Cumhuriyet'in ilanı, her ne kadar Osmanlı'nın son yüzyılında ivme kazanan modernleşme girişimlerinin bir devamı olarak değerlendirilebilse de, aynı zamanda Osmanlı'nın siyasal ve ideolojik zemininden köklü bir kopuşu da simgelemektedir. Çok uluslu, millet sistemine dayalı Osmanlı yapısının yerine; laik, homojen ve ulus esaslı bir devlet yapısının benimsenmesi bu kopuşun temelini oluşturmuştur. Saltanatın kaldırılması, halifeliğin ilgası ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun kabulü gibi inkılaplar, hem sembolik hem de yapısal düzeyde yeni rejimin farklı bir siyasal tahayyül inşa ettiğini göstermektedir.

Öte yandan, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının büyük kısmı Osmanlı entelektüel ve bürokratik çevrelerinde yetişmiş isimlerden oluşmuştur. Bu bağlamda, Cumhuriyet döneminde uygulanan pek çok reformun ilham kaynağı, Osmanlı'nın geç modernleşme sürecinde edinilen tecrübeler ve yaşanan başarısızlıklardır. Dolayısıyla Erken Cumhuriyet Dönemi, bir yandan geçmişle hesaplaşmayı ve yeni bir rejim kurmayı hedeflerken, diğer yandan da Osmanlı modernleşmesinin bazı yönleriyle süreklilik arz eden bir mirasını barındırmaktadır. Bu nedenle, dönemin yapısı hem radikal kırılmaları hem de tarihsel süreklilikleri bünyesinde taşıyan karmaşık ve çok katmanlı bir geçiş evresi olarak değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ada, T. (2014). Atatürk'ün Düşünce Yapısını Şekillendiren Unsurlar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 107(211), 227-238.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus Devlet Ya da Halkın Egemenliği*. İmge Kitabevi.
- Ağaoğulları, M. A. (2018), Jean-Jacques Rousseau: Halk Kendini Yaratıyor. İçinde M. A. Ağaoğulları (Ed), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, (ss. 569-596), İletişim Yayınları.
- Ahmad, F. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, İçinde Donald Q. & Erik J. Z. (Der). *Cumhuriyet Türkiye'sinde Sınıf Bilincinin Oluşması 1923 1940*, (ss. 123-155). İletişim Yayınları.
- Akal, E. (2014). *Mustafa Kemal, İttihat Terakki ve Bolşevizm: Milli Mücadelenin Başlangıcında*. İletişim Yayınları.
- Akarsu, B. (2000). *Atatürk Devrimi ve Temelleri*. İnkılap Kitabevi.
- Akbulut, Örsan Ö. (2011), Küresel Dönemde Ulus- Devlet ve Mülki İdari Yapılanma. *İdarenin Sesi Dergisi*, Ocak- Şubat 201, 34- 35.
- Akçura, Y. (1933). Birinci Türk Tarih Kongresi. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 1(1) Şubat, 23 - 29.
- Aksoy, N. D. ve Arslantaş, H. A. (2010). Ulus, Ulusçuluk Ve Ulus-Devlet. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (28), 31-39.
- Aktaş, M. (2024). Irkçılık Ve Milliyetçilik. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 5(26), 1867-1883.
- Aktürk, Y. D. (2021). *Emile Durkheim'in Sosyolojik Düşünceye Katkısı*, (Yüksek Lisans Tezi), Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Akurgal, E. (1956). Tarih İlmi ve Atatürk. *Bellekten*, 20(80), 571-584.
- Altınkaş, E. (2001, Güz). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, 7(14), 114-132.
- Arslan A. (1981). Atatürk ve Çağdaş Uygarlık. *E.Ü. Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, (2), 45-85.
- Aşar, S. (2009). *İrk Ve İrkçilik Üzerine Tartışmalar Ve Yeni İrkçilik*, (Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Aslan, S. ve Kayacı, M. (2013). Historical Background and Principles of Kemalism, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 8 (1), 16-32.
- Atağenç, İ. Ö. (2019). Kemalist Halkçiliğin Analizi: Yeni Bir Yorum Denemesi. *Memleket Siyaset Yönetim*, (32), 53-74.
- Atatürk, M. K. (1969). *Nutuk Cilt: II*. Milli Eğitim Basımevi.
- Atatürk, M. K. (1997). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*. ATAM Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2005). *Atatürk'ün bütün eserleri cilt 16*. Kaynak Yayınları.
- Atatürk, M. K. (2006). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV. (2006). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri Bugünkü Dille (2005). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.

- Audier, S. (2006). *Cumhuriyet Kuramları*. (İ. Yerguz, Çev). İletişim Yayınları.
- Aybars, E. (2006). *Atatürkçülük ve Modernleşme*. Zeus Kitapevi.
- Aydın, R. (2014). Savaş Halinden Düzenli Yapıya Geçiş Yılı Olarak 1923. *Memleket Siyaset Yönetim*. 9(21), 159-188.
- Aydın, R. (2018). Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6(1), 229-256.
- Ayvazoğlu, B. (2005). Etimolojik Türkçülük Türk Tarih Tezi ve Güneş Dil Teorisi'nin Ön Tarihi. *Muhafazakâr Düşünce*, 2(5), 29-42.
- Balkız, B. (2015). Türk Modernleşmesi, Pozitivizm ve Sosyoloji. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*. 5(2), 123-149.
- Ballıkaya, C. (2015). Pozitivizm: Tarihsel Süreç İçerisindeki Gelişimi ve Sosyolojik Düşünceye Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (33), 87-106.
- Barthold, W, & Köprülü, M. F. (1984). *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bayraktar, B. (1997). Çağdaş Tarihçilik Açısından Türk Tarih Tezi. *Türkiye Günlüğü*, (48), 66-76.
- Bayram, A.K. (2016). Jean-Jacques Rousseau Aydınlanma Karşıtlığı, Eşitlik ve Özgürlük. İçinde H. E. Beriş ve F. Duman (Ed), *Siyasi Düşünceler Tarihi*, (ss. 579-592), Orion Yayınları.
- Belge, M. (2009). Mustafa Kemal ve Kemalizm, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, Ed. Ahmet İnel, (ss. 29-44). İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2002). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berktaş, H. (1983). *Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü*. Kaynak yayınları.
- Bernasconi, R. (2015). *İrk kavramını kim icat etti? Felsefi Düşüncede İrk ve İrkçilik*. Metis Yayınları.
- Bingöl, V. (1979). *Atatürk'ün Milli Eğitimimizle ilgili Düşünce ve Buyrukları*. TDK Yayınları.
- Birinci Türk Tarih Kongresi (1932). *Konferanslar, Münakaşalar*. Devlet Matbaası.
- Bozok, S. (2001). *Yaveri Atatürk'ü anlatıyor: Salih Bozok'un anıları*. Doğan Kitapçılık.
- Bruhl, L. L. (1970). *Aguste Comte Felsefesi ve Sosyolojisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları.
- Bulut, Y. (2009). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Pozitivizm, Terakki ve Batılılaşma Meselelerine Dair. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(19), 151-166.
- Büyükdüvenci, S. (1984). Atatürk'ün Eğitim Felsefesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 17(1), 463-474.
- C.H.F. (1927). *Cumhuriyet Halk Fırkası Nizamnamesi*. T.B.M.M. Matbaası.
- C.H.P. Programı. (1935). Ulus Basımevi.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy, *Political Studies*, XLVII, 2-16.
- Çeçen, A. (1990). *Halkevleri*. Gündoğan Yayınları.
- Çelik, A. (2015). Kemalizm. İçinde Ömer Çaha ve Bican Şahin (Ed.), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler*, (ss. 623-672). Orion Kitabevi.
- Çelikoğlu, İ. Ö. (2013). *Pozitivist Cumhuriyet'te Seküler Ahlakın Gelişimi ve Sınırları: Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si ve Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın Karşılaştırmalı İncelenmesi*, (Doktora Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Çolak, Y. (2006). 1990'lı Yıllar Türkiye'sinde Yeni-Osmanlılık ve Kültürel Çoğulculuk Tartışmaları. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 9(38), 125-145.
- Conovan, M. (1981). *Populism*. Junction Books.
- Copeaux, E. (1998). *Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Cündioğlu, D. (1998). *Türkçe Kur'an Ve Cumhuriyet Ideolojisi*. Kitabevi Yayınları
- Demircioğlu, H. (1971). Tarih, Biz ve Atatürk. *Bellekten*, 35(139), 453-456.
- Diderot, D., & d'Alembert, J. L. R. (1996). *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*. Yapı Kredi Yayınları.
- Dilmen, N. (1936). Güneş Dil Teorisinin Esasları. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 7(39), 160-240.
- Doğan, A. (2012b). *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*. Küre Yayınları.
- Doğan, İ. (2012a). *Sosyoloji Kavramlar ve Sorunlar*. Pegem Akademi.
- Dost, S. (2007). *Fotoğraf ve İdeoloji: Ülkü Dergisi Örneği (1941-1950)*, (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dunn, S. (2002). "Introduction", *The Social Contract and The First and Second Discourses JEAN-JACQUES ROUSSEAU*. Yale University Press.
- Durak, G. (2014). Atatürk'ün Halkçılık Anlayışı ve Halkevleri. *The Journal of Academic Social Science*, 8(8), 420-435.
- Durgun, Ş. (2024). *Ulus İnşası ve Milliyetçilik*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Durkheim, E. (2018). *Toplumsal İşbölümü*. (Ozankaya, Ö. Çev). Cem Yayınevi.
- Dursunoğlu, İ. (2016). Sosyal Darwinizm. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 210-221.
- Emre, A. C. (1960). *İki Neslin Tarihi Mustafa Kemal Neler Yaptı*. Hilmi Kitabevi.
- Erdem, E. (2015). Jön Türkler'den Cumhuriyet'e Osmanlı-Türk Siyasal Düşüncesi'nde Fransız Etkisi ve Kuramsal Perspektifler: Liberalizm, Pozitivizm, Solidarizm. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(1), 5-20.
- Erdem, G. (1976). *Suçlamalar 2*. Töre-Devlet Yayınevi.
- Ergur, A. (2009). Türkiye'de Siyasî Düşüncenin Gelişmesinde Fransız Etkisi. İçinde Ö. Laçiner (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 9 Dönemler ve Zihniyetler*, (ss. 927-945). İletişim Yayınları.
- Erozden, O. (1997). *Ulus-devlet*. Dost Kitabevi.
- Ersanlı, B. (2021). *İktidar ve Tarih: Türkiye'de "Resmi Tarih" Tezinin Oluşumu (1929-1937)*. İletişim Yayınları.
- Ertürk, R. (2012). Pozitivizm Üzerine. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(11), 1-6.
- Eryücel, E. (2017). *Öjenik Siyaset ve Türkiye'de Uygulanması (1918-1945)*, (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eryücel, E. (2022). Türkiye'de Ulus İnşasının Bilimsel Temelleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(30), 478-488.
- Eryücel, E. (2022). *Ulus İnşa Sürecinde Öjenik Siyaset ve Irkçılık*. Liberte Yayınları.
- Eyice, S. (1968). Türk Tarihinin Ana Hatları, *Bellekten*, XXXII (128). 509-526.
- Fassin, E. (2018). *Popülizm: Büyük Hınç*. (Gülener K. & İlker K. Çev). Heretik Yayıncılık.

- Filizok, R. (2005). *Ziya Gökalp*. Akçağ Yayınları.
- Fındık, B. (2022). *Tek Parti Döneminde Kemalist Milliyetçiliğin Karşısında Türkçü Turancı Milliyetçilik*. Nobel Yayınevi.
- Fontette, F.D. (1991). *İrkçılık*. (Karyol, H, Çev). İletişim Yayınevi.
- Galip, R. (1933). Türk Tarih İnkılâbı ve Yabancı Tezler. *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 2(9), 164-177.
- Giritli, İ. (1991). Atatürk ve Halkçılık, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(20), .181-188.
- Göbel, A. (2023). Pozitivist Düşüncenin Kemalist Modernleşme Üzerindeki Etkileri. *Liberal Düşünce Dergisi*, 28(110). 65-69.
- Gökalp, Z. (2005a). *Türkçülüğün Esasları*. Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005b). *Yeni Hayat*. Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005c). *Türk Ahlâkı*. Toker Yayınları.
- Gökalp, Z. (2005d). *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*. Toker Yayınları.
- Göker, M. (1938). Türk Tarih Kurumunun İلمي ve İdari Faaliyeti, *Belleten*, II (5-6). 13-17.
- Göle, N. (1998). Modernleşme Bağlamında İslâmî Kimlik Arayışı. İçinde Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (Ed.). *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* (s. 70-80). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Göze, A. (2017). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*. Beta Yayınevi.
- Gözler, K. (2018). *Anayasa Hukukuna Giriş*. Ekin Kitapevi.
- Göztepe, E. (2010). Çoğunlukçu Demokrasi Anlayışına Karşı Çoğulcu Demokrasi Modelleri. İçinde E. Göztepe (Ed). *Çoğulcu Demokrasi – Çoğunlukçu Demokrasi İnkilemi ve İnsan Hakları*, (ss. 130-173). TBB Yayınları.
- Gültekin, T. ve Koca B. (2002). Cumhuriyet Döneminden Günümüze Ülkemizde Gerçekleştirilen İrk Çalışmaları. *Antropoloji*, (14). 31-42.
- Günaltay, Ş. (1938). Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntikatların Mahiyeti ve Tezin Kat'i Zaferi, *BELLE TEN*, 2(7-8), 337-366.
- Günaltay, Ş., & Tankut, H. R. (1938). *Dil Ve Tarih Tezlerimiz Üzerine Gerekli Bazı İzahlar*. Devlet Basımevi.
- Gürses, F. (2010). Kemalizm'in Model Ders Kitabı: Vatandaş İçin Medeni Bilgiler, *Gazi Akademik Bakış*, 4(7), ss. 233-249.
- Hanioğlu, Ş. (1985). Batıcılık. İçinde M. Belge (Ed). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi 5* (ss. 1382-1388). İletişim Yayınları.
- Haspolat, E. (2011). Meşrutiyetin Üç Halkçılığı ve Kemalist Halkçılığa Etkileri, *Atatürk Yolu Dergisi*, 47 (Bahar), 557-584.
- Heper, M. (2015). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. Doğu Batı Yayınları.
- Heywood. A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. Adres Yayınları.
- Hız, K., & Durdu, Z. (2004). Türkiye'de Sosyolojinin Kimliği, *Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 12(13), ss. 1-14.
- Hobsbawm, E. J. (2020). *Kısa 20. Yüzyıl, 1914-1991: Aşırılıklar Çağı*, (Aloğan, Y, Çev). Everest Yayınları.
- İğdemir, U. (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Tarih Kurumu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İğdemir, U. (1991). *Yıllarından İçinden (Makaleler, Anılar, İncelemeler)*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- İkinci Türk Tarih Kongresi (1943). *Kongrenin Çalışmaları, Kongreye Sunulan Tebliğler*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İlgazi, A. (2002). Atatürk'ün Halkçılık Anlayışının Türkiye'nin Çağdaşlaşmadaki Rolü ve Önemi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (8), ss. 1-20.
- İlkokul Programı (1936), Devlet Basımevi.
- İnan, A. (1939). Atatürk ve Tarih Tezi, *BELLE TEN*, 3(10), 243-246.
- İnan, A. (1953). *Gazi M. Kemal Atatürk ve Türk Tarih Kurumu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (1991). *Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2005). *Prof. Dr. Afet İnan*. Remzi Kitapevi.
- İnan, A. (2009). *Atatürk Hakkında Hatıralar Ve Belgeler*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnan, A. (2019). *Türkiye Halkının Antropolojik Karakterleri ve Türkiye Tarihi: Türk Irkının Vatanı Anadolu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (2020). *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Işıklar, C. (2008). Günümüz Türkiye'sinde Ordunun Askeralma Sisteminin Korunması Meselesi ve Millî Devlet (Ulus-Devlet) Anlayışı İle İlgisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 797-822.
- İşin, E. (1985). Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm. İçinde M. Belge (Ed). *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Ansiklopedisi 2* (ss. 352-362). İletişim Yayınları.
- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism As Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319-345.
- Jäschke, Gotthard (1972). *Yeni Türkiye'de İslâmlık*. (H. Örs, Çev). Bilgi Yayınevi.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (11), 41-60.
- Kabakçı, E. (2008). Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(11), 41-60.
- Kabakçı, E. (2014). Bir Yeniden Yorumlama Örneği: Ahmed Rıza'nın "pozitivizm" i. *İstanbul University Journal of Sociology*, 3(28), 27-58.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2001). *Tük Sosyoloji Tarihine Giriş I: Önkoşullar*. Birey Yayıncılık.
- Kafadar, O. (1997). *Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma*. Vadi Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1963). Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik. *Tarih Dergisi*, 13(17-18), 1-16.
- Kahraman H. B. (2002). Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma. İçinde T. Bora, M. Gültekinil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 3: Modernleşme ve Batıcılık*, (ss. 125-140). İletişim Yayınları.
- Kahraman, H. B. (2012). *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi- II. Agora Kitaplığı*.
- Kalaycıoğlu, E. (1984). *Çağdaş Siyasal Bilim: Teori, Olgu Ve Süreçler*. Beta Yayınları.
- Kansu, M. M. (1997). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2006). *Orada Bir Köy Var Uzakta: Erken Cumhuriyet Döneminde Köycü Söylem*. İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2010). Darwin ve Sosyal Bilimler. *Birikim*, (251-252), 111-122.

- Karpat, K. H. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*. Timaş Yayınları.
- Karyelioğlu, S. (2012). Ulus Devlet ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları ve Küreselleşmenin Ulus Devlet ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri. *Ethos Dergisi*. Sayı:5(1).137-169.
- Katırağ, N. (2019). *Ülkü Dergisinde Kemalizm 1933-1950* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, E. E. (2015). Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Irk Ve Irkçılık (1923-1938). *Akademik Hassasiyetler*, 2(3), 21-64.
- Kaya, E. E. (2021). *Yeni Irkçılık Ekseninde İslamofobi*, (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, E. E. (2021). *Yeni Irkçılık Ekseninde İslamofobi*, (Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, E. E., & Durgun, Ş. (2020). Irkçılığın Dönüşümü: Kavramsal Ve Kuramsal Bir Analiz. *Akademik Hassasiyetler*, 7(13), 79-102.
- Kelsen, H. (2016). *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*. (Uzun, E, Çev). Nora Kitap.
- Kılıçbay, M. A. (1983). Osmanlı Batılılaşması. İçinde M. Belge (Ed). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (ss. 147-152).
- Kirman, M. A. (2011). *Din Sosyolojisi Terimleri Sözlüğü*. Rağbet Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2001). *Kemalizm, Laiklik ve Demokrasi*. İmge Yayınları.
- Kıvrak Köroğlu, E. (2020). Farklı Popülizm Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 73-87.
- Kızılçelik, S. (1996). *Pozitivizm ve Eleştiricileri*. Saray Kitabevleri.
- Kızılçelik, S. (2020a). *Sosyoloji Tarihi 3: Saint – Simon, Comte, Spencer, Le Play ve Tocqueville'in Sosyal Teorileri*. Anı Yayıncılık.
- Kızılçelik, S. (2020b). *Sosyoloji Tarihi 4: Hegel, Proudhon, Marx, Durkheim, Weber ve Veblen'in Sosyal Teorileri*. Anı Yayıncılık.
- Kodaman, B. (2005). *Cumhuriyet'in Tarihi–Fikrî Temelleri ve Atatürk*. Alter Yayınları.
- Köken, N. (2002). *Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923-1960)*, (Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Köker, L. (1993). *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*. İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2019). *İki Farklı Siyaset*. Dipnot Yayınları.
- Kongar, E. (1983). *Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk*. Remzi kitabevi.
- Kongar, E. (1996). Türk Toplum Bilimcileri 1, İçinde Emre Kongar (Ed). *Türkiye'de Toplum Biliminin Gelişmesi*, (ss. 13-23). Remzi Kitabevi.
- Köprülü, M. F. (2002). *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*. Kaynak Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2002). *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*. Hece Yayınları.
- Korlaelçi, M. (2009). Pozitivist Düşüncenin İthali. İçinde T. Bora, M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (ss. 214-223). İletişim Yayınları.
- Kutlu, A. (2011). *Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'deki Evrimi*, (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kutluer, İ. (2007). Pozitivizm TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/pozitivizm> (Erişim Tarihi 17.0.202).
- Laclau, E. (2005). *Popülist Akıl Üzerine*. Epos Yayınları.
- Levine, Robert A., & Campbell, Donald T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of Conflict, Ethnic Attitudes and Group Behaviour*. Wiley.
- Lewis, B. (1996). *Modern Türkiye Doğuşu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Maksudyan, N. (2016). *Türklüğü ölçmek: Bilimkurgusal Antropoloji ve Türk Milliyetçiliğinin Irkçı Çehresi 1925-1939*. Metis Yayınevi.
- Mallory, J.P. (2002). *Hint Avrupalıların İzinde, Dil, Arkeoloji ve Mit*. Dost Yayınları.
- Mardin, Ş. (1998). *Türkiye’de Din ve Siyaset*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997a). *İdeoloji*. İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1997b). Projects as Methodology: Some Thoughts on Modern Turkish Social Science. İçinde S. Bozdoğan, R. Kasaba (Der). *Rethinking Modernity and National Identity in Turkey*, (ss. 56- 68). University of Washington Press.
- Mardin, Ş. (2011). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim yayınları.
- Mazower, M. (2013). *Karanlık Kıta*, (Moralı, M, Çev). Alfa Yayınları.
- Meriç, C. (1996). *Saint-Simon İlk Sosyolog, İlk Sosyalist*, Yayına Hazırlayan. Mahmut Ali Meriç. İletişim Yayınları.
- Mert N. (1993). Laik Cumhuriyetin Resmi Bilimi: Sosyoloji. *Dergâh* 3(35), 17-18.
- Miles, R. (2000). *İrkçilik*. (Yaman, S, Çev). Sarmal Yayınevi.
- Miller D., Coleman J., Connolly W. ve Ryan A. (1994). *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi Cilt: I*, (B. Peker & N. Kırac, Çev), Ümit Yayıncılık.
- Moffitt, B. (2020). *Popülizmin Küresel Yükselişi: Performans, Siyasal Üslup ve Temsil*. (Onur, Ö. Çev). İletişim Yayınları.
- Mudde, Cas & Kalwasser, Cristobal R. (2019). *Popülizm: Kısa Bir Giriş*. (S. E. Türközü, Çev). Nika Yayınevi.
- Müller, J. W. (2016). *Popülizm Nedir?* İletişim Yayınları.
- Naci, F. (1978). *100 Soruda Atatürk’ün Temel Görüşleri*. Gerçek Yayınevi.
- Necmi, İ. (1934). İkinci Dil Kurultayına Doğru, *Ülkü Halkevleri Mecmuası*, 3(18), 400-480.
- Niyazi, B. (1965). Atatürk’ün Milliyetçiliği ve Tarih Tezi. *Yön Dergisi*, 3(106), 9-10.
- Öder, C. (2020). *Thomas Hobbes ve Jean Jacques Rousseau’da Birey-Devlet İlişkisi*. (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Okladnikov, A.P. (2000). Tarihin Şafağında İç Asya, İçinde Danis Sinor (Der). (A. Şenel, Çev). *Erken İç Asya Tarihi* (ss. 61-141). İletişim Yayınları.
- Ökmen, N. (1969). *Halkçılık Üzerine*. Latin Matbaası.
- Ökte, E. Z. (2000). *Atatürk’ün Yurtiçi Gezileri Cilt 1 (1922-1931)*. Tarihi Araştırmalar Vakfı Yayını.
- Öktem N. (2003). Cumhuriyet, Demokrasi ve Laiklik Bağlamında Jean Jacques Rousseau’dan John Locke’a Geçişin Değişimi. İçinde N. Öktem, A.U. Türkbağ (Ed). *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, (ss. 412-427). Der Yayınları.

- Öktem, G. (2014). *Rousseau'nun Eğitim Anlayışı ve Günümüze Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Olçay, B. (2011). *Frankfurt Okulunun Pozitivizm Eleştirisi*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ölçen, A. N. (1988). *Halkevlerinin Yokedilişi*. Halkevleri Genel Merkezi Yayını.
- Orhan, Ö. (2013). Rousseau ve Türkiye, *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (16), 121-148.
- Orhan, S. (2019). Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemi, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(4), 795-840.
- Örs, B. H. (2014). *Modern Siyasi İdeolojiler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1983). Batılılaşma Sorunu. İçinde M. Belge (Ed). *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi Cilt 1* (ss. 134-138).
- Ortaylı, İ. (2009). Osmanlı'da 18. Yüzyıl Düşünce Dünyasına Dair Notlar. İçinde M. Belge & M. Gültekingil (Ed). *Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi Cilt 1*, (ss. 37-42). İletişim Yayınları.
- Özbek, Metin (1979). *İnsan ve Irk*. Remzi Kitabevi.
- Özbudun, E. (2011). *Türk Anayasa Hukuku*. Yetkin Yayınları.
- Özbudun, E. (2012). *1924 Anayasası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkan, K. (2014). Türk Modernleşmesinde Pozitivizm'in Bilim Algısı. *Belgi Dergisi*, 1 (7), 923-951.
- Özkul, Y. E. (2019) Akademik Literatürde Türk Tarih Tezi Sorunsalı. *İzmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 38-50.
- Özlem, D. (2007). Türkiye'de Pozitivizm ve Siyaset. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, (ss. 452-465). İletişim Yayınları.
- Özsel, D. (2019). Şeffaflık Toplumlarında Siyaset: Sahihliğin Tiranlığı (II). *Birikim Dergisi*. <https://birikimdergisi.com/guncel/9845/seffalik-toplumlarında-siyaset-sahihligin-tiranligi-ii> (Erişim Tarihi 20.02.2025).
- Öztürk, H. N. (1930). *Halkçılık ve Cumhuriyet ve Türk Halkçılığı ve Cumhuriyeti*. Orhaniye Matbaası.
- Parlak, İ. (2005). *Türkiye'de İdeoloji-Eğitim İlişkisi: Erken Cumhuriyet Dönemi Tarih Ve Yurt Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bir İnceleme*, (Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Reyhan, H. (2021). Cumhuriyetçi Demokrasi Teorisine Katkı: Atatürk'ün Siyasal Düşüncesinde Halk Hükümeti. *Memleket Siyaset Yönetim* 5(13), 107-163.
- Ritzer, G. (2011). *Sosyoloji Kuramları*. (H. Hülür, Çev). De Ki Basım Yayım.
- Rousseau, J.J. (1987). *Toplum Sözleşmesi*, (V. Günyol, Çev). Adam Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2013). *Toplum Sözleşmesi*. (V. Günyol, Çev). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Rousseau, J.J. (2017). *Emile*. (Y. Avunç, Çev). Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Sağlık, C. (2019). Emile Durkheim'in Metodolojisi ve Sosyolojisi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 449-480.
- Şakiroğlu, M. (1984). Atatürk Ve Tarih Çalışmaları. *Tarih ve Toplum*, 11, 12-14.
- Şapolyo, E. B. (1943). *Ziya Gökalp İttihat ve Terakki ve Meşrutiyet Tarihi*. Güven Basımevi.
- Saran, N. (1992). *Antropoloji*. İnkılap Kitapevi.

- Sarıbay, A.Y. (1998) *Siyasal Sosyoloji*. Der Yayınları.
- Şenel, A. (1993). *İrk ve İrkçilik Düşüncesi*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A. (2019). *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve Toplum Bilimleri Terimleri*. Değişim Yayınları.
- Sezer, B. (2022). *Sosyolojinin Ana Başlıkları*. Doğu Kitapevi.
- Sivrioğlu, U.T. (2015). Aryan Teorisi ve Türk Tarih Tezi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2(6), 1-27.
- Sivrioğlu, U.T. (2020). Türk Tarihçiliğinde Tezler/Teoriler, İçinde Ahmet Şimşek (Ed). *Arkeolojiden Antropolojiye Türk Tarih Tezi* (ss. 15-43). Yeni İnsan Yayınevi.
- Slattery, M. (2014). *Sosyolojide Temel Fikirler*. Sentez Yayıncılık.
- Söğütü, İ. (2010). Cumhuriyet'in Pozitivist Ütopyası: Yeni Bir Toplum Yaratmak. *Muhafazakâr Düşünce*, 6(24), 133-148.
- Somersan, S. (2004). *Sosyal Bilimlerde Etnisite ve İrk*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Strayer, J. R. (2020). *Modern Devletin Kökenleri*. (E. Candan, Çev). Say Yayınları.
- Sunar, İ. (1985). Demokrat Parti ve Popülizm. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 8, 2076-2086.
- Swingewood, A. (2014). *Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi*. (O. Akınhay, Çev). Agora Kitaplığı.
- Taggart, P. A. (2004). *Popülizm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tandoğan, H. S. (2018). *Osmanlı Modernleşmesinde Belirleyici Bir Anlayış Olarak Pozitivizm*. (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tannenbaum, D.G. (2012). *Inventors of Ideas: An Introduction to Western Political Philosophy*. Cengage Learning.
- Tanör, B. (2016). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*. Yapı Kredi Yayınları.
- Tanyu, H. (1981). *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*. Töre Devlet Yayınevi.
- Tanyu, H. (1981). *Ziya Gökalp Kronolojisi*. Kültür Başkanlığı Yayınları.
- Taş, M. (1999). *Avrupa'da İrkçilik*. İ İmge Yayınevi.
- Tazegül, M. (2005). *Modernleşme Sürecinde Türkiye*. Babil Yayınları.
- Tekeli İ. (1983). Türkiye'de Halkçılık. İçinde M. Belge (Ed). *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* 7, (ss. 1929-1935). İletişim Yayınları.
- Tekeli, İ. (1998). *Tarihyazımı Üzerine Düşünmek*. Dost Kitabevi.
- Tekeli, İ., & Şaylan, G. (1978). Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi *Toplum ve Bilim*, 6(7), 44-110.
- Tekin, S., & Toker, N. (2009). Batıcı Siyasi Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri: Kamusuz Cumhuriyetten Kamusuz Demokrasiye. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 3: Modernleşme ve Batıcılık*, (ss. 82-107). İletişim Yayınları.
- Tienken, H. C. (2013). Neoliberalism, Social Darwinism, and Consumerism Masquerading as School Reform. *Interchange*, 43(4) 295-316.
- Timur, T. (2013). *Türk Devrimi ve Sonrası*. İmge Yayınları.
- Togan, A. Z. V. (1981). *Umumi Türk Tarihine Giriş*. Enderun Kitabevi.

- Toker, N., & Tekin, S. (2007). Batıcı Siyasî Düşüncenin Karakteristikleri ve Evreleri. İçinde T. Bora & M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık*, (ss. 82-107). İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (1977). II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık. *Toplum ve Bilim*, 1, s. 92-123.
- Toprak, Z. (1992). Popülizm ve Türkiye'deki Boyutları. İçinde *Tarih ve Demokrasi - Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan*, (ss.41-55) Cem Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). Türkiye'de Aydın, Ulus Devlet ve Populizm, Sabahattin Şen (Der.), *Türk Aydını ve Kimlik Sorunu*, (s. 39-81), Bağlam Yayınları.
- Toprak, Z. (1996). Türk Toplum Bilimcileri 1, İçinde Emre Kongar (Ed). *Türkiye'de Toplumbilimin Doğuşu*, (ss.13-29). Remzi Kitapevi.
- Toprak, Z. (2009). Osmanlı'da Toplumbilimin Doğuşu. İçinde T. Bora, M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, 1 Cumhuriyet'e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, (ss. 310-335). İletişim Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*. Doğan Kitap.
- Toprak, Z. (2013). *Türkiye'de Popülizm (1908-1923)*. Doğan Kitap.
- Toprak, Z. (2014, 02, 10). *Türkiye'de Populizm, Atatürk Dersim İsyanı, Sözde Ermeni Soykırımı* (Video). Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=1cSS1pNiZF0>
- Toprak, Z. (2017). Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiyesi'ne Sosyolojinin Evrimi: 1908-1945, İçinde Hayriye E. (Ed). *Sosyal Bilimler Tarihini Keşfediyor- DTCF Bilim Çevresi ve Sonrası*, (ss.43-74). Sentez Yayınları.
- Toprak, Z. (2020). *Atatürk: Kurucu Felsefenin Evrimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (2021). *Cumhuriyet ve Antropoloji*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Torun, T. (2013). İktisat Etik İlişkinine Sosyal Darwinist Bir Yaklaşım, *İş Ahlakı Dergisi*, 6 (2) 135 163.
- Tuna, K. (1991). *Türk Sosyolojisinin Batı Sosyolojisi ile İlişkisi ve Sonuçları*, İçinde İsmail C. (Yay. Haz).75. *Yılında Türkiye'de Sosyoloji*, (ss. 28-39). Bağlam Yayıncılık.
- Tunakan, S. (1943). Irkların Doğuşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1(3), 45-55.
- Tünay, M. (1986). Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Ve Çalışma Hayatı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), 505-518.
- Tunaya, T.Z. (2003). *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tunçay, M. (1981). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*. Yurt Yayınları.
- Tunçay, M. (2005). *Eleştirel Tarih Yazıları*. Liberte Yayınevi.
- Turan, Ş. (1989). Türkiye Cumhuriyeti: "Yeni Devlet" Temeli ve Nitelikleri, *Atatürk Yolu*, 3, 447-462.
- Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi: Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*. Bilgi Yayınları.
- Turan, Ş. (2024). *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türk Tarihinin Ana Hatları (1930). Devlet Matbaası.
- Uğurlu, N. (2003). *Atatürk ve Devrimi*. Örgün Yayınevi.

- Ülken, H. Z. (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Ünaydın, R. E. (1954). *Atatürk: Tarih Ve Dil Kurumları, Hâtıralar, VII. Türk Dil Kurultayında Söylenmiştir*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ünder, H. (1998). *Kemalizm'in Işığında Atatürk Döneminde (1923-1938) Eğitsel Değerler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünder, H. (2008). Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi. İçinde T. Bora, M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce 4 Milliyetçilik*, (ss. 427-437). İletişim Yayınları.
- Ünsaldı, L., & Geçgin, E. (2013). *Sosyoloji Tarihi Dünya'da ve Türkiye'de*. Heretik Yayınları.
- Ural, Ş. (2012). *Pozitivist Felsefe*. Alfa Yayınları.
- Üstel, F. (2008). *Makbul Vatandaş'ın Peşinde: II. Meşrutiyet'ten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi*. İletişim Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1939). Türk Tarihi Yazılırken. *Belleten*, III (10). 349-353.
- Vallois, H.V. (1975). *İnsan ırkları*, (Tunakan. S, Çev). Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Varel, A. (2017). Pozitivizm ve Siyaset: Yöntembilimsel Bir Eleştiri. *Amme İdaresi Dergisi*, 50(3), 1-25.
- Wodak, R. (2003). Populist Discourses: The Rhetoric of Exclusion in Written Genres. *Document Design*, 4(2), 132-148.
- Yavuz, D. (2019). *Emile Durkheim'in Eğitime İlişkin Düşünceleri ve Türk Düşünce Hayatına Yansımaları*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. İçinde T. Bora, M. Gültekingil (Ed). *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 2 Kemalizm*, (ss. 113-119). İletişim Yayınları.
- Yetkin, B. (2010). *Bir Siyasal İletişim Tarzı Olarak Popülizm: Turgut Özal'ın "İcraatin İçinden" ve Recep Tayyip Erdoğan'ın "Ulusa Sesleniş" Konuşmalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi*, (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yetkin, Ç. (2006). *Karşıdevrim 1945-1950*. Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-I Hukuk Yayınları.
- Yıldırım, E. (2004). Türk sosyolojisinde pozitivizm: Bilginin sosyolojik tasarımı (1908-1945). *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 107-130.
- Yıldırım, E. (2006). Küreselleşen Dünyada Milliyetçilik. *Doğu Batı*, 9(38), 181-199.
- Yıldız, A. (2016). *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları*. İletişim Yayınları.
- Yılmaz, O. A. (2022). Atatürk'ün Halkçılık İlkesi Üzerine Bir Tartışma: Halkçılık mı Popülizm mi?. *Memleket Siyaset Yönetim*, 17(37), 143-172.
- Yücel, C.C. (1996). *Türk Ulusal Kimliğinin Oluşması ve Kemalist Milliyetçilik*, (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zabunoğlu, H. G. (2018). Günümüzde Ulus-Devlet. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 535-559.

